

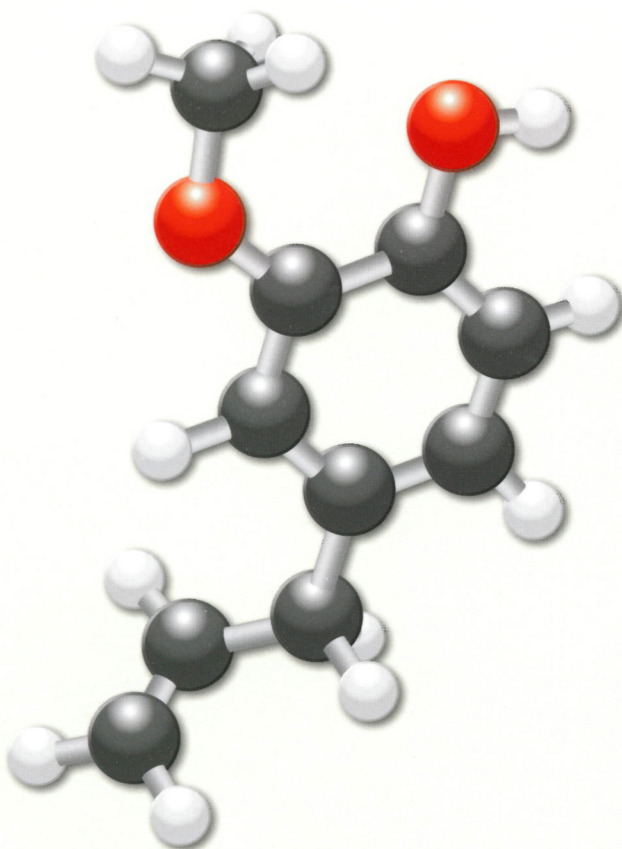
ΧΡΥΣΟΝ ΜΕΤΑΛΛΙΟΝ
ΑΚΑΔΗΜΙΑΣ ΑΘΗΝΩΝ

ΑΛΕΞΑΝΔΡΟΥ ΣΤΑΥΡΟΠΟΥΛΟΥ

Ένας γεροχημικός δυμάται...

Η ιστορία μιας
προσπάθειας
μέσα στη δίνη
μιας πολυτάραχης
εποχής

ΑΘΗΝΑ 2011

ΕΝΑΣ ΓΕΡΟΧΗΜΙΚΟΣ ΘΥΜΑΤΑΙ...

ΧΡΥΣΟΥΝ ΜΕΤΑΛΛΙΟΝ
ΑΚΑΔΗΜΙΑΣ ΑΘΗΝΩΝ

ΑΛΕΞΑΝΔΡΟΥ ΣΤΑΥΡΟΠΟΥΛΟΥ

ΕΝΑΣ ΓΕΡΟΧΗΜΙΚΟΣ ΘΥΜΑΤΑΙ...

Η ιστορία μιας προσπάθειας
μέσα στη δίνη μιας πολυτάραχης εποχής

*Το μέλλον δεν δημιουργείται τυχαία.
Είναι ο καθρέπτης της φαντασίας μας.
Το όραμα όμως πρέπει
να μετασχηματίζεται σε πράξεις.*

ΑΘΗΝΑ
2011

Α΄ ΕΚΔΟΣΗ 2011
ISBN: 978-960-337-103-8

ΠΡΟΛΟΓΟΣ

Ο Αλέξανδρος Σταυρόπουλος εκτός από εξαιρετικός χημικός και επιτυχημένος επιχειρηματίας, ήταν ευχάριστος ομιλητής και εξαιρετικός αφηγητής. Έτσι, όλοι εμείς οι συνεργάτες του, καθώς και οι φίλοι του πολλές από τις ιστορίες αυτού του κειμένου τις είχαμε ακούσει σε διάφορες ευκαιρίες. Ποτέ όμως δεν είχαμε μια ολοκληρωμένη εικόνα της ζωής του Αλέξανδρου Σταυρόπουλου και των δυσκολιών που αντιμετώπισε στην πολυτάραχη σταδιοδρομία του.

Αυτή η αφήγηση, την οποία έγραψε στα τελευταία χρόνια της ζωής του, εκτός από τα νεανικά και φοιτητικά του χρόνια περιγράφει με γλαφυρότητα τις επιστημονικές του ανησυχίες και τον αγώνα που έκανε για να διατηρήσει τη ΒΙΟΡΥΛ Α.Ε. ανεξάρτητη και αφιερωμένη στην έρευνα, όπως την είχε ονειρευτεί στα πρώτα του επιστημονικά σκιρτήματα.

Η εκτύπωση και η διανομή αυτής της αφήγησης στους φίλους και συνεργάτες του, ήταν μια επιθυμία του που συχνά την ανέφερε τα τελευταία χρόνια, από τότε που άρχισε να την καθαρογράφει. Χωρίς καμιά αλλαγή στα γραφόμενά του, σας παραθέτουμε αυτήν την μαρτυρία μιας ζωής που χωρίς αμφιβολία σημάδεψε τους ανθρώπους που έζησαν κοντά του και τους έδωσε την ευκαιρία να δημιουργήσουν έναν ερευνητικό πυρήνα διεθνούς εμβέλειας.

Ψιλόβρεχε εκείνο το χειμωνιάτικο δειλινό, όταν πήραμε με τον Πλάτωνα και τον Ιπποκράτη το δρόμο της επιστροφής, ανάμεσα στους σταυρούς και τα κυπαρίσσια. Μόλις είχαμε ξεπροβοδίσει έναν παλιό φίλο του Ευκλείδη.

Βαδίζαμε αμίλητοι, βυθισμένοι στις σκέψεις και τις αναμνήσεις μας. Κανείς δεν είχε κέφια για τις χιλιοειπωμένες κουβέντες, για τη ματαιότητα των εγκοσμίων κι άλλα παρόμοια που συνηθίζουν οι ζωντανοί, καθώς απομακρύνονται από τους τάφους και αυτομακαρίζονται που δεν βρίσκονται στη θέση του μακαρίτη.

Προσκάλεσα τους δύο συντρόφους να περάσουμε μαζί τη βραδιά σπίτι μου στο Σχινιά.

Πρώτος, καθώς δοκίμαζε το ρακί του, έσπασε τη σιωπή ο Πλάτωνας.

– Εσύ, μου είπε, γνώριζες από παιδί τον Ευκλείδη.

– Είμαστε συνομήλικοι και τον θυμάμαι αφότου θυμάμαι και τον εαυτό μου. Γεννηθήκαμε στη Χίο δύο χρόνια μετά τον μεγάλο ξεριζωμό που ακολούθησε την μικρασιατική καταστροφή. Ήταν τότε χρόνια δύσκολα, στερημένα, δίσεκτα. Ακόμη είναι στα μάτια μου η φτώχεια, η εξαθλίωση, οι κουρελούδες, τα τσαντήρια, οι ντενεκεδοπαράγκες, οι απλωμένες στ' ανήλιαγα σοκάκια μπουγάδες, η αποφορά από τη μίζερη ζωή και τα πρόχειρα αφοδευτήρια. Μου έχουν μείνει αλυσμότητες. Δεν θα ξεχάσω τους θλιμμένους ξωμάχους της προσφυγιάς ν' ατενίζουν ώρες ατέλειωτες, βουβοί και αμίλητοι τον Τσεσμέ. Εκεί, απ' όπου ξεριζώθηκαν για πάντα με τη βία μαζί με τα όνειρά τους.

Είμαστε αχώριστοι με τον Ευκλείδη. Κάθε πρωί περνάγαμε από το σπίτι του με τον παππού μου και τον παίρναμε να πάμε για μπάνιο και ψάρεμα. Τον παρακολουθούσαμε κι οι δύο μ' ανοικτό το στόμα να μας αφηγείται, και τα 'λεγε όμορφα, μύθους από την Οδύσσεια και την Ιλιάδα. Στα παιδικά μας μυαλά πλανιόταν μέσα στην αχλύ του πρωινού, καθώς ανέβαιναν από τις ανατολικές ακτές οι φιγούρες του Οδυσσέα, του Αχιλλέα, του Αγαμέμνονα, του Αίαντα, που παίρνανε μυθικές διαστάσεις και πολλές φορές θαρρούσαμε ότι θα τους αντικρίσουμε με τα δόρατά τους να ξεπροβάλλουν μέσα από το πέλαγος.

Ο Ευκλείδης ήταν πολύ ευαίσθητος. Όταν καμιά φορά ξεγελιόταν και πιανόταν στο καλάμι του γέρου καμιά τοιπούρα και ασημβολούσε σπαρταρώντας στ' αστραφτερό της Ανατολής το φως, ο Ευκλείδης αναστατώνονταν και αγανακτούσε: Μα δεν πονάει όπως την τραβολογάς απ' το στόμα; Γιατί το κάνεις αυτό; Κι ο παππούς αμήχανος απαντούσε:

– Μα πρέπει αγόρι μου να φάμε το μεσημέρι. Έχεις δίκιο ν' αγανακτείς, αλλά για κανέναν άλλο λόγο δεν έχουμε το δικαίωμα να βασανίζουμε ή να σκοτώνουμε όποιο ζωντανό. Κάτι που δεν μπορούμε εμείς οι άνθρωποι να δημιουργήσουμε.

Πέρασαν πολλά χρόνια μέχρι να εντυπωθήσω στο βιολογικό θαύμα, στην ενότητα της ζωής, για να συνειδητοποιήσω πόσο σοφά ήταν εκείνα τα λόγια. Ποιος από μας ακόμη και σήμερα, στις αρχές του εικοστού πρώτου αιώνα, με τα τεράστια μέσα που μας έχει προσφέρει η έρευνα και η τεχνολογία, μπορεί να φτιάξει έστω το μάτι ενός μυρμηγκιού, πολύ περισσότερο μια τοιπούρα;

– Ο Ευκλείδης πρέπει να είχε εντυπωσιαστεί από τον παππού σου γιατί συχνά τον ανέφερε, είπε ο Πλάτων.

– Θυμάμαι πόση εντύπωση του είχε κάμει ο τρόπος που σ' έμαθε να κολυμπάς, είπε ο Ιπποκράτης.

– Πραγματικά δεν ήταν και πολύ παιδαγωγικός, ψιθύρισα. Στη Χίο τότε υπήρχαν κάτι ξύλινες μπανιέρες –παράγκες– στηριγμένες πάνω σε πασσάλους μέσα στη θάλασσα και είχαν και ξύλινα σκαλάκια να κατεβαίνουν στη θάλασσα αριστερά οι άντρες, δεξιά οι γυναίκες, τότε βλέπετε απαγορεύονταν τα *bain mixtes*¹.

Αφού ο παππούς πάσχισε καιρό να μας μάθει να πλέουμε, μια μέρα όπου στεκόμαστε στο περβάζι με πέταξε στα βαθιά. Φυσικά έπεσε αμέσως κι ο ίδιος, αλλά ω! του θαύματος, κουνώντας απελπισμένα χέρια και πόδια, τελικά, έπλεα. Ενθουσιασμένος ο γέρος μού φώναξε: Μπράβο, είδες τα κατάφερους, και γυρνώντας στον Ευκλείδη που κοίταζε έντρομος από πάνω του είπε: *«Όποιος σ' αυτήν τη ζωή δεν μάθει να κουνάει τα χέρια και τα πόδια του και περιμένει από άλλους, χάθηκε»*.

Λίγο αργότερα στη Σίφνο, άκουγα μια άλλη παραλλαγή της ίδιας ρήσης από τη γιαγιά μου τη Φλώρα που συχνά μονολογούσε: *«Αγόρι*

¹ Bain mixtes: μεικτά μπάνια

μου, *αλί του που δεν έχει νύχια να ξυσιεί*».

Από τότε έμαθα, ότι όταν η ζωή μ' έριχνε στα βαθιά έπρεπε να ξεμπλέξω μόνος μου, με τις δικές μου δυνάμεις. Είναι τόσο χιλιοειπωμένο ότι τις δύσκολες ώρες ο άνθρωπος είναι πάντα μόνος του!

Στη Χίο μείναμε περίπου τέσσερα χρόνια. Ύστερα βρεθήκαμε στα Χανιά. (Τότε βλέπετε τους υπαλλήλους του δημοσίου τους μετέθεταν συχνά ανάλογα με τις πολιτικές τους πεποιθήσεις). Έτσι πρόσκαιρα, θυμάμαι, χωρίσαμε με τον Ευκλείδη για να ξαναβρεθούμε στην Αθήνα μετά από δύο χρόνια, που μετακόμισε κι αυτός. Δύο γεγονότα θυμάμαι από τα Χανιά, την πρώτη γνωριμία μου με το σχολείο –ήμουν τεσσάρων χρονών– και τη διφθερίτιδα, που λίγο έλειψε να με ξαποστείλει. Αχώριστος φίλος μου τότε στην μοναξιά μου –τα άλλα παιδιά λόγω της αρρώστιας μου με απέφευγαν– ήταν ο Ντικ, ένα πανέξυπνο λυκόσκυλο, που ύστερα από γοερά κλάματα δέχτηκαν οι δικοί μου να μας ακολουθήσει στην Αθήνα.

Στην πρωτεύουσα καταλύσαμε προσωρινά στο σπίτι του θείου μου του Βερνίκου στη Φρεαττύδα. Ήταν μεγάλη οικογένεια με τέσσερα παιδιά κι όπως προστεθήκαμε άλλοι τρεις εμείς, ήταν δύσκολο να χωρέσει και ο Ντικ. Είπαν ότι το σκυλί δεν μπορεί να μείνει εκεί. Τ' άκουσα απελπισμένος, αλλά δεν είχα τρόπο ν' αντιδράσω. Το μόνο που πέτυχα ήταν να μου υποσχεθούν ότι θα τον στείλουν σ' ένα μεγάλο αγρόκτημα και όταν τακτοποιηθούμε στο σπίτι να τον ξαναπάρουμε. Κάτι που ποτέ δεν έγινε, γιατί αντιλαμβάνομαι τώρα ότι υπήρχαν δυσκολίες, αλλά το μυαλό μου χρέωσε την ασυνέπεια, την οποία έκτοτε ποτέ δεν συγχώρεσα σε κανένα και για κανέναν λόγο.

Στην Αθήνα συνέχισα στο δημόσιο σχολείο στην οδό Λιοσίων. Έχω πολύ κακές αναμνήσεις από το σχολείο αυτό, είμαστε πολλά παιδιά και μας στρίμωχναν τον έναν πάνω στον άλλο μέσα στην τάξη και στην μικρή αυλή για το διάλειμμα. Πολύ αργότερα θα μάθαινα τον αδήριτο βιολογικό νόμο ότι ο συνωστισμός διεγείρει τη νευρική δραστηριότητα και καλλιεργεί την επιθετικότητα, την αλληλοεξόντωση, κι αυτό ισχύει είτε πρόκειται για κοινωνίες μικροβίων, ποντικών ή ανθρώπων.

Η πιο οδυνηρή μου θύμηση από τα πρώτα μαθητικά μου βήματα ήταν μια μέρα που η δασκάλα, η κυρία Κλειώ, μια σταφυδιασμένη γεροντοκόρη, με φώναξε στην έδρα και ξαφνικά όπως πλησίαζα έγινε έξαλλη.

– Δεν έχεις μάνα, δεν έχεις πατέρα, να δουν πως έχεις ανεμοβλογιά και θα κολλήσεις όλα τα παιδιά! Τι αναισθησία είναι αυτή!! Και με πέταξε έξω από την τάξη.

Ένωσα απέραντη ντροπή και δεν καταλάβαινα αν ήταν από πυρετό ή τη σύγχυση. Έφυγα κλαίγοντας γοερά. Ο δρόμος μέχρι το σπίτι μού φάνηκε ατέλειωτος κι η σάκα μου απίστευτα βαριά. Όταν μ' αντίκρισε η μάνα μου έβαλε κι αυτή τα κλάματα και με οδήγησε στο κρεβάτι. Όταν έγινα καλά δεν ήθελα με κανέναν τρόπο να ξαναγυρίσω στο σχολείο αυτό. Ευτυχώς αλλάξαμε γειτονιά και σχολείο.

Πολλές φορές αργότερα προβληματίστηκα αν η κυρία Κλειώ είχε δίκιο. Έβρισκα ότι δεν είχε άδικο. Ίσως ο τρόπος που διάλεξε ν' αντιδράσει δεν ήταν ο πιο παιδαγωγικός. Ίσως η καλοσύνη δεν της περίσσευε.

Τίποτε καλό δεν έχει μείνει στη θύμησή μου από τα μίζερα εκείνα χρόνια. Σπίτι οκτώ στόματα, με μια πενιχρή σύνταξη του παππού και το μισθό του πατέρα μου, περνούσαμε δύσκολα. Αλλά δυσάρεστες είναι και οι αναμνήσεις μου από τα δημόσια θρανία, στα δημοτικά σχολεία της γειτονιάς και αργότερα στο δεύτερο Γυμνάσιο. Δάσκαλοι στυγνοί, βαριεστημένοι που απλά διδάσκανε ίσα-ίσα για να δικαιολογήσουν τον πενιχρό μισθό τους. Έτσι και για μας το σχολείο γινόταν αγγαρεία, πάρεργο. Αλλά και η πολιτική κατάσταση δεν ήταν ρόδινη. Χωρισμένοι οι πολίτες σε βασιλικούς και βενιζελικούς, φανατισμένοι λογομαχούσαν ζωηρά και πολλές φορές έφθαναν στα άκρα.

Το 1935 έγινε απόπειρα δολοφονίας του Βενιζέλου από τον Πολυχρόνιπο και τους μπράβους του. Η ιστορία αυτή έμελλε ν' αγγίξει το σπίτι μας. Θυμάμαι ακόμα και τώρα, που πέρασε μισός αιώνας σχεδόν, τα χτυπήματα και το πετροβολητό των «βασίλοφρώνων» στα παράθυρα της οδού Ρόδου που μέναμε. Η μάνα μου τότε με έσφιγγε στην αγκαλιά της γεμάτη τρόμο κι αγωνία, περιμένοντας τον πατέρα μου να επιστρέψει. Ήταν ανακριτής και του είχε ανατεθεί η υπόθεση της απόπειρας δολοφονίας του Βενιζέλου.

Ακολούθησε η δικτατορία του Μεταξά το 1936, ο πόλεμος του '40, η κατοχή, η πείνα, ο εμφύλιος. Έντονες και οδυνηρές εμπειρίες στα πρώτα βήματα της ζωής μου.

ΜΑΘΑΙΝΟΝΤΑΣ ΜΟΥΣΙΚΗ

Εκείνη την εποχή του μεσοπολέμου κι ενώ πύκνωναν τα σύννεφα της επερχόμενης λαίλαπας που προετοιμάζε ο Χίτλερ έκαναν την εμφάνισή τους τα πρώτα ραδιόφωνα, που παράλληλα με την κάθε είδους προπαγάνδα μετέδιδαν και κλασική μουσική. Η γνωριμία μου μ' αυτήν υπήρξε καθοριστική. Θέλησα να μάθω πιάνο. Υπήρχε όμως μια δυσκολία: η έλλειψη του οργάνου.

Άρχισα να πηγαίνω στο Ελληνικό Ωδείο στην οδό Φειδίου. Επρόκειτο για ένα παμπάλαιο κτήριο με σαθρά ξύλινα πατώματα και μικρά δωμάτια που το μόνο τους έπιπλο ήταν μια καρέκλα μπροστά από το πιάνο. Εκεί έπρεπε να προσέχεις πού πατάς για να μην παγιδευτούν τα πόδια σου στα διάκενα των σανιδιών. Μετά το μάθημα καθόμουν ώρες, μέχρι η κυρία Όλγα, η επιστάτρια, να με διώξει. Επειδή όμως και η μελέτη πληρωνόταν και τα χρήματα λιγοστά και δυσεύρετα, βρέθηκε η λύση να μελετάω πιάνο σε διάφορα σπίτια. Έτσι, ανάμεσα στις ώρες του σχολείου έβρισκα την ευκαιρία να εξασκώμαι πότε στο σπίτι κάποιου εισαγγελέα, που η χοντρή κυρία του άλλοτε με υποδεχόταν ανεκτικά, άλλοτε με δυσφορία και άλλες μέρες στο σπίτι μιας πλούσιας συγγένισσας που κατοικούσε ένα-δύο χιλιόμετρα μακριά από το σπίτι μας. Κι αυτή άλλοτε με δεχόταν συγκαταβατικά, άλλοτε όμως, ιδιαίτερα αν είχε βρέξει, με κεραυνοβολούσε με τα φασμαίν¹ της, μήπως λερώσω τα παχιά χαλιά της.

Λίγες μέρες πριν αρχίσει ο δεύτερος παγκόσμιος πόλεμος τα μικρά αυτά βάσανα πήραν τέλος. Κάποια φιλική οικογένεια έκανε μεταρρύθμιση στο σπίτι της κι ήθελε να ξεφορτωθεί το παλιό της πιάνο. Έτσι έναντι ευτελούς ποσού και με δόσεις απέκτησα στο σπίτι το όργανο των ονείρων μου και απαλλάχτηκα από τους ποδαρόδρομους και τους μικρο-εξευτελισμούς.

Τα προπολεμικά εκείνα χρόνια, όταν τα σχολεία κλείνανε και μέ-

¹ Φασμαίν: ματογυάλια

χρι τον Οκτώβρη, μέναμε με τη μάνα μου στη Σίφνο. Από το 1938 η παρέα μου, τα ξαδέρφια μου, ο Νίκος ο Βερνίκος και ο Φραγκίσκος ο Σταφυλοπάτης, σκορπίσανε για σπουδές κι έτσι μου δόθηκε η ευκαιρία ν' ανακαλύψω τα αγαθά και την οδύνη της μοναξιάς και της αυτοσυγκέντρωσης. Οι Άθλιοι, το Έγκλημα και Τιμωρία, ο Παπαδιαμάντης υπήρξαν εξαιρετικοί σύντροφοι τα βράδια στη σιδερένια καριόλα στον Αρτεμώνα στη Σίφνο στο σπίτι της γιαγιάς μου, με το φως της λάμπας του πετρελαίου και καθώς ο βοριάς λυσομανούσε στα παράθυρα ροβολώντας ακάθεκτος προς το Κρητικό πέλαγος. Τα ειρηνικά όμως αυτά χρόνια φθάνανε στο τέλος τους, καθώς ο Αρμαγεδδών του δεύτερου παγκοσμίου πολέμου πλησίαζε.

Ο ΠΟΛΕΜΟΣ ΚΑΙ Η ΚΑΤΟΧΗ

Τον πόλεμο που άρχισε ο Χίτλερ το 1939, ακολούθησε η εισβολή στην Ελλάδα των Ιταλών, τον Οκτώβρη του 1940, και μαζί της η απαρχή της μεγάλης Ελληνικής περιπέτειας που κράτησε δεκαετίες ολόκληρες μέχρι την αποκατάσταση της Δημοκρατίας το 1974.

Τα χρόνια εκείνα του πολέμου και της κατοχής ήταν χρόνια πολύ δύσκολα. Ο πατέρας μου έφυγε για τον πόλεμο, η μάνα μου ήταν συνεχώς κλαμένη, τα οικονομικά μας δύσκολα κι η μόνη παρηγοριά τότε ήταν το πιάνο και η μουσική.

Τότε, εμείς οι δεκαεξάρηδες που δεν στρατευτήκαμε, διοριστήκαμε σε διάφορες υπηρεσίες σ' αντικατάσταση αυτών που έφυγαν για το μέτωπο. Σ' εμένα έλαχε το Μετοχικό Ταμείο Πολιτικών Υπαλλήλων στην οδό Αθηνάς. Βοηθός Ταμίας. Ο ρόλος μου ήταν να γράφω καταστάσεις και να βάζω σφραγίδες στις αποδείξεις πληρωμής των συνταξιούχων.

Μετά ήρθε η κατοχή, η πείνα, ο τρόμος, οι εξευτελισμοί. Για πρώτη φορά συνειδητοποίησα τη σκλαβιά όταν, ανεβαίνοντας το στενό πεζοδρόμιο της οδού Αραχώβης, ήρθα πρόσωπο με πρόσωπο μ' έναν πανύψηλο Γερμανό αξιωματικό που τη στιγμή που προσπαθούσα να τον αποφύγω μ' άρπαξε από το σβέρκο μου 'δωσε μια κλωτσιά και μ' έριξε στον δρόμο ουρλιάζοντας «*Immer Rechts*», δηλαδή «*Πάντα δεξιά να βαδίζεις*». Προφανώς το έγκλημά μου ήταν ότι πήγα να τον προσπεράσω από τα αριστερά.

Ήταν η σταγόνα που ξεχείλισε το ποτήρι. Έτσι οργανώθηκα στην αντίσταση που συνέπεσε και με τις σπουδές μου στη Χημεία.

Εκεί στους ξύλινους εργαστηριακούς πάγκους της οδού Σόλωνος, είχα την ευκαιρία να γνωριστώ με εξαιρετους φίλους, αλλά και λαμπρές ευκαιρίες.

Δάσκαλοι φωτισμένοι όπως ο Χόνδρος, ο Ζέρβας, ο Πολίτης, ο Ζερβός, με βοήθησαν ν' αρχίσω να ανακαλύπτω τη γοητεία των φυσικών επιστημών.

Κατά καλή συγκυρία στις προφορικές εξετάσεις της Φυσικής ο Χόνδρος που θαύμαζα ιδιαίτερα, ενθουσιάστηκε από τις απαντήσεις που του έδωσα χαρίζοντάς μου μαζί με το άριστα και το διαβατήριο για ν' αφοσιωθώ στις σπουδές μου. Η ζωή μου άλλαξε ριζικά. Πόσα ένα καλός δάσκαλος μπορεί να προσφέρει!!

Έτσι εγκατέλειψα παρέες και χαρτιά που παίζαμε, και έπεσα με τα μούτρα στο διάβασμα. Η καλή μου όμως τύχη συνεχίστηκε όταν μου δόθηκε η ευκαιρία να γνωριστώ με τον Δημήτρη τον Βερσή που είχε την πολυτέλεια, χάρη στην πατρική κληρονομιά, ν' ασχολείται αποκλειστικά με την έρευνα. Κατοικούσε σε μια εξοχική βίλα μέσα σ' ένα τεράστιο κήπο με πανύψηλα δέντρα στο τέρμα Αχαρνών, μια περιοχή στην οποία την εποχή εκείνη δεν υπήρχαν παρά λαχανόκηποι, βουστάσια κι ελάχιστες βίλες.

Εκεί νοχολείτο ολημερίς και ολονυχτίς με τα ηλεκτρονικά, που μόλις είχαν εμφανιστεί, και τη φωταύγεια. Παρασκευάζαμε ουσίες που φθόριζαν, δημιουργούσαν φανταστικές ανταύγειες κόκκινες και πράσινες και φαιοκίτρινες, όπου άλλες διεγείρονταν από το ηλιακό φως κι άλλες από αόρατες υπεριώδεις ακτινοβολίες. Ουσίες που φωσφόριζαν, διατηρώντας δηλαδή την ακτινοβολία τους κι όταν ακόμα σταματούσε το φως να τις διεγείρει.

Το φαινόμενο όμως που με είχε ενθουσιάσει ήταν η χημειοφωταύγεια. Υπάρχουν ουσίες δηλαδή που τα διαλύματά τους φωτοβολούσαν όπως αντιδρούσαν μεταξύ τους. Δεν θα ξεχάσω ποτέ, όταν ύστερα από αρκετή προσπάθεια παρασκεύασα τη «Λουμινόλη». Αν σ' ένα διάλυμα της ουσίας αυτής σε νερό κι οξυζενέ προστεθεί σαν καταλύτης μια σταγόνα αίματος ή, που είναι το ίδιο, ένα διάλυμα από ενώσεις του σιδήρου, αναβλύζει μέσα από την σφαιρική γυάλα γαλάζιο φως που ξεκινάει σαν φωτεινό ποτάμι, όπως η σταγόνα του καταλύτη ακολουθεί τη διαδρομή της μέσα στο διάλυμα, και καταλήγει σ' ένα λαμπρό φωτοβόλημα σ' όλο τον όγκο της φιάλης. Τελικά, όλη η φιάλη φεγγαβολάει ένα λαμπερό γαλάζιο φως.

Για μένα το πείραμα αυτό υπήρξε καθοριστικό, γοητευτικό. Στο νου μου έρχονταν ευτυχισμένες στιγμές όταν ψαρεύαμε βράδυ, στον σκοτεινό όρμο των Καμαρών στη Σίφνο και ξεχυνόταν από τα κουπιά ο

ασημένιος ποταμός από τους φωταυγείς μικροοργανισμούς της θάλασσας, καθώς κωπηλατούσαμε. Αργότερα, οι εικόνες αυτές ολοκληρώθηκαν παρατηρώντας στα Aquarium τα ψάρια των τροπικών που δημιουργούσαν πράσινες, κίτρινες, κόκκινες ανταύγειες κατά βούληση. Ήταν η απαρχή του ονείρου για ψυχρό φωτισμό (ένας συνηθισμένος ηλεκτρικός λαμπτήρας σπαταλάει το 95% της ηλεκτρικής ενέργειας σε άχρηστη θερμότητα), αλλά και οι πρώτοι προβληματισμοί γύρω από τη βιοφωταύγεια, το φως δηλαδή που μερικοί οργανισμοί της στεριάς και της θάλασσας έχουν την ικανότητα να δημιουργούν. Τότε, μαζί με την οργανική χημεία, βάλθηκα να μελετώ με πάθος και βιοχημεία. Ήταν οι πρώτες εμπειρίες μου με την πραγματική χημεία.

Τα κατοχικά εκείνα χρόνια της πείνας μ' οκτώ στόματα στο σπίτι που έπρεπε να επιζήσουν μ' ένα δημοσιοϋπαλληλικό μισθό και μια πενιχρή σύνταξη του παππού, ήταν δύσκολα. Έτσι στα δεκαεπτά μου χρόνια βρέθηκα υπάλληλος στη στατιστική υπηρεσία της Αγροτικής Τράπεζας, όπου για έξι ώρες έγραφα στατιστικές με αριθμούς χωρίς κανένα νόημα για μένα. Η αμοιβή, λίγα κατοχικά χρήματα και κυρίως η διανομή μερικών πολύτιμων, για την περίπτωση, τροφίμων της αγροτικής παραγωγής που μας μοιράζανε.

Η κατανόηση αγαθών προϊσταμένων στην Τράπεζα, μέρες αναδουλειάς λόγω ανυπαρξίας στατιστικών στοιχείων από τα υποκαταστήματα, μου επέτρεπε να ξεκλέβω αρκετές ώρες για διάβασμα χημείας και φυσικής, αλλά και να παρακολουθώ τα εργαστήρια και τα μαθήματα, όταν αυτά λειτουργούσαν (τις πιο πολλές μέρες λόγω απεργιών, διαδηλώσεων, το Πανεπιστήμιο έκλεινε). Έτσι, τα χρόνια εκείνα η μέρα μου μοιραζότανε ανάμεσα στην Αγροτική Τράπεζα, το Πανεπιστήμιο, το πιάνο και το εργαστήριο της φωταύγειας τα βράδια.

Ο Τάκης ο Μιχαηλίδης¹, λαμπρός φίλος και συνεργάτης μέχρι το τέλος της ζωής του, στο βιβλίο του *«Αγαθουπόλεως Επί – μικρές ιστορίες από τη Μεγάλη Κατοχή»*, περιγράφει γλαφυρά τη ζωή στο χημικό

¹ Ανήκε στην ομάδα της ΠΕΑΝ, που έδωσε την πρώτη ακτίδα φωτός τα σκοτεινά εκείνα χρόνια, μετέχοντας στην ομάδα που ανατίναξε το κτήριο της ΕΣΠΟ παρακλάδι της Γκεστάπο, στην καρδιά της Αθήνας στις αρχές της οδού Πατισίων. Μια πρώτη ακτίνα ελπίδας στη σκλαβωμένη πόλη.

τμήμα του Πανεπιστημίου Αθηνών στα δύσκολα κατοχικά χρόνια (σελ. 40, 45 και 54–55):

«Στα εργαστήρια αρχίσαμε να πλησιάζουμε σιγά-σιγά ο ένας τον άλλο. Από διαφορετικά σχολεία, από διαφορετικές πόλεις ή χωριά, όλων των κοινωνικών τάξεων και νοοτροπιών, στο χωνευτήρι της επιστήμης και της συντροφικότητας. Λιώσαμε ή μας έλιωσαν. Όμως φτιάξαμε το ανθεκτικό εκείνο κράμα των φοιτητών της κατοχής που μπροστά από τον λαό της Αθήνας έδωσε πάντα τις μάχες της αντίστασης στους καιακπιές. Για την επιβίωση, για την ελευθερία. Πρωτοπορία παντού.

Και για μεγάλη περηφάνια των φοιτητών της Χημείας εκείνων των χρόνων, δεν χτυπηθήκαμε ποτέ μεταξύ μας. Ούτε και όταν η διχόνοια μπήκε ανάμεσά μας.

Σταθήκαμε σύντροφοι στον αγώνα, όπως και ύστερα σύντροφοι στη ζωή. Είμαι περήφανος για τους συμφοιτητές μου.

Ναι, ο φοιτητής της κατοχής, της μεγάλης Κατοχής, είναι άξιος κάθε τιμής. Συνέχισε το έπος της Αλβανίας και δημιούργησε και στήριξε την Αντίσταση. Άνοιξε καινούργιους δρόμους, έριξε σιενόκαρδες συνήθειες που για γενιές ταλαιπωρούσαν τους ανθρώπους με συμβατικότητες.

Άξιος όμως ακόμη πιο μεγάλης τιμής ήταν οι κοπέλες. Γιατί κατάφεραν περισσότερα. Γιατί πάλεψαν με τις προκαταλήψεις για τη γυναίκα, προκαταλήψεις αιώνων. Και βγήκαν από τον ασφυκτικό περίγυρο της κοινωνίας και κατέβηκαν στον αγώνα, στη διαδήλωση, στη μάχη. Και κέρδισαν τον σεβασμό μας σαν συμμαχητές, σαν συνάδελφοι, σαν σύντροφοι».

Και συνεχίζει ο Τάκης:

«Σαράντα δύο χρόνια μετά, η Ένωση Ελλήνων Χημικών μου έκανε την τιμή να μου αναθέσει να γράψω το κείμενο της αναμνηστικής πλάκας που εντοιχίσθηκε στο Χημείο στην οδό Σόλωνος. Έγραψα:

ΑΠΟ ΑΥΤΟΝ ΕΔΩ ΤΟ ΧΩΡΟ ΤΟΥ ΧΗΜΕΙΟΥ ΣΤΑ ΧΡΟΝΙΑ ΤΗΣ ΚΑΤΟΧΗΣ 1941-1944, ΟΙ ΦΟΙΤΗΤΕΣ ΤΗΣ ΧΗΜΕΙΑΣ ΚΑΙ ΟΙ ΚΑΘΗΓΗΤΕΣ ΤΟΥΣ ΠΗΡΑΝ ΜΕΡΟΣ ΣΤΟΥΣ ΑΓΩΝΕΣ ΚΑΙ ΤΗΝ ΑΝΤΙΣΤΑΣΗ ΤΟΥ ΕΛΛΗΝΙΚΟΥ ΛΑΟΥ ΕΝΑΝΤΙΑ ΣΤΟΥΣ ΦΑΣΙΣΤΕΣ ΚΑΤΑΚΤΗΤΕΣ. ΤΙΜΗ ΚΑΙ ΔΟΞΑ ΣΕ ΟΣΟΥΣ ΤΟΥ-

*ΦΕΚΙΣΤΗΚΑΝ, ΦΥΛΑΚΙΣΤΗΚΑΝ, ΒΑΣΑΝΙΣΤΗΚΑΝ ΕΞΟΡΙΣΤΗ-
ΚΑΝ ΑΓΩΝΙΣΤΗΚΑΝ.»*

Και λίγο πιο κάτω συνεχίζει ο Τάκης:

«Από τις αρχές του 1943 όλα άρχισαν να μπερδεύονται και να μαυρίζουν. Να γίνονται πολύ μαύρα.

Εκτός από τις δυνάμεις Κατοχής, Γερμανούς, Ιταλούς, Βούλγαρους και τα τοιράκια τους, μπήκε ανάμεσά μας και ο διχασμός. Και με όλο και πιο πολύ επιταχυνόμενο ρυθμό άρχισε η εμφύλια αναμέτρηση. Ξεκίνησε το Δεκέμβρη του '44, μετά την απελευθέρωση, και συνεχίστηκε το 1947, το 1948 το 1949 με τον εμφύλιο».

Η αγανάκτηση από τη σκλαβιά ύστερα από το αλβανικό έπος, οι καθημερινοί εξευτελισμοί, η πείνα, μας οδήγησε, όπως και σχεδόν όλους τους συμφοιτητές μου στην αντίσταση. Συνωμοτικές συγκεντρώσεις, παράνομος τύπος και γραψίματα στους τοίχους, κι όλα αυτά καλυμμένα με τον μανδύα καλλιτεχνικών εκδηλώσεων. Στην ομάδα που μετείχα συνεργαζόμασταν φοιτητές απ' όλες τις σχολές, όπου μαζί με τις αντιστασιακές ενασχολήσεις μας καλλιεργούσαμε και την ποίηση, τη μουσική και το θέατρο.

Όπως σημειώνει ο Μπάμπης ο Άννινος, συναγωνιστής και συγκρατούμενος στη φυλακή:

«Η ΣΥΛΛΗΨΗ»

Κατοχή, 8 Ιανουαρίου 1943. Δύο μέρες μετά τα Θεοφάνεια. Παγωμένο Γενναριάτικο απογευματινό. Περρασμένες έξι. Ο στερνός φοιτητής πέρασε τη σιδερένια ξώπορτα στη Χαριλάου Τρικούπη 38. Μπήκε στην αυλή. Χτύπησε την πόρτα. Άνοιξε η Αγνή η Παύλου. Τον πέρασε δίπλα στο μεγάλο δωμάτιο. Η πόρτα άνοιξε πάλι. Τα μάτια στράφηκαν για τον καινούργιο που έμπαινε. Ήταν ένας με πολιτικά, καπαρντίνα, σκωμμένο γιακά, καπέλο με φαρδύ μπορ και πιστόλι στο χέρι.

Είπε μια λέξι μονάχα:

– ΑΒΑΝΤΙ! Κι έκανε νόημα με το πιστόλι να σκωθούν όλοι όρθιοι.

Το ρολόι στον τοίχο έδειχνε 6 και 20. Δεν χωρούσε αμφιβολία. Ήταν μια έφοδος από Ιταλούς. Γιατί ακολούθησαν και άλλοι με πολιτικά και

με πιστόλια και τελευταίος ένας Ιταλός καραμπινιέρος με μια αραβίδα στο χέρι.

Δεν υπήρχε ούτε πανικός, μηδέ ανησυχία. Δεν ήταν πολιτική συγκέντρωση.

Μονάχα ο Αλέκος που καθόταν στο πιάνο πάτησε τρία δάχτυλα στα πλήκτρα κι είπε στα Γαλλικά δύο φορές:

– *A la guerre comme à la guerre!*

Άρχισαν να μας ψάχνουν προσεκτικά για όπλα, που δεν υπήρχαν. Βρέθηκαν μόνο σε δύο από τα παιδιά μια εφημερίδα, του παράνομου τύπου. (Εφημερίδα της «Ιερής Ταξιαρχίας»).

Όταν κάποτε τελειώσανε οι Ιταλοί, που μπαινοβγαίνανε και σιγοψυθιρίζανε, μας έσπρωξαν προς την πόρτα.

Εκεί περνώντας ένας-ένας, ανικρίσαμε τους αραδιασμένους με τα όπλα καραμπινιέρους, στη σειρά, από το διάδρομο μέχρι την αυλή, τη ξώπορτα κι έξω στο δρόμο που περίμεναν δύο αυτοκίνητα στρατιωτικά, ανοιχτά από πίσω.

Έξω σκοτεινιά. Κρύο. Ερμηιά στο δρόμο. Μας ανέβασαν και μας στριμώξανε, είμαστε 13, σε δύο αυτοκίνητα, ενώ τα κορίτσια τα κράτησαν στο σπίτι.

Στερνοί ανέβηκαν δύο καραμπινιέροι, όρθιοι εμποδίζοντας την έξοδο, με το όπλα τους.

Τα αυτοκίνητα ξεκίνησαν μαζί ανεβαίνοντας τη Χαριλάου Τρικούπη. Βγήκανε στη Λεωφόρο Αλεξάνδρας και στρίψανε δεξιά, σε κάποιο σημείο όλο αριστερά, και μπήκανε στις φυλακές ΑΒΕΡΩΦ.

Μας κατέβασαν και μας οδήγησαν σε εσωτερικό χώρο, πίσω από καγκελόπορτες, που ανοίγανε και κλείνανε. Κάποιος είπε πως η ώρα ήταν οκτώμισι. Μας φάνηκε περίεργο, γιατί δεν μας μεταφέρανε στο Ιταλικό COMMANDO PIAZZA.

Σ' εκείνο το προθάλαμο ανταλλάξαμε σκέψεις και γνωριστήκαμε. Όλοι είχαν κάποιο γνώριμο. Εκτός από έναν, που δεν τον ήξερε κανένας! Βημάτιζε νευρικά καπνίζοντας συνέχεια. Ήταν κοντός, χωμένος σ' ένα σκούρο παλτό με σπκωμένο γιακά. Δεν τον πλησίασαν. Δεν μίλησε κανείς μαζί του. Αποδείχτηκε ότι ήταν από τους δικούς μας.

Πολλά ερωτηματικά για την σύλληψη. Ποιος μας κάρφωσε; Ποιος έδωσε πληροφορία για την συγκέντρωση; Ποιος πρόδωσε την οργάνωση;

Καθένας έβαζε με το νου του κάποιο πρόσωπο πιθανό, αλλά καμμία ένδειξη δεν υπήρχε. Πέρασε αρκετή ώρα αναμονής, μέχρι να μας πάνουν οι Ιταλοί τα προσωπικά μας στοιχεία.

Κάποια ώρα μας έβαλαν σε δύο αυτοκίνητα και ξεκινήσαμε για το άγνωστο. Προσπαθούσαμε να εντοπίσουμε πού μας πηγαΐναν. Στη Καισαριανή; Όχι. Πέρασαμε από το Κέντρο. Γνωρίσαμε την Χαροκόπου. Οδός Θησέως Καλλιθέα. Σταματήσαμε μπροστά σε μια αυλή με ψηλούς τοίχους. Σιδερένια πόρτα. Φώτα. Επιγραφή: CARCERE DI CALLITHEA.

Ήταν φυλακή. Άνοιξε η σιδερένια πόρτα, μπήκανε τα αυτοκίνητα στην αυλή. Κατεβήκαμε τα σκαλιά ένας-ένας. Διάδρομοι. Κιγκλιδώματα δεξιά-αριστερά. Ήταν το παλιό Γυμνάσιο Καλλιθέας. Δύο-τρεις στρατιώτες, δεσμοφύλακες. Περασμένα μεσάνυχτα. Κρύο.

Μερικοί ρωτάγανε νυσταγμένοι με ποια κατηγορία μας είχανε πιάσει;

Ανοίξανε το αριστερό κιγκλίδωμα. Φαρδύς διάδρομος. Πόρτες κλειστές με παραθυράκια.

Ο Μπάμπης κι εγώ βρεθήκαμε πρώτοι, άνοιξε το πρώτο κελί, ο Ιταλός караμπινιέρος.

Δωμάτιο με πολλούς φυλακισμένους. Ξαπλωμένοι, ο ένας δίπλα στον άλλο, καμιά τριανταριά. Απλωμένα στρώματα πάνω στις πλάκες του δωματίου. Κάπ είπε ο Ιταλός. Οι περισσότεροι κοιμόντουσαν. Μας κάνανε χώρο να ξαπλώσουμε.

Σηκώθηκε ένας ηλικιωμένος με γυαλιά, τυλιγμένος με κασκόλ μέχρι τα μάτια, ήταν ο παλιός βουλευτής του Βενιζέλου, ο Γεωργιάδης.

– Πότε σε πιάσανε;

– Το απόγευμα.

– Τι είσαστε;

– Φοιτιές.

– Μόνο τους δύο σας;

– Όχι και άλλους. Μας προδώσανε.

Βάλαμε ο ένας το παλιό του κι ο άλλος ένα χοντρό σαμαροσκούτι, που φορούσε, για προσκεφάλι.

Το φώς έσβησε.

Από απέναντι σπκώθηκε ένας και ξυνότανε.

– Πόσο πάει το λάδι ρε παιδιά;

Κάποιε μας πήρε ο ύπνος.

Έτσι βρεθήκαμε στο *Carcere de Callithea*, κρατούμενοι της C-S (*Contra Spionaggio*), της αντικατασκοπευτικής οργάνωσης των Ιταλών. Όταν οι ανακρίσεις τελείωσαν, (ευτυχώς κρατήσανε όλοι κλειστό το στόμα τους), άρχισε η τυπική ζωή της φυλακής. *Per* υπο το πρωί, ο ένας πίσω απ' τον άλλο, παρελαύναμε μπροστά από ένα καζάνι όπου ένας δεσμοφύλακας μοίραζε κάποιο ζουμί που θα μπορούσε να είναι και τσάι, ενώ κάποιος άλλος μας μέτραγε μήπως έλλειπε κανένας. Όταν δεν μας έβρισκαν σωστούς το μέτρημα ξανάρχιζε.

Υστερα βγαίναμε στην αυλή σημαδεμένοι από τα πολυβόλα που ήταν στο φυλάκιο γύρω-γύρω και κάναμε ατέλειωτες βόλτες μέχρι να μας ξαμανιτρώσουν στα κελιά μας.

Καμία φορά βλέπαμε από το διάκενο τις μεγάλες σιδερόπορτες, στο κάτω μέρος τα παπούτσια κάποιου ελεύθερου περαστικού και τότε μακαρίζοντάς τον, στοχαζόμαστε τι σημαίνει στέρηση της ελευθερίας: δύο ελεύθερα πόδια να σε πάνε όπου θέλεις.

Οι εμπειρίες και οι γνωριμίες μας εκεί ήταν καθοριστικές. Βρισκόμαστε εκεί κάθε καρυδιάς καρύδι, ανώνυμοι και επώνυμοι, πατριώτες, σπιούννοι, λαστιχάδες, κλέφτες μέχρι και αφελείς (που άκουγαν Λονδίνο και κάποιος τους είχε καταδώσει).

Ένα πρωί από την κλούβα που μετέφερε τη νέα σοδειά των συλληφθέντων κατέβασαν έναν ψιλόλιγνο άνδρα με ρεπούμπλικα με πλατύ μπορ. Δεν πίστευα στα μάτια μου, ήταν ο καθηγητής της οργανικής χημείας, ο Λεωνίδας Ζέρβας. Μου φάνηκε ακόμα πιο περίεργο, γιατί η γυναίκα του ήταν Γερμανίδα (όπως αποδείχτηκε αργότερα παρά την καταγωγή της τηρούσε άψογα ελληνική στάση σ' όλη τη διάρκεια της κατοχής).

Το μάθημα της οργανικής χημείας ήταν το πιο δύσκολο, κι ο καθηγητής ο πιο αυστηρός. Εξέταζε πάντα προφορικά κι εξονυχιστικά. Γνωριστήκαμε στην αυλή της φυλακής, γιατί έμενα σ' άλλο κελί. Καταλάβαινα ότι δεν ήθελε ποτέ να μιλήσουμε για χημεία, προτιμούσε τα πολιτικά, κι έτσι δεν μπόρεσα ποτέ να του περιγράψω τον ενθουσιασμό

μου για τη φωταύγεια και τη λουμινόλη κι ευτυχώς, γιατί όπως αποδείχτηκε αργότερα, θα με απόπαιρνε, έτσι ήταν ο χαρακτήρας του, και η απογοήτευσή μου θα ήταν οδυνηρή για τα όνειρα που την εποχή εκείνη έκανα. Ύστερα από μια σύντομη παραμονή στις φυλακές αποφυλακίστηκε.

Τώρα που πάνω από μισός αιώνας έχει περάσει εξακολουθεί να είναι βαθιά χαραγμένη στο μυαλό η βραδιά που αναγγείλανε στην ομάδα που είχαν πιάσει οι Ιταλοί με ασυρμάτους στη Πάρο, ότι τα ξημερώματα θα τους εκτελούσαν. Ήταν Άγγλοι και Ρωμιοί μπλεγμένοι σε μια υπόθεση κατασκοπείας. Καθισμένοι σταυροπόδι γύρω γύρω στους τοίχους του μεγάλου κελιού, άλλοι ψύχραιμοι, άλλοι θλιμμένοι και σκυφτοί, άλλοι έξαλλοι κι άλλοι προσπαθώντας με το κρασί, που είχε κρυφά εισαχθεί εκείνο το βράδυ, να σπρώξουν τις ώρες της μεγάλης αναμονής.

Είναι ακόμη στο μυαλό μου ο Atkinson που έπαιζε σκάκι μ' έναν Αυστραλό, τον Τσάρλι, όταν τον πλησίασε ο παπάς της φυλακής για να τον παρηγορήσει. Χωρίς να σηκώνει το κεφάλι του από την σκακιέρα του αππύθυνε ένα καθόλου ευγενικό «Facken bast». Δεν θα ξεχάσω, όταν ήρθαν να τον πάρουν που σηκώθηκε ράθυμα σαν να πήγαινε για φαγητό και ψιθύρισε:

– Κρίμα δεν τελειώσαμε την παρτίδα αυτή.

Ο άνθρωπος αυτός υπήρξε για μένα υπόδειγμα ηρωισμού και αυτοεπιβολής.

Θυμάμαι ακόμα εκεί στη φυλακή τις ώρες του πόνου, που ξεπαγιασμένος (ήταν Φλεβάρης) μπρούμυτα στο βρώμικο στρώμα μου ήταν η μόνη θέση που μ' ανακούφιζε—ύστερα από μια γερή κλωτσιά από την αρβύλα ενός καραμπινιέρου, αρβύλα που είχε ένα καρφί που μπήκε στα αχαμνά μου που αφόρμισαν. Θυμάμαι μ' ευγνωμοσύνη τον Stewart, έναν Εγγλέζο που αργότερα τον τουφέκισαν, που μου «δάνεισε» ένα κόκκινο σαπούνι με φαινικό οξύ που ίσως στάθηκε η σωτηρία μου.

Ένα απόγευμα ύστερα από καιρό, κι ενώ πλησίαζε η ώρα της Ιταλικής κατάρρευσης και αφού οι Ιταλοί δεν κατάφεραν να θεμελιώσουν κάποιο σαφές κατηγορητήριο, με τη βοήθεια και των γονιών μας που έτρεχαν μέρα-νύχτα στα Commando piazza για να μας ελευθερώσουν, εδέησε τελικά να μας αφήσουν ελεύθερους.

Θυμάμαι είχε για καλά σουρουπώσει, όταν άνοιξε η βαριά σιδερένια εξώπορτα της φυλακής και βρέθηκα έξω. Η πρώτη μου αντίδραση μόλις συνειδητοποιήσα ότι ήμουν ελεύθερος, ήταν να τρέξω ν' απομακρυνθώ όσο πιο γρήγορα, μήπως το μετανιώσουν. Βρέθηκα στον ηλεκτρικό Αθηνών-Πειραιώς, που εκείνη την ώρα ήταν ασφυκτικά γεμάτος. Μου έκανε εντύπωση, παρότι κρατούσα το δισάκι μου στον ώμο και κατελάμβανα διπλό χώρο, γύρω μου δημιουργήθηκε ένα κενό, οι άνθρωποι έσπευδαν να απομακρυνθούν από κοντά μου και απορούσα. Την εξήγηση την κατάλαβα μόλις έφτασα σπίτι και η μάνα μου έπεσε με λαχτάρα να μ' αγκαλιάσει, αλλά ύστερα από λίγο έντρομη έβαλε τις φωνές: Μα είσαι γεμάτος ψείρες, δεν το καταλαβαίνεις;

Πραγματικά στη φυλακή είχαμε μάθει να συμβιώνουμε μ' αυτές τις μεγάλες σωματικές ψείρες που συχνάζουν στις μασχάλες μας και σ' όλα τα τριχωτά του κορμιού μας. Σ' αυτήν τη δουλειά δεν υπάρχει άλλη σωτηρία από το ανελέητο ξύσιμο μέχρι να ματώσουμε. Πολλές φορές κουφτώνοντας την μασχάλη μας τις παίζαμε μονά-ζυγά με τους συντρόφους μας.

Ύστερα από την περιπέτεια αυτή, επειδή οι Ιταλοί εξακολουθούσαν να μας παρακολουθούν, ξεκόψαμε αναγκαστικά από την οργάνωση κι έπεσα με τα μούτρα όλο τον ελεύθερο χρόνο μου, και κυρίως αργά τη νύχτα, στην γοντεία της οργανικής χημείας.

Η τύχη ήταν με το μέρος μου, στις προφορικές εξετάσεις της οργανικής. Η πεντάδα μου για μιάμιση ώρα εξεταζόταν από τον Ζέρβα. Δεν έδειξε καθόλου να θυμάται την συμβίωσή μας στη φυλακή. Έτυχε να ξέρω καλά ό,τι ρωτούσε, αλλά κι όσες ερωτήσεις οι συνάδελφοι δεν απαντούσαν. Όταν η εξέταση τελείωσε, μου είπε να περάσω να τον δω.

Την άλλη μέρα ήταν πιο φιλικός. Θυμήθηκε τις μέρες της φυλακής και ιδιαίτερα τη βραδιά που οι Εγγλέζοι ανακόψανε την πορεία του Ρόμελ κι ανακατέλαβαν την Τρίπολη στην Λιβύη της Αφρικής. Εκείνο το βράδυ στο κελί μας, νούμερο 33, άρχισε κάποιος να ψιθυρίζει το δημοτικό τραγούδι «*Σαράνια παλληκάρια από τη Λειβαδεία πάνε για να απαντήσουνε την Τριπολισιά*». Σε λίγο στο τραγούδι του κελιού 33 προστέθηκαν και τα άλλα κελιά και τέλος όλη η φυλακή δονούνταν από το συμβολικό τραγούδι, ενώ οι Ιταλοί προσπαθούσαν να καταλάβουν τι συμβαίνει. Μερικές κοντακιές των καραμπινιέρων στη τύχη

διακόψανε το νταβατούρι και σε λίγο η σιωπή της νυχτερινής φυλακής αποκαταστάθηκε.

Μετά το σύντομο αυτό αναμνηστικό ο Ζέρβας, μετανοημένος ίσως γιατί άφησε για λίγο ελεύθερα τα συναισθηματικά του, σηκώθηκε όρθιος και σε ύφος αυστηρό με τη σχετική βραδυγλωσσία του, μου είπε *«Ήσουν καλά διαβασμένος, αν θέλεις έλα να δουλέψεις μαζί μου»*.

Ήταν από τις πιο καθοριστικές στιγμές στη ζωή μου. Τώρα νόμιζα θα είχα περισσότερες δυνατότητες πειραματισμού σ' αυτό που με γοήτευε «την οργανική σύνθεση». Θυμάμαι που πηγαίναμε με την Ιφιγένεια τη Βορβίδου¹ στην οδό Πανεπιστημίου, εκείνη στο μεγάλο Κομμωτήριο του Χαμαράκη, όπου αντί ευτελούς τιμήματος της μάζευαν μαλλιά (πρώτη ύλη για κυστεΐνη), κι εγώ στο εστιατόριο «Πάνθεον» για καύκαλα αστακών και γαρίδων για την απομόνωση της γλυκοζαμίνης (εικόνα 1).

Εικόνα 1

Στο εργαστήριο Οργανικής Χημείας του Πανεπιστημίου Αθηνών το έτος 1946; από αριστερά προς τα δεξιά: Π. Καίσογιάννης, Π. Ζέρβας, Ιφ. Φωτάκη, Δ. Παναγόπουλος, Hil. Ζέρβα, Α. Δηλάρης, Ειρ. Δηλάρη, Α. Σιαυρόπουλος.

¹ Μετέπειτα Φωτάκη, καθηγήτρια της Οργανικής που πήρε τη θέση του Ζέρβα, όταν αποχώρησε.

Πόσο παράξενα κοίταζαν οι περαστικοί μια κοπέλα κι ένα αγόρι, φορτωμένα με σακιά γεμάτα περίεργα γι' αυτούς «σκουπίδια». Κάποιος ψιθύρισε: «*Καιοχή είναι...πείνα, ποιος ξέρει τι τα κάνουν!*». Θυμάμαι ακόμα την ταρατσα της οδού Σόλωνος που φτιάχναμε με φωσγένειο –ένα από τα δηλητήρια, τα «χημικά όπλα» του πρώτου παγκόσμιου πολέμου– την πρώτη ύλη για τις γνωστές από τις εργασίες του Ζέρβα καρβοβενζόξυ ενώσεις των αμινοξέων.

Μία από τις πιο έντονες συγκινήσεις μου ήταν η παρασκευή άνυδρου υδροκυάνιου-μερικά εκατομμυριοστά του γραμμαρίου είναι ικανά να σε στείλουν στον άλλο κόσμο. Την εποχή εκείνη δεν υπήρχαν γυάλινες συσκευές που να στήνονται χωρίς τη βοήθεια φελλών, βουλοκεριών κι άπειρου κόπου. Χρειαζόμαστε περίπου τέσσερα κιλά άνυδρου υδροκυάνιου για τη στερεο-χημική δομή της γλυκοζαμίνης. Πρόκειται για ένα αέριο που μυρίζει σαν πικραμύγδαλο και υγροποιείται στους τέσσερεις βαθμούς πάνω από το μηδέν. Σαν υγρό έχει ένα όμορφο γαλαζωπό χρώμα, εξ ου και το όνομά του. Για να μένει υγροποιημένο χρειαζόταν πάγος κι αλάτι που έπρεπε να κουβαληθούν στην πλάτη από την πλατεία Κάνιγγος. (Τα ηλεκτρικά ψυγεία δεν ήταν ακόμα προσιτά). Κάθε αμέλεια στο σημείο αυτό μπορούσε ν' αποβεί μοιραία. Η δουλειά γινόταν το βράδυ στην εστία της μεγάλης αίθουσας της οδού Σόλωνος, όπου την ημέρα οι φοιτητές κάνανε ασκήσεις. Θυμάμαι ακόμα και σήμερα έντονα, να μαζεύεται σταγόνα-σταγόνα μέσα στην διαφανή μπουκάλα με τα δύο αυτιά στο λαιμό της, το κυανίζον υγρό. Πόσος θάνατος μέσα σε μια μπουκάλα! Μόνος μέσα σ' εκείνη την απέραντη αίθουσα της οργανικής σύνθεσης, με την αφέλεια των είκοσι χρόνων, πίστευα πως ιερουργούσα, όταν έβλεπα τις φλόγες¹ στα τοιχώματα της εστίας να τρεμοπαίζουν και το σκοτάδι ν' απλώνεται. Πολλές φορές ξημερώθηκα εκεί (μετά τις δώδεκα η κυκλοφορία απαγορευόταν από τις αρχές κατοχής). Πολλές φορές εκείνες τις νύχτες θυμώμουν τα λόγια του παππού μου «*Στα δύσκολα είμαστε πάντα μόνοι μας*».

¹ Επειδή τότε δεν υπήρχε εξαερισμός στις εστίες, ανάβαμε ψηλά στα τοιχώματα λύχνους γκαζιού και η υψηλότερη θερμοκρασία δημιουργούσε ένα ρεύμα ανανέωσης του αέρα της εστίας και απομάκρυνση των οσμών.

Έτσι πέρασαν αρκετά χρόνια που δούλευα σαν βοηθός του καθηγητή στην οργανική σύνθεση που με γοήτευε.

Ένα πρωί του 1944, συνέβη κάτι ευχάριστο και απρόοπτο. Ήρθαν στο εργαστήριο δύο δευτεροετείς της χημείας και μου προτείνανε να τους κάνω μάθημα οργανικής χημείας. Δέχτηκα με ενθουσιασμό και την επόμενη μέρα βρέθηκα σε κάποιο γραφείο στην οδό Σοφοκλέους κοντά στη κεντρική αγορά. Εκεί με περίμενε μια ακόμη πιο ευχάριστη έκπληξη, γιατί αντί για τους δύο φοιτητές, ήταν μαζεμένοι καμιά εικοσαριά κι είχε στηθεί και μαυροπίνακας.

Ομολογώ πως για μένα η έκπληξη ήταν ευχάριστη κι αναπάντεχη. Έτσι, στα είκοσι χρόνια μου άρχισα την καριέρα μου σαν δάσκαλος. Κάτι που σημάδεψε την ζωή μου. Προσπαθώντας να κάνω τα δύσκολα απλά, είχα να μάθω, πολύ περισσότερα απ' όσα ήξερα. Χρειάζοταν να διαβάζω από πολλά βιβλία, να στοχάζομαι, να προβληματίζομαι και να εφαρμόζω τις εμπειρίες αυτές στους ακροατές μου. Χωρίς να το καταλάβω έγινα δάσκαλος της μόδας κι άρχισαν να έρχονται και φοιτητές της φαρμακευτικής. Ολόκληρη γενιά χημικών και φαρμακοποιών πέρασε από την κάμαρα της γιαγιάς μου, όπου έκανα το μάθημα στην οδό Μιχαήλ Βόδα 75.

Αυτό μου έδωσε πέρα από την εμπειρία της διδασκαλίας και κάποια οικονομική άνεση. Έτσι εγκατέλειψα την δουλειά της Αγροτικής Τράπεζας και τη νυχτερινή μου απασχόληση σαν πιανίστας στο βαριετέ Αλκαζάρ στο σταθμό Πελοποννήσου, όπου το βαριετέ του Ορέστη Λάσκου.

Ήταν μέρες που καθόμουν έξι και επτά ώρες συνεχώς μπροστά στον μαυροπίνακα, χωρίς να με κουράζει. Η μέρα μου μοιραζόταν ανάμεσα στο εργαστήριο της οργανικής, τα μαθήματα και το εργαστήριο φωταύγειας το βράδυ.

Η κατοχή εξακολουθούσε με όλα τα προβλήματά της, που άρχισαν να γίνονται πιο έντονα όταν εμφανίστηκαν τα πρώτα σπέρματα της διχόνοιας, που γιγαντώθηκαν με την απελευθέρωση, στα Δεκεμβριανά και τον Εμφύλιο.

Θυμάμαι ένα βράδυ, στο εργαστήριο της οδού Αχαρνών, με πολύ κόπο είχαμε καταφέρει να βρούμε γυάλινες φωτογραφικές πλάκες –τα φιλμ τότε δεν υπήρχαν– και με χίλια βάσανα φωτογραφίσαμε πειρά-

ματα φωταύγειας. Χωρίς να το καταλάβουμε η ώρα πέρασε, πλησίαζε η ώρα απαγόρευσης της κυκλοφορίας. Τοποθέτησα όσο μπορούσα πιο ασφαλώς τις πολύτιμες πλάκες στην τσάντα μου για εμφάνιση και βγήκαμε με το φίλο μου και συνάδελφο, τον Έντυ το Βάρδα στο δρόμο.

Είδαμε κάτι σκιές να γλιστράνε κατά πάνω μας. «Αλι! Εδώ Χι¹. Τι θέλετε εδώ τέτοιαν ώρα; Και τι έχετε στην τσάντα;» Τους είπα ότι δεν έχουμε τίποτα που να τους ενδιαφέρει. (Τι εξήγηση να τους έδινα για τις πλάκες!) Κουβέντα τη κουβέντα τα λόγια γίνανε εντονότερα, με κατάληξη να μου αρπάξει τη τσάντα κι όπως πήγε να την ανοίξει ξεχύθηκαν οι γυάλινες πλάκες κι έγιναν κομμάτια πάνω στις πέτρες του χωματόδρομου. Εξαγριώθηκα, η κουβέντα εντάθηκε κι η συνέχεια ήτανε γροθιές και κλωτσιές. Ο αρχηγός τους αποφάνθηκε ότι είμασταν «Εαμβούλγαροι σπιούννοι» και διέταξε «*πάρτε τους στο Αρχηγείο*». Άρχισαν να μας τραβάνε προς τα σίδερα του τραίνου. Καθ' οδόν συναγωνίζονταν ποιος χτυπάει καλύτερα. Πού και πού άνοιγε κανένα παράθυρο και έντρομη η νοικοκυρά προσπαθούσε να καταλάβει τι συνέβαινε. Ο Έντυ, κι ενώ δεχότανε τις καρπαζιές, τις καθυσύχαζε «*τίποια...τίποια... δεν ιρέχει τίποια*».

Ξαφνικά ένας φώναξε «*ομάδα ΕΛΑΣ*». Είδαμε κάτι σκιές ν' ακροβολίζονται στις γωνιές του δρόμου και το πιστολίδι άρχισε.

Μέσα στην αναμπουμπούλα το βάλαμε στα πόδια και γλυτώσαμε.

Μέρες αργότερα, το βράδυ στο εργαστήριο της φωταύγειας είχε έρθει κι ο νέος καθηγητής της φυσικής που διαδέχτηκε τον Χόνδρο, ο Καίσαρ ο Αλεξόπουλος, γερμανοσπουδασμένος και καρτεσιανός. Αυτός χώριζε τα πράγματα σε λογικά και μη λογικά. Όταν του διηγηθήκαμε το επεισόδιο με τους Χίτες, βρήκε ότι δεν ήταν «λογικό» αυτό που συνέβη. Δεν πολυπίστεψε ότι μας δείρανε κι η συζήτηση σταμάτησε εδώ.

Ένα άλλο βράδυ βγαίνοντας όλοι μαζί από το εργαστήριο, βρεθήκαμε μπροστά σ' ένα περίπολο του ΕΛΑΣ αυτή τη φορά. Πάλι οι ίδιες ερωτήσεις, η έρευνα, ψάξιμο στις τσάντες μας. Όλ' αυτά εξεनेύρισαν

¹ Επρόκειτο για την ακροδεξιά αντιστασιακή οργάνωση.

τον καθηγητή που τους ασχημομίλησε. Αυτή τη φορά την γλυτώσαμε με μερικές φάπες και το χαρακτηρισμό «φασίστες». Όπως απομακρυνόμασταν ρώτησα τον καθηγητή *«μήπως τώρα βρίσκετε λογικές τις φάπες»* «*Είχατε δίκιο*», αρκέστηκε ν' απαντήσει.

Έτσι χωρισμένοι οι Έλληνες σε Εαμβούλγαρους και Φασίστες, ή όπως στην περίπτωση μου, και τα δύο μαζί, βάδισαν στην απελευθέρωση, κι αλίμονο, ύστερα από λίγο στα Δεκεμβριανά και τον Εμφύλιο.

Στα Δεκεμβριανά η περιοχή Αχαρνών που έμενα ήταν Ελασοκρατούμενη, αλλά λίγο πιο πάνω στην Πατησίων ήταν οι Εγγλέζοι, οι Σκόμπηδες όπως τους έλεγαν, και οι κυβερνητικοί. Το ντουφεκίδι ήταν σχεδόν συνεχές. Κλεισμένοι μέσα στο σπίτι, πεινασμένοι στην κυριολεξία, ζούσαμε τη νέα ελληνική τραγωδία. Μοναδικός επισκέπτης κανένας γείτονας και τ' απογεύματα η Λουκία, μια κοπέλα οργανωμένη στο ΕΑΜ, που ξόδευε πολλές ώρες να καλεί με το χωνί της τους πατριώτες σε εγρήγορση και αγώνα. Παρότι δεν συμφωνούσα μ' οποιοδήποτε αυταρχισμό, είτε δεξιό, είτε αριστερό, θαύμαζα αυτήν την κοπέλα για το πάθος, την πίστη της σε χιμαιρικά ιδανικά, που ήταν έτοιμη ακόμα και να πεθάνει γι' αυτά. Εκατομμύρια Έλληνες ανήκαν στην κατηγορία της Λουκίας και στις δύο παρατάξεις. Πέρασαν πολλά χρόνια και πολλοί από αυτούς τους ιδεολόγους δεν συνειδητοποίησαν τα ντόπια και ξένα συμφέροντα που εκμεταλλεύονταν τον ενθουσιασμό και τον φανατισμό τους.

Θυμάμαι ένα κρύο απόγευμα, το Δεκέμβρη του '44. Χτύπησε η εξώπορτα του σπιτιού μας. Κοίταξα από το παράθυρο, ήταν ένας χοντρός ηλικιωμένος κύριος μέσα σ' ένα μαύρο παλτό με κασκόλ και ρεπού-πλικα κατεβασμένη μέχρι τα μάτια του. Μου είπε τ' όνομά του. Ήταν ο κυβερνητικός επίτροπος της Ιεράς Συνόδου, «λογοτέχνης», συμπατριώτης της μάνας μου. Μου ψιθύρισε ανοίγοντάς του την πόρτα *«πιάσαν τη γυναίκα μου οι ελασίτες και την πήρανε. Εγώ ξέφυγα, έχω πυρετό. Δεν έχω πού να κρυφτώ. Μπορώ να μπω;»*

Ο πατέρας μου μας φώναξε μαζί με την μάνα μου σ' ένα πρόχειρο «οικογενειακό συμβούλιο».

«Εσύ είσαι σημαδεμένος», μου είπε, *«από τη φυλάκισή σου, αν τους δώσουμε αφορμή οι συνέπειες μπορεί να είναι τραγικές. Τι νομίζεις να*

τον κρατήσουμε σπίτι ή όχι;». Η μάνα μου σιγόκλαιγε. Δεν δίστασα να του απαντήσω ότι δεν υπάρχει δεύτερη σκέψη. Δεν μπορούμε να βγάλουμε στο δρόμο ένα γέρο άρρωστο άνθρωπο. Πρέπει να τον φιλοξενήσουμε. Ο πατέρας μου είπε βαρύθυμα *«έτσι πρέπει να κάνουμε»*.

Ένα ντιβάνι στρώθηκε αμέσως μέσα στο σαλόνι κι εκεί πλάγιασε ο φιλοξενούμενός μας.

Κατά τις τέσσερεις τα μεσάνυχτα ακούστηκε ποδοβολητό από παιδιά στην αυλή του σπιτιού κι αμέσως μετά δυνατά χτυπήματα στην εξώπορτα και την πόρτα της κουζίνας.

Ένα σμάρι Ελασιτών με τα πιστόλια στο χέρι όρμησαν μέσα.

«Μην κουνηθεί κανένας» «και πείτε μας στα γρήγορα πού έχετε κρύψει αυτό τον μοναρχοφασίστα».

Δεν άρνησαν να τον εντοπίσουν στο σαλόνι. Ο αρχηγός τους είπε στον πατέρα μου, *«εσύ κι' αυτός, κι έδειξε εμένα, θα μας ακολουθήσετε»*.

Συνοδεύα ανάμεσα σε τέσσερεις τυφεκιοφόρους ξεκινήσαμε μέσα στη σκοτεινή νύχτα μια πορεία με κατεύθυνση προς το τέρμα της Λιοσίων. Περπατάγαμε βουβοί κι αμίλητοι, όταν με το ξημέρωμα βρεθήκαμε σε κάποια ΚΟΒΑ στα Λιόσια. Εκεί μας κατέβασαν σ' ένα υπόγειο. Φαίνεται πως έξω οι ουρανοί είχαν ανοίξει, γιατί σε λίγο τα νερά άρχισαν να εισβάλλουν στο υπόγειο.

Μια κοπέλα με σταυρωτά φυσεκλίκια ήρθε και με παρέλαβε. Για ορεκτικό μου τράβηξε ένα γερό χαστούκι λέγοντάς μου να την ακολουθήσω. Τον πατέρα μου τον πήρε ένας που είχε στο ζωνάρι του ένα ρεβόλβερ.

Η κοπέλα έκατσε σ' ένα ξύλινο ετοιμόρροπο γραφείο, άνοιξε ένα συρτάρι κι άρχισε να διαβάζει ένα κιτάπι. *«Για να δούμε τι φρούτο είσαι»*, ψιθύρισε. Αφού ξεφύλλισε δύο-τρεις σελίδες, μου είπε *«Στον κατάλογο με τους χαφιέδες, δεν είσαι. Για πάμε παρακάτω»* και συνέχισε να διαβάζει για ν' αποφανθεί σε λίγο *«Ούτε στους χίτες»*. *«Οι χίτες, της είπα, κόνιτσαν να με σκοτώσουν»*. *«Σκασμός, αποκρίθηκε, δεν σε ρώτησα»* και συνέχισε να διαβάζει. Εκείνη τη στιγμή άνοιξε μια διπλανή πόρτα και μπήκε κάποιος που κάτι της ψιθύρισε. Από τη μισάνοικτη πόρτα είδα τον πατέρα μου κι άκουσα να του λέει κάποιος, που δεν έβλεπα: *«Πώς εσύ που σε ξέρουμε ότι είσαι δημοκρατικός πολίτης και*

βρήκαμε και στο γραφείο σου κείμενα για τη Δημοκρατία, δέχτηκες να φιλοξενήσεις αυτό τον φασίστα». Ο πατέρας μου του αποκρίθηκε: «Κι εσύ είμαι βέβαιος, πως αν ένας γέρος κι άρρωστος άνθρωπος σου χτύπαγε την πόρτα, το ίδιο θα 'κανες».

Πριν προλάβει ν' απαντήσει, ακούστηκε μεγάλος σαματάς και ποδοβολητό στις σκάλες. Ένας λαχανιασμένος μπήκε στο δωμάτιο και του είπε: «μαζεύτε τα γιατί οι Σκόμπιδες μας έχουν κυκλώσει». Σηκώθηκε αμέσως κι όταν τον ρώτησε τι θα γίνει μ' αυτούς, δείχνοντας τον πατέρα μου, αποκρίθηκε «*παραίτητε τους*», κι ενώ αυτοί ταραγμένοι μάζευαν χαρτιά και ντουφέκια, βρεθήκαμε στον πλημμυρισμένο από τη νεροποντή δρομάκο.

Στο δρόμο ψυχή, αριστερά-δεξιά, κάπου-κάπου επέπλεαν πτώματα ανάσκελα με τα γυάλινα μάτια ακίνητα να θωρούν τον ουρανό.

Τη νεροποντή διαδέχτηκε λιακάδα, αλλά χρειαζόταν προσπάθεια να περπατάς ανάμεσα σε ρυάκια, ποτάμια και χωματόλακους. Κάποτε βγήκαμε στο τέρμα Λιοσίων κι εκεί πρωτοείδαμε αυτοκίνητα γεμάτα στρατιώτες μ' εφ' όπλου λόγχη κι ακροβολιστές αριστερά-δεξιά. Κάποιο μακρινό χωνί φώναζε «*Θάνατος στους Σκόμπιδες*».

Κόντευε μεσημέρι, όταν ξεθεωμένοι από τον ποδαρόδρομο μέσα στις λάσπες, φθάσαμε σπίτι μας. Εκεί μας περίμενε άλλη έκπληξη. Στα σκαλιά ήταν δύο «εθνοφρουροί», που μόλις πλησιάσαμε σταύρωσαν τα ντουφέκια για να εμποδίσουν την είσοδο. Ο πατέρας μου έξαλλος τους ρώτησε: «*Τι συμβαίνει σπίτι μου*». Τότε κατηφόρισε έξαλλος ένας κοντούλης, ντυμένος με στολή της αεροπορίας και στρίγγλισε «*Καθάρματα, καρφώσατε τον αδερφό μου, και ποιος ξέρει αν δεν τον σφάξανε. Πάρτε τους*».

Όπως μου εξήγησε ο πατέρας μου, ήταν ο αδερφός του φιλοξενηθέντος.

Τώρα τα καπέλα και οι στολές άλλαξαν. Μπήκαμε ανάμεσα σε δύο ένστολους εθνοφρουρούς και πήραμε τον αντίθετο από το πρωινό οδοιπορικό δρόμο. Μας πηγαίνανε προς το κέντρο της Αθήνας.

Ποτέ στη ζωή μου δεν ένιωσα τόσο την αδικία, την αγνωμοσύνη και την απανθρωπιά, όσο εκείνο το πρωινό. Παίξαμε το κεφάλι μας κορώνα-γράμματα και γι' ανταμοιβή κατηγορηθήκαμε για προδότες.

Έχει περάσει από τότε περισσότερο από μισός αιώνας και οι σκηνές αυτές μένουν χαραγμένες ολοζώντανες στο μνημονικό μου, μαζί με την πικρία και την αγανάκτηση που τότε ένιωσα.

Και ο επίλογος αυτής της ιστορίας. Οδηγηθήκαμε στο κτήριο του Αρσακείου που εστρατοκρατείτο. Εκεί, ύστερα από μια σύντομη ανάκριση και την εξιστόρηση των γεγονότων, μας είπαν ότι είμαστε ελεύθεροι. Φτάσαμε σπίτι σχεδόν σούρουπο. Οι «εθνοφρουροί» είχαν φύγει. Βρήκαμε την μάνα μου εξουθενωμένη να βογγάει μπρούμυτα πάνω στο ντιβάνι *«Εμείς γιε μου είμαστε κακάλες»* άρθρωνε μέσα στα αναφιλητά της. *«Είσι πληρώνουμε μία ζωή»*. Λόγια που πολλές φορές αναλογίστηκα τα κατοπινά χρόνια στη ζωή μου. Πάντως προτίμησα να πορεύομαι έτσι, νιώθοντας την εγωιστική χαρά της προσφοράς.

Το σπίτι ήταν ανάκατο. Οι κασέλες και τα μπαούλα ανοιγμένα, οι καρέκλες αναποδογυρισμένες, τα συρτάρια στο πάτωμα. Αυτό το έρημο σπίτι ήταν η τρίτη φορά που υφίστατο «έρευνα». Την πρώτη ήταν οι Ιταλοί, τη δεύτερη οι ελασίτες, την τρίτη οι εθνοφρουροί, που όπως διαπιστώσαμε όταν αρχίσαμε να μαζεύουμε τα σκόρπια, οι καλοί αυτοί «πατριώτες» θεώρησαν δικαίωμά τους ν' αρπάξουν κι ό,τι τους ενδιέφερε.

Όσο για τον μεγαλεπήβολο κύριο κυβερνητικό επίτροπο της Ιεράς Συνόδου τον άφησαν ελεύθερο να συνεχίσει το θεάρεστο έργο του με τις ίντριγκες των παπάδων. Η μόνη που πλήρωσε με το αίμα της ήταν η χοντρή κυρία του. Όταν πήγαν σπίτι του για να τον πιάσουν και δεν τον βρήκανε, έπιασαν αυτήν και επειδή δυσκολευόταν να περπατά, την καθάρισαν καθ' οδόν προς τα Κρόωρα. Ο γενναίος κι ευαίσθητος σύζυγος της αφιέρωσε αργότερα, νομίζω, κάποια «ποιήματα».

Κι έτσι μ' αυτά τα βαριά ψυχικά τραύματα έληξαν τα δεκεμβριανά. Τώρα ο κύκλος είχε συμπληρωθεί, είχα γευτεί τις κλωτσοπατινάδες από Γερμανούς, Ιταλούς, Χίτες, Ελασίτες κι Εθνοφρουρούς. Αυτή ήταν η μοίρα τα χρόνια εκείνα για τους ανένταχτους πολιτικά πολίτες.

Στη διάρκεια της κατοχής, σπίτι μας έμενε ο μπάρμπα Μιχάλης ο Βερνίκος γιατί στο σπίτι του στη Φρεαττύδα κινδύνευε από τους βομβαρδισμούς των Εγγλέζων. Ήταν ο άνδρας της αδερφής της μητέρας μου,

με τον οποίο είχα ιδιαίτερο σύνδεσμο από την εποχή που έμενα σπίτι τους. Γι' αυτόν ήμουν το «κολλητήριο», ο Βενιαμίν της οικογένειας. Μαζί πηγαίναμε στο ψάρεμα στη Σίφνο, τα παιδικά μου χρόνια, αλλά και πολύ παρέα κάναμε αργότερα. Είχε βαπόρια, αλλά με την είσοδο των Γερμανών, οι Άγγλοι τα επέταξαν και τα πήραν εκτός Ελλάδος. Έτσι στη διάρκεια της κατοχής τα οικονομικά του ήταν δύσκολα και έστειλε όλη την οικογένεια στη Σίφνο. Για να τα βγάλει πέρα νοίκιαζε καϊκια, τα φόρτωνε με όσπρια και δημητριακά για τη Σίφνο και στην επιστροφή τα ξαναγέμιζε με τσουκάλια και στάμνες για τον Πειραιά.

Σ' αυτά τα ταξίδια πήγαινα μαζί του και πραγματικά το διασκέδαζα. Λάτρευα από μικρός τη θάλασσα. Μερικές φορές σ' αυτές τις επιχειρήσεις σταθήκαμε άτυχοι. Μια φορά φορτωμένοι ρεβίθια ξεκινήσαμε ξημερώματα από τα λεμονάδικα. Ο καιρός έδειχνε καλός. Το καϊκι ανήκε σ' έναν Κεφαλλονίτη. Όπως πλέαμε έβλεπα να βάζει πλώρη κατά το Σαν Τζώρτζη αντί για την Κύθνο. Έκανα την παρατήρηση στον μπάρμπα μου, αλλά αυτός μου είπε αυστηρά: *«Ο καπετάνιος ξέρει, δεν σου πέφτει λόγος»*. Μερικά σύννεφα στο νοτιά προαναγγέλλανε κακοκαιρία. Μέσα σε μία ώρα τη γαλήνη διαδέχτηκαν τα κύματα βουνά που 'φερνε η όστρια. Τότε εξαγριώθηκε ο μπάρμμπας και ρώτησε τον καπετάνιο *«Μα εσύ ξέρεις από θάλασσα»*. Πολύ αθώα του απάντησε: *«Όχι, τώρα αγόρασα το καϊκι»*. Αγριεμένος του άρπαξε το δοιάκι, άλλαξε πορεία και όταν πια σουρούπωνε βρεθήκαμε караβοτσακισμένοι στο λιμάνι των Θερμιών στην Κύθνο.

Το καϊκι είχε πάρει νερά και η όστρια δεν έλεγε να σταματήσει μια βδομάδα. Τα σακιά με τα ρεβίθια από το νερό άρχισαν να φουσκώνουν, όπως και το πεπτικό μας σύστημα από τη ρεβιθοφαγία ελλείψει άλλου φαγητού.

Δεν θα ξεχάσω ποτέ την ευφορία που ένιωσα, όταν ένα πρωί, αφού η θάλασσα γαλήνεψε ξεκινήσαμε για τον προορισμό μας, τη Σίφνο με τη συνοδεία των δελφινιών που χοροπηδάγανε πλάι μας στα διάφανα νερά.

Τα εμπορικά αυτά ταξίδια συνεχίστηκαν με διάφορες μικροπεριπέτειες, πότε στη Σέριφο, πότε στην Κύθνο μέχρι ότου ήρθαν αποζη-

μιώσεις στο Μπάρμπα από την επίταξη των βαποριών του από τους Εγγλέζους.

Ο μπάρμπα Μιχάλης είχε παλιότερα το ναυτικό του κέντρο στην Πόλη και συνδεόταν πολύ με τον Ευγένιο Ευγενίδη, τον μετέπειτα Εθνικό ευεργέτη που ίδρυσε το ίδρυμα Ευγενίδου. Σε κάποια πολύ δύσκολη για τον Ευγενίδη συγκυρία, ο μπάρμπα τον βοήθησε αποτελεσματικά κι εκείνος το θυμόταν πάντα. Έτσι το 1938, όταν ο γιος του μπάρμπα Μιχάλη, ο Νίκος τελείωσε το Γυμνάσιο, ο Ευγενίδης που τα οικονομικά του είχαν ανορθωθεί, ανέλαβε να στείλει το Νίκο στη Σουηδία στο Götteburg για σπουδές στο εκεί Πανεπιστήμιο.

Αργότερα εκτιμώντας τις ικανότητες του Νίκου και μη έχοντας απογόνους, ο Ευγενίδης τον υιοθέτησε αφήνοντάς του σαν κληρονομιά το σύνολο της δουλειάς του, που εν τω μεταξύ είχε γιγαντωθεί.

Από το 1938, που ο Νίκος έφυγε για την Σουηδία, μέχρι το 1945, που έληξε ο πόλεμος, δεν είχε έρθει στην Ελλάδα γιατί οι δουλειές του Ευγενίδη που είχε αναλάβει δεν του επέτρεπαν να επιστρέψει. Εν τω μεταξύ είχε αρχίσει και ο εμφύλιος.

Ο μπάρμπα Μιχάλης όταν προσπάθησε να αναστηλώσει τη δουλειά του που ο πόλεμος είχε αναστείλει, μου πρότεινε να ακολουθήσω τις ναυτιλιακές δουλειές, το shipping, κάτι που όμως εμένα, γοντευμένο ήδη από τη χημεία δεν με ενδιέφερε.

Μου εξήγησε ότι όπως είχαν έρθει τα πράγματα, αν ακολουθούσα άλλο δρόμο δεν υπήρχε κανένας τρόπος να έχω την οποιαδήποτε βοήθεια από την οικογένεια και χαρακτηριστικά μισοαστεία-μισοσοβαρά μου είπε:

– Η shipping ή σκατά.

Διάλεξα το δεύτερο.

ΟΙ ΠΡΩΤΕΣ ΒΙΟΜΗΧΑΝΙΚΕΣ ΔΡΑΣΤΗΡΙΟΤΗΤΕΣ

ΑΡΓΟΣΤΟΛΙΟΥ 27 – Η Εταιρεία KLS

Ετσι κύλησαν τα χρόνια μέχρι το 1946. Η ζωή σιγά-σιγά άρχισε να βρίσκει τους ρυθμούς της ύστερα από όλες τις φουρτούνες του πολέμου, της κατοχής, του εμφυλίου, που είχε περιοριστεί στα βουνά.

Τα ιδιαίτερα μαθήματα οργανικής που έκανα μου έδιναν μιαν οικονομική άνεση. Το καλοκαίρι του 1946, ένα πρωί ήρθε και με βρήκε ένας φοιτητής, ο Σταύρος, και μου είπε ότι ένας θείος του από τη Θράκη ενδιαφερόταν να φτιάξει το άρωμα του ούζου, το Ανετόλ, κι αν ήθελα να τον βοηθήσω.

Την άλλη μέρα συναντηθήκαμε σ' ένα ζαχαροπλαστείο, με τον θείο του τον Νίκο τον Κοΐδη, ένα καλοσυνάτο λεπτό μεσήλικα. Μαζί του ήταν κι ένας άλλος κύριος με ξενική προφορά, ο Ραούλ ο Λιβαδάς. Όπως μου εξήγησαν ήταν και οι δύο έμποροι από τη Θεσσαλονίκη και ενδιαφέρονταν να φτιάξουν Ανετόλ από μαραθόσπορο. Το προϊόν βέβαια έπρεπε να είναι πολύ καθαρό. Αν μ' ενδιέφερε η δουλειά, ήταν πρόθυμοι να τη χρηματοδοτήσουν.

Ζήτησα προθεσμία για να το μελετήσω και να κάνω κάποια τεχνικο-οικονομική μελέτη.

Η ευκαιρία ίσως ήταν σημαντική. Τελευταία δεν τα πήγαινα καθόλου καλά με τον καθηγητή στο εργαστήριο Οργανικής Χημείας. Καταλάβαινα ότι δεν θα ήταν δυνατόν να μείνω ακόμα πολύ στο εργαστήριο.

Το ποτήρι ξεχείλισε όταν ένα πρωί στο εργαστήριο της οδού Σόλωνος, ανοίγοντας το «πολύτιμο νεοαφικθέν» ψυγείο ανακάλυψε μέσα ένα φιαλίδιο με πανέμορφους κρυστάλλους μιας καινούργιας ουσίας, που έφτιαξα χωρίς να τον ρωτήσω.

Οργίστηκε και μου είπε έντονα: *«Δεν έχουμε το δικαίωμα να πειάμε τ' αντιδραστήρια του εργαστηρίου»* και όπως το παράθυρο ήταν ανοιχτό, φιαλίδιο και περιεχόμενο βρέθηκαν στο κηπάριο της οδού Σόλωνος. Αποφάσισα τότε ότι έπρεπε να τα μαζεύω.

Η πρόταση για παραγωγή Ανετόλ ήταν μια καλή ευκαιρία για κάτι καινούργιο. Το πανεπιστήμιο δυστυχώς δεν μας είχε δώσει καμμία βάση για το πώς πραγματοποιείται μια βιομηχανική παραγωγή. Αλλά και τα σχετικά μαθήματα του Πολυτεχνείου που είχα παρακολουθήσει δεν ήταν πολύ διαφωτιστικά. Αυτοί που έκαναν τα μαθήματα δεν έδειχναν να έχουν ποτέ εφαρμόσει στην πράξη όσα δίδασκαν, γι' αυτό το έριχναν στις μαθηματικές εξισώσεις και τις θεωρίες.

Μάζεψα τότε όλα τα ξενόγλωσσα βιβλία τα σχετικά με τις βασικές βιομηχανικές λειτουργίες (Unit Operation and Reactions) και έπεσα με τα μούτρα στο διάβασμα. Οι ξένες γλώσσες και κυρίως τα γερμανικά που με πολύ κόπο είχα σπουδάσει, υπήρξαν σημαντικοί βοηθοί γιατί ελληνικά συγγράμματα δεν υπήρχαν. Σιγά-σιγά έβλεπα ότι οι βασικές εργαστηριακές αρχές ισχύουν και στη βιομηχανική πράξη, κι αυτό μου έδινε κουράγιο να εμβαθύνω στα μαθήματα των χημικών μηχανικών.

Με το φθινόπωρο η αυτοπεποίθησή μου μεγάλωσε και η τεchnοοικονομική μελέτη που μου είχαν ζητήσει για να στηθεί μια μικρή μονάδα παραγωγής Ανετόλ, ήταν έτοιμη.

Τώρα αναλογίζομαι πόσο ριψοκίνδυνη ήταν η απόφασή μου να δεχτώ την πρόταση. Νομίζω ότι μ' έσωσε το θάρρος της άγνοιάς μου και η αυτοπεποίθηση που είχα αποκτήσει παλεύοντας με τις τόσο αντίξοες συνθήκες που η ζωή θέλησε ν' αντιμετωπίσω.

Ήταν ένα δύσκολο εγχείρημα ν' αρχίσει κάποιος βιομηχανική παραγωγή που ξεκινούσε από ένα σπόρο για να παραχθεί το αιθέριο λάδι και αυτό με τη σειρά του να καθαριστεί, να απομονωθεί καθαρό Ανετόλ, ανάμεσα στ' άλλα πενήντα συστατικά του, και το τελικό προϊόν να είναι αποδεκτό από τους δύσκολους γευσιγνώστες του ούζου.

Κατά ευτυχή συγκυρία και οι συνεταίροι μου, έμποροι το επάγγελμα, χωρίς βιομηχανική εμπειρία, είχαν άγνοια των δυσχερειών που επρόκειτο να συναντήσουμε. Έτσι, με βάρκα την ελπίδα προχωρήσαμε.

Δημιουργήθηκε η πρώτη εταιρεία με την ονομασία KLS (από τ' αρχικά των ονομάτων των ιδρυτών της).

Το πρώτο «εργοστάσιο» νοικιάστηκε σ' έναν χώρο στις παρυφές του ρέματος του Πολύγωνου, κοντά στη Σχολή Ευελπίδων (Αργοστολίου 27).

Το «κτήριο» είχε δύο πατώματα. Το πάνω με ξύλινη στέγη έβλεπε ήλιο, το κάτω ήταν ένα τσιμεντοστρωμένο υπόγειο μέσα στο ρέμα.

Το Πολύγωνο τότε ήταν η πιο εξαθλιωμένη περιοχή της Αθήνας. Προσφυγικός οικισμός, παραγκούπολη όπου ο τσίγκος, τα ξύλα, οι κουρελούδες ήταν τα μοναδικά δομικά υλικά. Η θύελλα του πολέμου, της κατοχής και του εμφύλιου, είχαν κάνει ακόμα πιο δραματικές τις συνθήκες διαβίωσης των ανθρώπων μέσα σ' εκείνο το διαβολόρεμα.

Κάθε πρωί και βράδυ έπρεπε να διασχίζω αυτά τα δαιδαλώδη λασπερά σοκάκια για να πάω στο «εργοστάσιο».

Οι πρώτες εγκαταστάσεις του εργοστασίου νοικιάστηκαν από το Υπουργείο Γεωργίας: Ένα ατμοκάζανο, ένας άμβυκας¹, ένας μύλος για το άλεσμα του σπόρου που τοποθετήθηκαν στο υπόγειο. Την εγκατάσταση συμπλήρωσε μια χάλκινη κλασματική αποστακτική συσκευή υπό κενό που κατασκευάστηκε στον Πειραιά από ένα λαμπρό τεχνίτη του χαλκού, τον κυρ-Χρήστο το Χριστοφίδη, που καυχιόταν ότι έμαθε την τέχνη στη Μασσαλία. Ήταν μερακλής ο κυρ Χρήστος, όπως τον θυμάμαι μέσα στο φτωχικό εργαστήρι του με το χωμάτινο δάπεδο να δίνει σχήμα και μορφή στο χαλκό. (Η συσκευή αυτή σώζεται ακόμα). Συγχρόνως στην Αγγλία παραγγέλθηκαν οι βιομηχανικές γυάλινες συσκευές απόσταξης και καθαρισμού. (Μόλις είχε αρχίσει η κατασκευή τέτοιων εγκαταστάσεων κι αυτή που προμηθευτήκαμε μπορεί να θεωρηθεί πρωτοποριακή για την εποχή εκείνη).

Τα μηχανήματα ολοκληρώθηκαν με μία σουρώστρα (essoreuse)².

Ο Χρήστος ο Γιάνναρος, ένας αγρότης-ψαράς από τη Σίφνο, υπήρξε ο πρώτος συνεργάτης μου.

Ήταν ζωνρή η συγκίνησή μου όταν ύστερα από ένα μήνα περίπου μετά το στήσιμο των μηχανημάτων, φάνηκαν τελικά οι κατάλευκοι κρύσταλλοι του Ανετόλ, όπως η σουρώστρα έπαιρνε τις τελευταίες στροφές της και μύρισε ούζο.

¹ Ένα χάλκινο καζάνι που μέσα έβαζαν τον αλεσμένο σπόρο και παίρνανε ατμό, ο οποίος παρασύρει το πιπτικό λάδι του σπόρου.

² Κάτι σαν τον κάδο του ηλεκτρικού πλυντήριου, που όπως γυρνάει διώχνει το υγρό και συγκρατεί τα στερεά.

Ήταν η πρώτη βιομηχανική μου εφαρμογή. Όλα πήγαν καλά. Το νητικό μου ανορθώθηκε δυσανάλογα ίσως προς το επίτευγμα. Ήταν μια γόνιμη εποχή. Τα εμπορικά βέβαια της εταιρείας δεν ήταν πολύ ρόδινα. Με πολύ δυσκολία έβγαζα το μεροκάματο του Χρήστου. Για δικό μου ούτε σκέψη. Ευτυχώς το δικό μου έβγαινε από τα ιδιαίτερα μαθήματα οργανικής που έδινα.

Το ελληνικό κράτος, όπως πάντα, δεν υπήρξε ιδιαίτερα φιλικό, κάθε άλλο, στην προσπάθεια αυτή, παρότι θεωρητικά ήθελαν να ενισχύσουν την καλλιέργεια αρωματικών φυτών.

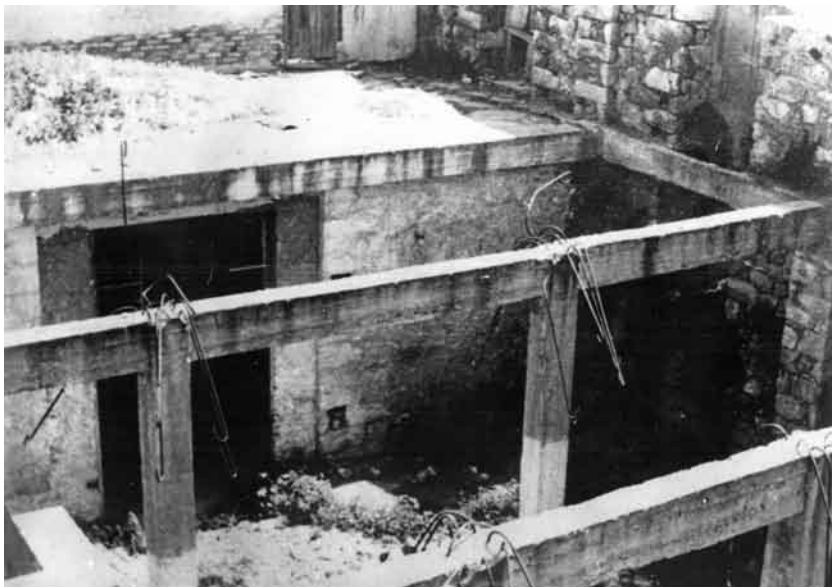
Οι συνεταίροί μου όμως έπρεπε συνεχώς να πηγαινοέρχονται από το Υπουργείο Οικονομικών και ο Νίκος Κοϊδης ψαχολείτο συνεχώς με την συγγραφή υπομνημάτων και διαμαρτυριών.

Η δουλειά συνεχιζόταν, όταν ένα απόγεμα ενώ έκανα μάθημα οργανικής, ήρθε το μήνυμα «*Πυρκαγιά στο εργοστάσιο*». Ανηφόρησα με τα πόδια και την ψυχή στο στόμα όσο μπορούσα πιο γρήγορα. Αυτοκίνητα και ταξί δεν υπήρχαν τα χρόνια εκείνα. Όταν έφτασα όλα είχαν τελειώσει. Όλα στο ισόγειο είχαν γίνει στάχτη. Όλα εκτός από τα όνειρά μου, κι ένα γαλλικό βιβλιαράκι σύνθεσης αρωματικών ουσιών που μισοκάκωσε και το φυλάω ακόμα. Το υπόγειο ευτυχώς δεν είχε πειραχτεί, αλλά από το άνοιγμα της πέτρινης σκάλας τώρα πια βλέπαμε τον ουρανό. Μια γκαζιέρα, ένα ανθρώπινο λάθος ήταν η αιτία της πυρκαγιάς. Η ξύλινη στέγη βοήθησε να τελειώσουν όλα γρήγορα. Τώρα, εκτός από τις άλλες δυσκολίες είχα ν' αντιμετωπίσω και την δίκαια οργή των κατοίκων του φτωχού οικισμού και την πλήρη οικονομική καταστροφή, αφού το «εργοστάσιο» ήταν ανασφάλιστο (εικόνα 2).

Για ανοικοδόμηση και αντικατάσταση των καμένων ούτε συζήτηση. Οι συνεταίροι μου δεν είχαν ή δεν ήθελαν να ξοδευτούν άλλο.

Μετά από την φωτιά ο Χρήστος γύρισε στο νησί του, κι έτσι έμεινα μόνος. Τώρα η ζωή μου μοιραζόταν ανάμεσα στο ερείπιο και τα μαθήματα.

Θυμάμαι ένα βράδυ απέσταζα κάτω στο υπόγειο ένα καινούργιο για την εποχή προϊόν (την α-εξυλ-κιναμωμική αλδεϋδη), χρησιμοποιώντας την ίδια μοιραία γκαζιέρα (Πίτσος), που προκάλεσε την πυρκαγιά, όταν άνοιξαν οι καταρράχτες τ' ουρανού. Τα νερά άρχισαν να κατρακυλάνε από την πέτρινη σκάλα, αλλά και το ρέμα άρχιζε να φουσκώνει. Τώρα

Εικόνα 2

*Το πρώτο «εργοστάσιο» στις παρυφές του ρέματος του Πολύγωνου
μετά τη πυρκαγιά*

κινδύνευε και η συσκευή των δέκα λίτρων που είχε διασωθεί. Ευτυχώς η βροχή σταμάτησε, όταν τα νερά στο υπόγειο είχαν φτάσει τους δέκα πόντους.

Εν τω μεταξύ είχε βραδιάσει, όταν άκουσα βήματα στη σκάλα κι εμφανίστηκε μπροστά μου ένας ψιλόλιγνος άνθρωπος με μια φουσκωμένη τσάντα. «Γενικό Χημείο του Κράτους» αρκέστηκε να πει: «Τι γίνεται εδώ μέσα;». Αφού έψαξε και του εξήγησα, του έδωσα να μυρίσει αυτό που απέσταζα, βοήθησαν ίσως και όσα είχε ακούσει για τα μαθήματα οργανικής που έκανα, έδειξε ότι συγκινήθηκε, καθώς με είδε μουσκεμένο μέχρι τα γόνατα να παλεύω με την απόσταξη πάνω από τη γκαζιέρα. Μου ζήτησε συγγνώμη, αλλά όπως μου εξήγησε υπήρχε καταγγελία ότι κάτι ύποπο συνέβαινε μέσα σ' αυτό το υπόγειο.

Ήταν φανερό ότι υπό τις συνθήκες αυτές η δουλειά δεν ήταν δυνατό να προχωρήσει. Τότε παρουσιάστηκε μια νέα ευκαιρία, μια νέα προοπτική που τελικά κατέληξε σ' ένα νέο σχήμα με τον όμιλο Μπακάκου.

Η ΜΕΤΑΤΡΟΠΗ ΤΗΣ KLS ΣΕ SIMANS

Την εποχή που στήναμε την μονάδα Ανετόλ είχα εντυπωσιαστεί από μια διαφήμιση στο Manufacturing Chemist που διαφήμιζε τις πρώτες βιομηχανικές συσκευές από γυαλί.

Οι συσκευές αυτές, που μπορούσες να παραγγείλεις τα κομμάτια τους σύμφωνα με τον σχεδιασμό σου, ήταν πραγματικά μια πρόκληση για τη δουλειά που στήναμε.

Το εργοστάσιο διαφήμιζε και τις αντίστοιχες εργαστηριακές συσκευές με εσφυρισμένους συνδέσμους (Schliff) ταχύτατης προσαρμογής που διευκόλυναν και επιτάχυναν την εργαστηριακή δουλειά υποκαθιστώντας το βάσανο με τους φελλούς και τα βουλοκέρια.

Με την παραγγελία των βιομηχανικών συσκευών για την παραγωγή του Ανετόλ, φέραμε και τις πρώτες εσφυρισμένες εργαστηριακές συσκευές που υπήρξαν η αφορμή της γνωριμίας μου με τον όμιλο Μπακάκου.

Ο Μπακάκος, εκτός από το φαρμακείο της Ομόνοιας, που ήταν το μεγαλύτερο στην Ελλάδα, εμπορεύονταν χημικά αντιδραστήρια και όργανα χημείου—όλοι οι χημικοί περνάγαμε από εκεί όταν θέλαμε κάτι για το εργαστήριό μας.

Τα γυαλικά με εσφυρισμένους υποδοχείς κίνησαν άμεσα το ενδιαφέρον τους και σε λίγο πήρανε και την αντιπροσωπεία του αγγλικού οίκου για την Ελλάδα.

Το φαρμακείο είχε και σημαντικό τμήμα καλλυντικών και αρωμάτων και αυτό ήταν κάτι ενδιαφέρον για τις δουλειές που είχα στο μυαλό μου.

Εκεί στο φαρμακείο γνωρίστηκα με τον Bolton Armao, έναν φραγκολεβαντίνο αντιπρόσωπο του οίκου αρωμάτων Lautier Fills της Grasse, ένα σπίτι με μεγάλη εμπειρία στην αρωματοποιία (από το 1795).

Από τις κουβέντες που είχαμε ενδιαφέρθηκε για τη δουλειά μου και με σύστησε με θερμά λόγια στον Πρόεδρο της εταιρείας, τον Πέτρο

τον Μπακάκο. Είχε τη γνώμη ότι η δουλειά που είχα ξεκινήσει με το Ανετόλ, και η πυρκαγιά είχε αναστείλει, θα ήταν δυνατό να διευρυνθεί και να μεγαλώσει με την παραγωγή και άλλων πρώτων υλών της αρωματοποιίας, αλλά και τελικών αρωμάτων.

Κατ' αρχήν ο Πέτρος ο Μπακάκος έδειξε να πείθεται και υπήρξε μια προσυμφωνία ν' αγοράσουν ό,τι ενεργητικό είχε απομείνει στην καμένη εταιρεία και να βάλουν κι άλλα χρήματα, ώστε η δουλειά να προχωρήσει.

Οι συζητήσεις αυτές πέρασαν από πολλά στάδια και σ' ένα σημείο έδειξε, όπως φαίνεται από το γράμμα που μου έστειλε ο Π. Μπακάκος, να ναυαγούν.

Γράμμα Μπακάκου

ΠΕΤΡΟΣ ΜΠΑΚΑΚΟΣ

Αθήναι 2 Απριλίου 1951

Αγαπιέ μου κ. Σταυρόπουλε,

Ξέρω πόσο θα σε λυπήσει το γράμμα μου αυτό –που 'ναι και το πρώτο– αλλά θέλω να ξέρεις φίλε μου ότι άλλο τόσο και περισσότερο είμαι κι εγώ λυπημένος, σχεδόν θλιμμένος...

Εμπήκα στο νόημα μιας ελκυστικής εργασίας και γενικότερου ενδιαφέροντος διά τον τόπο μας, αλλά προ πάντων ε γνώρισα Σένα με την προσωπική σου αξία, τον Επιστημονικό σου καταρτισμό και τα σπάνια χαρίσματα Νέου, που πρώτη φορά συναντώ στη ζωή μου και όλα αυτά με επλάνεφαν και με παρέσυραν, προς στιγμή, σε όνειρα που δεν είναι για μένα. Ούτε για την ηλικία μου αλλά προ πάντων για την υγεία μου, την πολυταλαιπωρημένη, όπως ξέρουν όλοι οι πλησίον μου και όπως συ βέβαια δεν είναι δυνατόν βέβαια να μαντεύεις.

Όλοι οι δικοί μου –αρσενικοί και θηλυκοί– που με παρασιτέκονται με λαχτάρα –το συλλαμβάνω κάθε στιγμή– τα τελευταία αυτά χρόνια και προλαβαίνουν να μη μ' αφήνουν να με στεναχωρεί καμιά σκέψις και στην καθ' εαυτό εργασία μας και μ' έχουν μόνο σαν σύμβολο, όλοι μ' εξορκίζουν αντί πάσης ουσίας να μην βάλω κι άλλο βάρος στο κεφάλι

μου και τα επιχειρήματά τους είναι αληθινά και αδιάσειστα, ώστε να μην αντέχει καμιά αντιλογία.

Έπειτα όλη η ζωή μ' έχει διδάξει ότι όπου ανακατώθηκα, μου 'πεφταν μοιραίως πολλές έγνοιες επάνω μου. Πότε ως σύνδεσμος και πειθώ διά τους συνεργάτες μου, πότε για ενέργειες σε διάφορες υπηρεσίες έξω από τη δουλειά μου και από το αραξοβόλι μου και πότε ως ηθική παρακολούθησις η οποία μοιραίως πέφτει κι αυτή κατά πρώτον λόγον σε μένα, ως παλαιότερον και πιο γνωστόν στην Κοινωνία και στην αγορά.

Είναι λοιπόν ανάγκη να μην αναμειχθώ εγώ σ' αυτήν την υπόθεσιν κατά κανένα άμεσο και υπεύθυνο τρόπο.

Θέλω όμως να βεβαιωθείς ότι:

α) είμαι πρόθυμος, υπό οιονδήποτε πρόσχημα, να αναμειχθώ εις τον κανονισμόν των μεταξύ των Συνεταίρων σχέσεων σας, προς βελτίωσιν των όρων της ιδικής σου μερίδος και εις την συμμετοχήν εις τα κέρδη, αλλά προ πάντων εις τον καθορισμόν ενός λογικού μισθού, πάνω από κάθε αποτέλεσμα της επιχειρήσεως, πράγμα που δεν μπόρεσα να καταλάβω πώς δεν έχει τεθή ως πρώτος όρος στη συνεργασία σας.

β) ημπορείτε να βασίζεσθε όλοι σας εις το Φαρμακείον μας, αν σας χρειάζεται, διά την αγορά των Αθηνών και εις την «Μινέρβαν» διά τας επαρχίας, να τα έχετε ως Πρατήριά σας με όλο το ενδιαφέρον και το φανιάζομαι αυτό ένα θετικό Κεφάλαιο για τη διευκόλυνσή σας και το κύρος των προϊόντων τουλάχιστον εις τα πρώτα σας βήματα και εφ' όσον το θέλετε και σας συμφέρει και

γ) να προσπαθήσωμε να βρεθεί κανένας άλλος καλός άνθρωπος και με τ' ανάλογα κεφάλαια που χρειάζονται είτε μαζί με τον κ. Αρμάο είτε και άνευ αυτού, διότι πολύ φοβούμαι ότι ημπορεί να οπισθοχωρήσῃ κι αυτός άμα λείψω κι εγώ. Είναι, αλήθεια, κι εκείνος σε κακά χάλια υγείας και πολύ το φοβούμαι ότι θα διστάσει. Όμως και δι' αυτόν μπορώ να υποσχεθώ ότι θα σας είναι πάντοτε πρόθυμος εις ό τι τον χρειασθήτε. Αν και το εύχομαι να είναι εκείνος τολμηρότερος και να μείνει.

Με εξαιρετική εκτίμησιν και πολλή αγάπη

Δικός σας πάντοτε
(υπογραφή)

(Ιδιοχείρως):

Είχα γράψει την επιστολή αυτή, όταν μαθαίνω από τον κ. Αρμάο ότι άνθρωπος εύπορος επιθυμεί να λανσάρει το παιδί του σε κάποια Χημική Βιομηχανία θέλει να με συναντήσει να συζητήσει μαζί μου την ανάμιξή του, ίσως εντός της σήμερον ή αύριον. Μια τέτοια λύσις θα ήταν ιδεώδης.

(Μονογραφή)

Παρά τις αντιξοότητες, άρχισα να μελετώ εκεί στο υπόγειο του Πολυγώνου, τις κολώνιες και τ' αρώματα που πουλούσαν σε μεγάλες ποσότητες από το φαρμακείο της Ομόνοιας. Αντικειμενικός σκοπός να φτιάξω κάτι καλύτερο και φθηνότερο. Άλλη μία φορά το θάρρος και το θράσος της αγνοίας μου με βοηθούσε. Πόση απεριόριστη αισιοδοξία. (Στ' αρώματα υπήρχαν σημαντικά περιθώρια κέρδους).

Η τύχη κάποια στιγμή μου χαμογέλασε όταν παρασκευάστηκε ένα από τα ακριβότερα αρώματα από αυτά που χρησιμοποιούσαν στο φαρμακείο Μπακάκου σε λιγότερο από το μισό κόστος. Η επιτυχία αυτή υπήρξε καθοριστική, γιατί τελικά αποφάσισαν να προχωρήσουν στην ίδρυση νέας εταιρείας αγοράζοντας ό,τι ενεργητικό είχε απομείνει από την KLS και να χρηματοδοτήσουν τη νέα προσπάθεια, της οποίας μέτοχοι ήταν η εταιρεία Π. Μπακάκος κι εγώ.

Με νονό τον Αρμάο, η νέα εταιρεία ονομάστηκε SIMANS από τα αρχικά Société Industrielle des Matières Aromatiques Naturelles et Synthétiques.

Την εποχή εκείνη, η φαρμακευτική εταιρεία του Ομίλου, η Μινέρβα, παζάρευε ένα οικόπεδο στο τέρμα Κολοκυνθούς, πάνω στον Κηφισό για να μεταστεγαστεί. Η SIMANS αγόρασε δύο στρέμματα στο πίσω μέρος σε τιμή ευκαιρίας και με τα νέα κεφάλαια χτίστηκε και το κτήριο που μας στέγαζε.

Μετά το υπόγειο της Αργοστολίου, η νέα εγκατάσταση μου φάνηκε παράδεισος.

Τώρα με βοηθούσε ένα νέο παιδί, ο οποίος μόλις είχε απολυθεί από το Ναυτικό, ο Παναγιώτης ο Γεροντόπουλος, που έμελλε να μείνει κοντά μου μέχρι τη σύνταξή του, περισσότερο από σαράντα χρόνια.

Λίγο αργότερα προστέθηκε η Πόπη, μια πανέξυπνη Σαμιώτισσα, που αργότερα παντρεύτηκε τον Βουτσινά που έφτιαχνε το αρωματικό σαπούνι ΕΡΜΗΣ. (Το ειδύλλιο πλέχτηκε από τις επαφές που είχε για την επιλογή του αρώματος του σαπουνιού. Ο νέος αυτός πελάτης πολύ μας βοήθησε τα δύσκολα εκείνα χρόνια).

Όπως η δουλειά προόδευε, αποφασίστηκε ότι έπρεπε να πάω στη Grasse, στους Lautier Fills, για μian ευρύτερη συνεργασία.

ΣΤΗΝ GRASSE

Το πρώτο μου ταξίδι στο εξωτερικό στάθηκε λίγο άτυχο. Είχα προσκληθεί στην Grasse στο εργοστάσιο της Lautier Fills. Το ταξίδι συνδυάστηκε με την παραμονή στις Cannes της οικογένειας του Π. Μπακάκου.

Είχε συμφωνηθεί ότι θα με περίμεναν στο αεροδρόμιο της Nice, όπου το αεροπλάνο έφθανε νωρίς το απόγευμα. Εκεί στήθηκα μάταια για ώρες χωρίς να έρθει κανείς να με συναντήσει.

Έτσι απένταρος (την εποχή εκείνη, η χορήγηση συναλλάγματος για ταξίδια ήταν εξαιρετικά δύσκολη και χρονοβόρος υπόθεση), όπως σουρούπωνε, φορτώθηκα τη βαλίτσα στον ώμο και τράβηξα με τα πόδια προς την πόλη.

Αφού περιπλανήθηκα στην Promenade des Anglais ψάχνοντας για διανυκτέρευση, τελικά με δέχθηκαν σ' ένα ξενοδοχείο παμπάλαιο, που κατ' ευφημισμό λεγόταν Hotel de Paradise. Με αμανάτι τη βαλίτσα μου, μ' έβαλαν σε μια σοφίτα για να περάσω τη νύχτα.

Την άλλη μέρα ευτυχώς υπήρξε τηλεφωνική επικοινωνία με τον Μπακάκο και η περιπέτειά μου πήρε τέλος.

Τελικά η επίσκεψή μου εκείνη, παρά την περιπέτεια, υπήρξε καθοριστική για την απομυθοποίηση του μύθου που περιέβαλε το «γαλλικό άρωμα».

Οι αρωματοποιοί (parfumeurs), οι δημιουργοί των αρωμάτων, ήταν εμπειροτέχνες, με κάποια ευαισθησία ίσως στους οσφρητικούς τους δέκτες, που δεν διέθεταν καθόλου γνώσεις χημείας. Ανακάτευαν μυρωδιές μέχρι κάποιος συνδυασμός να πετύχει. Το παγκόσμιο κέντρο των αρωμάτων, η Grasse, είχε μείνει στον μεσαίωνα, βυθισμένο στον ευδαιμονισμό και στη φήμη του. Ήμουν βέβαιος ότι ένας χημικός που θα είχε συνείδηση του τι ανακατεύει, θα έκανε πολύ καλύτερα τη δουλειά.

Στην Grasse διακεκομμένα δούλεψα αρκετό καιρό και κάθε φορά διαπίστωνα την οπισθοδρομικότητα που κυριαρχούσε στην περιοχή.

Όταν μίλησα στον πρώτο *parfumeur* της εταιρείας για την εξαιρετική σημασία που θα είχε για τον κλάδο η ανακάλυψη του J. Martin, της αεροχρωματογραφίας, που του περιέγραψα, αντιλήφθηκα αμέσως ότι διετεθή σαφώς εχθρικά και από 'κει και πέρα κατάλαβα ότι ήμουν πλέον *persona non grata* κι έπρεπε να τα μαζεύω.

Σίγουρα υπήρχε έδαφος για δουλειά στην αρωματοποιία. Τώρα ήμουν σίγουρος ότι ο δρόμος που επέλεξα ήταν σωστός. Η ενόργανη ανάλυση θα άλλαζε την εικόνα της αρωματοποιίας· κάτι που συνέβη, και σ' αυτήν οφείλεται η περαιτέρω επιτυχία της προσπάθειάς μου.

Την εποχή εκείνη φαινόταν καθαρά και ένας άλλος κλάδος που θα είχε μέλλον. Ήταν της βιομηχανοποίησης των εσπεριδοειδών (πορτοκαλιών). Έτσι βρέθηκα σ' ένα χωριό της Σικελίας, στη Pistunina, όπου προσπάθησα κι έπιασα δουλειά σαν εργάτης σ' ένα εξειδικευμένο μικρό εργοστάσιο που έφτιαχνε μηχανήματα χυμοποίησης πορτοκαλιών με σύγχρονη απομόνωση του αρώματος της φλούδας. Κάθισα εκεί περίπου ένα μήνα, όσο χρειαζότανε για να μάθω τη δουλειά. Μια δουλειά που δεν κατάφερα να προωθήσω στην Ελλάδα, αλλά η γνώση της μου στάθηκε χρήσιμη μετέπειτα.

Στο υπόγειο της οδού Αργοστολίου και μέχρι να ολοκληρωθούν οι εργασίες ανέγερσης του νέου εργοστασίου στην Κολοκυνθού οι εργασίες συνεχίζονταν, μοιράζοντας το χρόνο μου από την παραγωγή μέχρι την προώθηση των πωλήσεων.

Από τη διεθνή βιβλιογραφία που παρακολουθούσα ήταν φανερό ότι σύντομα τα απορρυπαντικά θα υποκαθιστούσαν τα σαπούνια. Έτσι ξεκίνησα την προσπάθεια για την παραγωγή τους.

Τον καιρό εκείνο προσπαθούσα να πουλήσω αρώματα στη μεγαλύτερη Ελληνική βιομηχανία αρωματικών σαπουνιών. Το εγχείρημα ήταν δύσκολο, πολύ δύσκολο, για να εμπιστευθούν τα αρώματά τους σ' έναν νεαρό χημικό που εργαζόταν σ' ένα καμένο υπόγειο.

Τότε μου ήρθε η ιδέα να μιλήσω με τον πρόεδρο της εταιρείας –που ήταν και χημικός– για τα απορρυπαντικά και το λαμπρό μέλλον τους, των οποίων η παραγωγή είχε ήδη αρχίσει και έκανε τα πρώτα δειλά της βήματα στις Ηνωμένες Πολιτείες.

Η ιδέα του άρεσε, άλλα φοβήθηκε ότι ίσως δεν έφταναν τα οικονομικά του μέσα για να προχωρήσει μόνος. Μου υποσχέθηκε ότι θα μιλούσε με την μεγαλύτερη ελαιοουργική εταιρεία της εποχής, που ήταν και η πρώτη σε πράσινο σαπούνι, την Χαρίλαος & Κανελλόπουλος. Για το σχέδιο ενδιαφέρθηκε και η φαρμακευτική εταιρεία που μετείχε στη SIMANS, η Π. Μπακάκος Α.Ε.

Έτσι, ένα απόγευμα στην οδό Χρήστου Λαδά 2, όπου τα γραφεία της ελαιοουργικής εταιρείας, οι τρεις εταιρείες κι εγώ υπογράψαμε ένα ιδιωτικό συμφωνητικό της νέας εταιρείας, που τη βαφτίσαμε «Βιορύλ» (Βιομηχανία Οργανικών Υλών) και συστεγάστηκε με την Simans στο τέρμα Κολοκυνθούς.

Τώρα έπρεπε να καταπιαστώ με την κατασκευή μιας μεγάλης και δύσκολης βιομηχανικής εγκατάστασης. Οι δυσκολίες στον σχεδιασμό και τα προβλήματα στην κατασκευή στα μηχανουργεία του Πειραιά ήταν μεγάλα. Ήταν μία εποχή που πέρασα μεγάλες αγωνίες μέχρις ότου από το περιστροφικό ορειχάλκινο ξηραντήριο, που χάθηκε στο χυτήριο Καρακατσάνη στον Πειραιά, δημιουργήθηκαν τα πρώτα φιαλίδια (flakes) απορρυπαντικού που κυκλοφόρησε με το όνομα «Πάστρα».

«Τρεις μεγάλες εταιρείες έδωσαν τα χέρια να φτιάξουν το Clair και το Πάστρα» έλεγε η διαφήμιση (εικόνα 3). Δυστυχώς όμως το ενδιαφέρον γι' αυτήν την εταιρεία ήταν τόσο μοιρασμένο στις τρεις εταιρίες που μετείχαν γιατί οι κύριες απα-

Εικόνα 3
Διαφήμιση του απορρυπαντικού ΚΛΑΙΡ στην Καθημερινή, Αύγουστος 1955.

1912

Οι τρεις Μεγάλες Εταιρείες

“ΧΑΡΙΛΑΟΣ & ΚΑΝΕΛΛΟΠΟΥΛΟΣ”
“Π. ΠΑΠΟΥΤΣΑΝΗΣ”
“Π. ΜΠΑΚΑΚΟΣ”

Συνειργάσθησαν διά να σάς προσφέρουν το ΚΛΑΙΡ
ένα σύγχρονο άπαστατικό σαπούνι από πλανητικό
μέσα και σάς δώσει απευθείας όλη τη δύναμη

- 1) Έξαιρετικό άσπαστο και εύκολο
από το νερό με ευχάριστη καταιγιστική
απόδοτικότητα.
- 2) Είναι άρρωστο και δίνει το
καλό του άρωμα από ποτά.
- 3) Πλένει εξαιρετικά σε κρύο, σε
σκληρό νερό και σε θαλασσο-
τό νερό.
- 4) Είναι άγριος, δίνει
και δεν εθίζει το δέρμα.

ΚΛΑΙΡ

ΚΑΘΑΡΙΖΕΙ ΑΕΙΧΑΙΝΕΙ ΤΑ ΟΙΚΙΑ

ΑΠΟΔΕΙΞΕΙΣ ΤΗΝ ΕΠΙΧΕΙΡΗΣΗ ΣΤΗ ΒΙΟΡΥΛ

ΤΟ ΚΛΑΙΡ ΠΟΔΕΙΤΑΙ ΠΑΝΤΟΥ ΕΙΣ ΚΥΤΙΑ & ΘΑΚΕΛΑΚΙΑ

σκολήσεις των μετόχων στις δουλειές τους έπαιρνε όλον το χρόνο τους, ώστε τα απορρυπαντικά, άγνωστα ακόμη στην Ελλάδα, ν' αποτελούν πάρεργο γι' αυτούς.

Σιγά-σιγά στον κλάδο άρχισαν να μπαίνουν κι άλλοι ντόπιοι και πολυεθνικοί, με κύριο έργο τ' απορρυπαντικά κι οι δυσκολίες μεγάλωναν, παρόλα αυτά η Βιορύλ συνέχιζε να παράγει απορρυπαντικά χωρίς να βουλιάζει, αλλά και χωρίς μεγάλη πρόοδο.

Ένα απόγευμα ο γενικός διευθυντής της ελαιουργικής εταιρείας Χαρίλαος & Κανελλόπουλος που μετείχε στη Βιορύλ, με κάλεσε στο γραφείο του. Ήταν εκεί Γερμανοί εκπρόσωποι μιας ονομαστής, της πιο μεγάλης ίσως εταιρείας κατασκευής εγκαταστάσεων. Συζητούσαν για την δημιουργία μιας εγκατάστασης παραγωγής λιπαρών αλκοολών από λιπαρά οξέα. Όταν έφυγαν ο Διευθυντής ρώτησε την γνώμη μου. Απάντησα κοφτά: *«αυτά που λένε δεν γίνονται με τον τρόπο που προτείνουν, νομίζω ότι σας δουλεύουν»*. Με κοίταξε παράξενα. Μα είναι δυνατόν να έχεις δίκιο, πρόκειται για τη μεγαλύτερη στον τομέα αυτό εταιρεία στον κόσμο! Απάντησα χωρίς δισταγμό *«Αν τα φιάζουν εμένα να με»* και χρησιμοποίησα μian έκφραση σχετική με τον Καμπρόν.

Ύστερα από μερικούς μήνες ξανασυναντηθήκαμε στο γραφείο του. Μου είπε: *«Φαίνεται ότι είχες δίκιο. Οι Γερμανοί όταν τους ζητήσαμε γραπτές εγγυήσεις, έκαναν πίσω»*.

Ύστερα ζυγίζοντάς με καλά, μου είπε: *«Έχω να σου προτείνω μια μεγάλη θέση: Τεχνικός Διευθυντής του συγκροτήματός μας»*. Ξαφνιάστηκα από την πρόταση και του ζήτησα χρόνο για να απαντήσω.

Την εποχή εκείνη ούτε τα οικονομικά της SIMANS, ούτε της Βιορύλ μου επέτρεπαν μια άνετη ζωή. Από την άλλη μεριά μια τέτοια θέση θα μου έδινε σημαντικές εμπειρίες. Δέχτηκα. Δεν ήξερα τότε τις τεράστιες ευθύνες που επωμιζόμουν, ούτε φανταζόμουν ότι έμπαινα στη πιο δύσκολη, στην πιο στενάχωρη περίοδο της ζωής μου. Simans, Βιορύλ Χαρίλαος & Κανελλόπουλος, ούτε δεκαοκτώ ώρες την ημέρα δεν έφταναν για να τα βγάλω πέρα.

Τα εργοστάσια του συγκροτήματος βρίσκονταν στην παραλία της Ελευσίνας, κολλητά με τα Τοιμένα Τιάν και την εταιρεία Βότρους. Σε

μία τεράστια έκταση ήταν εγκατεστημένα οκτώ εργοστάσια με περισσότερους από χίλιους εργάτες. Συγκεκριμένα, δύο ανεξάρτητα τμήματα εκκύλισης σπόρων, ένα εκχυλιστήριο με διθειάνθρακα και το δεύτερο με βενζίνη, δύο σπορελαιοεργασίες με πρέσες, το ένα για βαμβακόσπορο, το άλλο για λιναρόσπορο, το τμήμα εξευγενισμού λαδιών (ραφινερί), σαπωνοποιείο και άλλα βοηθητικά τμήματα.

Όταν για πρώτη φορά κατέβηκα με ένα μικρό προπολεμικό πεντακοσαράκι Fiat του 1936 που το σασί του πήγαινε ίσα αλλά η μπουσούνα του πήγαινε δεξιά, δεν γέμισα κανενός το μάτι.

Όταν επισκέφτηκα το κτήριο του σαπωνοποιείου, ένα παμπάλαιο θλιβερό κτίσμα με δέκα τεράστιους σαπωνολέβητες, βρήκα τον μάστορα, έναν κοντόχοντρο τύπο με ξυρισμένο κεφάλι και φουφούλες, πρόσφυγα από το Αϊβαλί, και τον ρώτησα πότε τελειώνει το καζάνι γιατί με είχαν ειδοποιήσει ότι από τα γραφεία χρειάζονταν επείγοντως σαπούνι, μου είπε: *«Εδώ είναι το καζάνι, εσύ είσαι ο διευθυντής τελείωσέ το»*.

Η αντίδρασή μου της στιγμής ήταν να τον στείλω στον Ταμία. *«Απολύεσαι»*, του είπα. Αν το σκεφτόμουν πιο ψύχραιμα, μια και δεν είχα φτιάξει ποτέ στη ζωή μου σαπούνι, ίσως δεν ήταν λογική η απόφασή μου. Καταλάβαινα όμως ότι αν δεν έδινα ένα καλό μάθημα θα ήταν αδύνατον να σταθώ μέσα σ' αυτόν τον κυκεώνα.

Γύρισα στην Κολοκυνθού, αφού διάβασα οτιδήποτε υπήρχε για σαπούνια βάλθηκα να φτιάξω σαπούνι. Πέρασα εκεί όλη τη νύχτα και ξημερώματα κατέβηκα στην Ελευσίνα γεμάτος αυτοπεποίθηση. Βρήκα το βοηθό του μάστορα να κοιμάται σε μία καρέκλα. Τον σκούνησα και του έδωσα οδηγίες ορθά-κοφτά τι να κάνει. Με την τύχη σύμμαχο, το καζάνι τέλειωσε καλά.

Την άλλη μέρα ήρθε κλαίγοντας η γυναίκα του σαπουνά που έδιωξα και μου διεκτραγώδησε την κατάσταση των παιδιών της. Της είπα να 'ρθει ο Μήτσος να πιάσει δουλειά. Τώρα είχε γίνει αρνάκι.

Δύο ακόμα γεγονότα εδραίωσαν τη θέση μου. Την εποχή εκείνη το πράσινο σαπούνι το τοποθετούσαν σε τελάρια και περίμεναν να ξεραθεί. Όταν ήταν νοτιάς το σαπούνι έμενε υγρό, με τον πουνέντε όλα πήγαιναν καλύτερα, όμως ήταν σπάνιος καιρός.

Με τις συνθήκες αυτές οι γκρίνιες με το τμήμα πωλήσεων ήταν συνεχείς. Έβλεπα ότι έπρεπε να βρω μια λύση.

Στη ραφινερί υπήρχαν εγκαταστάσεις με αντλίες κενού. Μια από αυτές έλυσε το πρόβλημα. Συνδέσαμε με σωληνώσεις την εγκατάσταση κενού της ραφινερί με το σαπωνοποιείο και όπως το σαπούνι ερχόταν ζεστό από το σαπωνοκάζανο έπεφτε σ' ένα κλειστό αντιδραστήρα με ανάδευση που κατασκεύασα και με τη βοήθεια του κενού εξατμιζόταν αυτόματα όση υγρασία θέλαμε. Έτσι ανεξαρτητοποιηθήκαμε από τον καιρό. Αυτό ανέβασε σημαντικά τις «μετοχές» μου. Ήταν ο πρόδρομος των μετέπειτα εγκαταστάσεων τύπου Mazzoni.

Το δεύτερο γεγονός ήταν η επέκταση της δυναμικότητας του πυρηνελαιουργείου. Το πρόβλημα με τους ελαιοπυρήνες είναι ο εποχιακός χαρακτήρας παραγωγής τους. Δύο έως τρεις μήνες. Αν όμως δεν εκχυλίστούν αμέσως, η οξύτητα του πυρηνελαίου που παράγεται ανεβαίνει και η αξία του υποβαθμίζεται σημαντικά. Αυτό που ζητούσε η διοίκηση ήταν αύξηση της παραγωγής. Έκανα την μελέτη και με την προσθήκη λίγων εκχυλιστήρων και ξηραντηρίων θα ήταν εφικτός ο τριπλασιασμός της παραγωγής. Κανείς δεν το πίστεψε όταν το πρότεινα. Θυμάμαι όταν ξεκίνησε η ανακατασκευή αυτού του τμήματος σύμφωνα με το νέο σχεδιασμό, έμενα εκεί μέχρι τα μεσάνυχτα. Κάποτε ήρθε και η ώρα να λειτουργήσει. Όλα έδειχναν να βαίνουν κανονικά. Έτσι έφυγα για λίγο ύπνο και γύρισα νωρίς το πρωί. Τα καλά νέα με περίμεναν από το θυρωρείο. Γελαστός ο θυρωρός μου είπε: «*Τα καιάφερές, έβγαλαν δεκαεννιά καζάνια*» (αντί έξι που έβγαιναν παλιά).

Από 'κει και πέρα όλα έγιναν ευκολότερα για μένα. Την εποχή εκείνη η διοίκηση της εταιρείας οδηγήθηκε σ' έναν οργανισμό επενδύσεων και επεκτάσεων. Νέο τμήμα υδρογόνωσης λαδιών, τμήμα απομαργαρίωσης, νέο πυρηνελαιουργείο στο Ναύπλιο. (Αργότερα πληροφορήθηκα ότι όλ' αυτά γίνονταν με δανεικά χρήματα).

Ύστερα από τρία χρόνια πετυχημένης λειτουργίας του εργοστασίου και από ανθρώπινο λάθος ξέσπασε μεγάλη πυρκαγιά. Το τηλέφωνο του σπιτιού μου ήχησε κατά τις δύο τα μεσάνυχτα. Ήταν από το θυρωρείο της Ελευσίνας «*φωτιά στο ελαιουργείο*». Με την ψυχή στο στόμα ξεκίνησα. Όταν έφτασα στη λίμνη του Κουμουνδούρου στο Σκαρामα-

γκά είδα το λαμπάδιασμα. Η ταραχή μου ήταν φοβερή. Ανησυχούσα κυρίως για το αεροφυλάκιο του υδρογόνου¹ και του οξυγόνου. Αν η φωτιά πήγαινε κατά 'κει κινδύνευε η πόλη.

Παρά την ταραχή μου μπόρεσα και συγκεντρώθηκα. Αποφάσισα μόλις φτάσω να ανοίξω την βάνα στην οροφή του αεροφυλάκιου ώστε το υδρογόνο, πολύ ελαφρότερο που είναι σχετικά με τον αέρα, να διαφύγει στην ατμόσφαιρα.

Κάποιοι προσπάθησαν να μ' εμποδίσουν όταν άρχισα να σκαρφαλώνω με την ψυχή στα δόντια, τα εικοσιπέντε ναυτικά σκαλοπάτια στην πλευρά του αεροφυλακίου.

Βάζοντας όλη μου τη δύναμη άνοιξα τη μεγάλη βάνα. Με την αγωνία ούτε κατάλαβα πώς κατέβηκα.

Θυμάμαι όμως τα «νερά» που σχηματίστηκαν στην ατμόσφαιρα όπως το υδρογόνο διαχεόταν ταχιά μέσα στις ανταύγειες της φωτιάς και τη σκόνη από το διπλανό τοιμεντάδικο.

Με ανακούφιση είδα το αεροφυλάκιο να κατεβαίνει σιγά-σιγά μέσα στην υδάτινη δεξαμενή του. Όταν το υδρογόνο εκκενώθηκε, ύστερα από μια ώρα περίπου κι η φωτιά, χάρη στον ηρωισμό του προσωπικού, είχε περιοριστεί.

Όπως χάραξε η μέρα και αχνοσχηματίζονταν οι κορυφογραμμές της Σαλαμίνας και της Πάχνης καθίσαμε σ' ένα πεζούλι μαζί με τα παιδιά της βάρδιας κι αμίλητοι σχεδόν ήπιαμε τον καφέ που κάποιος έφτιαξε. Εκείνο το βράδυ πρέπει να γέρασα πολλά χρόνια. Κανείς εκείνη την ώρα δεν θέλησε να μιλήσει γι' αυτόν τον κίνδυνο που απείλησε, ίσως, όλη την πόλη.

Το παιχνίδι θανάτου με το αεροφυλάκιο υδρογόνου μου έφερνε στο νου την κρίση συνειδήσεως που πέρασα όταν υποχρεώθηκα να πάω στη Σικελία να επισκεφθώ και να διαπραγματευτώ την αγορά μιας εγκατάστασης ηλεκτρόλυσης (παραγωγής υδρογόνου και οξυγόνου). Το υδρογόνο χρειαζόταν για την παραγωγή μαργαρίνης από σπορέλαια. Παρά τις αντιρρήσεις μου, οι βιοτικές μου ανάγκες δεν μου επέτρεπαν άλλη επιλογή την εποχή εκείνη.

¹ Κάτι σαν τα «αεροφυλάκια του γκαζού» όπου αποθηκευόταν το υδρογόνο.

Με τον ρομαντισμό της ηλικίας πίστευα ότι έπρεπε να προφυλάξω τον κόσμο από την κατανάλωση υδρογονωμένων λαδιών (μαργαρινών κ.λπ.), δεδομένου ότι κατά τις διαδικασίες παραγωγής τους τα κανονικά λιπαρά οξέα (που έχουν ορισμένη στερεοδομή-cis λέγεται) μετατρέπονται σε άλλες μορφές, τις οποίες όμως η φύση ποτέ δεν παρασκευάζει (trans), παρότι θα ήταν ενεργειακά σταθερότερες και ευχερέστερες στη δημιουργία τους.

Είχα δώσει την εποχή εκείνη μία διάλεξη στην Ένωση Ελλήνων Χημικών που δημοσιεύτηκε στα Χημικά Χρονικά (τόμος 39, τεύχος 5, 1974 σελ. 70-83). Το τίτλος της: «*Διατροφή και καρδιαγγειακές παθήσεις. Η χημεία της αθηροσκλήρωσης*». Εκεί για πρώτη φορά αναφέρθηκε πόσο επιβλαβής είναι για την υγεία η χρήση υδρογονωμένων προϊόντων, (τα οποία με την εκτεταμένη διαφημιστική εκστρατεία, είχαν μπει στα ντουλάπια όλων των σπιτιών). Ακόμα, είχα τονίσει ότι η υψηλότερη, σχετικά με τα άλλα σπορέλαια, τιμή πώλησης του εξευγενισμένου (ραφινέ) ελαιόλαδου, ήταν σκέπη εξαπάτησης των καταναλωτών, γιατί το τόσο πολύτιμο για τις ιχνοουσίες του παρθένο ελαιόλαδο, από τη στιγμή που θα υποστεί τις τυπικές διαδικασίες εξευγενισμού των σπορέλαιων (εξουδετέρωση, αποχρωματισμός, απόσμηση), χάνει όλα εκείνα τα ιχνοουστατικά που το διαφοροποιούν από τα υπόλοιπα σπορέλαια. Δεν δικαιολογείται επομένως υψηλότερη τιμή. Αυτό όμως έθιγε οργανωμένα συμφέροντα.

Τις παραπάνω δημοσιεύσεις μου ακολούθησε μία χωρίς προηγούμενο πολεμική εκστρατεία διά του Τύπου, των περιοδικών, ακόμη και στο αμφιθέατρο του Πανεπιστημίου που έκανα μάθημα, από «αγνώστους φοιτητές». Πέρασαν περίπου 25 χρόνια για να δικαιωθούν πλήρως οι απόψεις που είχαν εκφραστεί στη μελέτη εκείνη. Σήμερα είναι όλοι εναντίον των trans οξέων και διαφημίζουν τα προϊόντα τους ισχυριζόμενοι ότι δεν περιέχουν trans οξέα. (Αρκεί όμως έστω και ελαφριά διαδικασία υδρογόνωσης για να δημιουργηθούν).

Όπως έχει ανακοινωθεί σ' όλον τον επιστημονικό Τύπο, τα τελευταία χρόνια στις ΗΠΑ και στην Ε.Ε. υποχρεούνται όλοι οι παρασκευαστές τροφίμων που χρησιμοποιούν σπορέλαια ή μαργαρίνες να αναγρά-

φουν στην ετικέτα το ποσοστό των trans-οξέων (το οποίο δεν πρέπει να υπερβαίνει το 1–2% έναντι 20–40% των συνηθισμένων μαργαρινών). Τώρα είναι πλέον κοινή πεποίθηση ότι για τις καρδιαγγειακές παθήσεις, την υπ' αριθμόν ένα μάστιγα στη βιομηχανική κοινωνία, είναι υπεύθυνα και δακτυλοδεικτούμενα τα trans-οξέα.

Συγχρόνως, έχει ξεκινήσει διαφημιστική εκστρατεία για τα προϊόντα (ψωμί, μπισκότα κ.λπ.) ολικής άλεσης των δημητριακών, τα οποία περιέχουν το φύτρο και τα πίτυρα.

Απόσπασμα από το περιοδικό «ΧΗΜΙΚΑ ΧΡΟΝΙΚΑ»

«Η εξαγωγή συμπερασμάτων δι' ημάς τους χημικούς είναι μάλλον απλή. Δεν απορούμεν διά την έξαρσιν των καρδιαγγειακών παθήσεων και την επέκτασίν των εις συνεχώς νεωτέρας ηλικίας, διότι γνωρίζομεν ότι η διατροφή μας είναι μειονεκτική, προκληπική διά την ασθένειαν. Έχομεν απομακρυνθή τόσον πολύ από την φύσιν και τα φυσικά προϊόντα. Ίδωμεν εν τάχει μερικά παραδείγματα:

Ως πρώτον παράδειγμα αναφέρομεν τον άρτον. Όπως είναι εις όλους γνωστόν, όλαι αι πολύτιμαι ουσίαι ως αι βιταμίναι όλων των ειδών (καροτίνιον, Β, C, Ε κ.λπ.) τα φωσφατίδια, ιχνοστοιχεία, ακόρεστα έλαια και πρωτεΐναι είναι συγκεντρωμένα στο φύτρον, εν μέρει δε και τα πίτυρα.

Ημείς διά λόγους ταγγίσεως και καλής εμφανίσεως του άρτου αγωνιζόμεθα να αφαιρέσωμεν κατά τον τελειότερον τρόπον, τόσον το φύτρον όσον και τα πίτυρα, και να αφήσωμεν μόνον τον ενεργειακόν δυναμίπν του ενδοσπέρματος. Ως δε να μην αρκή αυτό, αλλά διά να επιτύχωμεν λευκότερον εισέπι άρτον, προσθέτομεν διάφορα βελιωτικά, ώστε να εξαφανίσωμεν και τα τελευταία ίχνη, εάν παρέμειναν, βιταμινών.

As αναφερθώμεν τώρα εις την παραγωγήν των βρωσίμων ελαίων και τον λεγόμενον εξευγενισμόν (ραφινάρισμα) αυτών.

Η πρώτη φάσις συνίσταται εις την αποκομμίωσιν του ελαίου (degumming), ήτοι την δι' ενυδαιώσεως της λεκιθίνης αποβολήν της και απομάκρυνσιν αυτής και των λοιπών φωσφατιδίων διά φυγοκεντρήσεως.

Ακολουθεί η προσθήκη καυστικής σόδας διά την απομάκρυνσιν της οξύτιος υπό μορφήν σάπωνος. Εις το αλκαλικόν αυτό περιβάλλον κατα-

στρέφονται και όσα φωσφαίδια διέφυγον εις την πρώτην φάσιν. Μετά τον αποχωρισμόν του σάπωνος διά φυγοκεντρήσεως (ή και διαλυτών) προστίθεται ενεργοποιημένη δι' υδρογονιόντων αποχρωσική γη διά να προσροφήση τας χρωσικάς και όσας εισέει ιχνοουσίας διέφυγον τας πρώτας επεξεργασίας. Μετ' αυτών απομακρύνεται και μέρος του περιεχομένου β-καροτινίου (προβιταμίνης Α), ενώ εάν η προσθήκη δεν γίνει υπό λίαν υψηλόν κενόν και ειδικάς συνθήκας, ευνοείται ο σχηματισμός των τόσον επιβλαβών υπεροξειδίων.

Συνήθως, εάν δεν γίνει υδρογόνωσις, ακολουθεί η απόσμησις, ήτοι επεξεργασία εις τους 180°C – 220°C υπό υψηλόν κενόν, υπό διαβίβασιν ελευθέρου αιμού, ώστε να αποσταχθούν όλαι αι μικρού μοριακού βάρους ουσίαι. Σημειωτέον, ότι τα απόβλητα της αποσμήσεως είναι μια λίαν πλούσια πηγή βιταμίνης Ε. Εις υπέρ τα 10 ανέρχονται τα εσχάτως δημοσιευθέντα διπλ. ευρεσιτεχνίας 86–92 διά την απομόνωσιν της βιταμίνης Ε και άλλων χρησίμων συστατικών εκ των ανωτέρω αποβλήτων.

Τώρα το έλαιον έχει απογυμνωθή απ' όλα τα χρήσιμα συστατικά καθώς και τα φυσικά αντιοξειδωτικά, με τα οποία η φύσις το επροίκισε και είναι έτοιμον να οξειδωθή υπό του αέρος, δηλαδή να ταγγίση, εισερχόμενον δε εις τον οργανισμόν να δημιουργήση διά των υπεροξειδίων του τας εκτεθείσας ανωμαλίας, μεταξύ των οποίων και την αδρανοποίησιν των ολίγων αντιοξειδωτικών βιταμινών, αι οποίαι κατώρθωσαν να εισέλθουν εις τον οργανισμόν. Κατά την έννοιαν ταύτην ουδείς διαφορισμός μεταξύ εξηυγενισμένων ελαίων δύναται να ευσιαθήσῃ, ασχέτως εάν πρόκειται περί ελαιολάδου ή ετέρου σπορελαίου. Τα εξηυγενισμένα (ραφινέ) πολύ περισσότερον τα υδρογονωμένα έλαια, είναι όλα της αυτής θρεπτικής αξίας, ανεξαρτήτως προελεύσεως.

Ός να μην αρκούν όμως αι ανωτέρω επεξεργασίαι, εις το πλείστον των περιπτώσεων προχωρούμεν και εις την υδρογόνωσιν. Η επεξεργασία αυτή συντελείται εις θερμοκρασίας 160°C – 230°C τη διοχειεύση υδρογόνου, παρουσία ως καταλύτου συνήθως Νι. Προκειμένου να μειωθή το ποσοστόν των κατά την υδρογόνωσιν παραγωμένων ελαϊδινικών οξέων, διά τους ήδη εκτεθέντας λόγους, διερευνώνται ήδη νέοι καταλύται, διά των οποίων επιχειρείται ο περιορισμός του ελαϊδινικού ισομε-

ρισμού. Όσον τελεία όμως και αν γίνη η απομάκρυνσις των καταλυτών, ίχνη ελάχιστα, δρώντα συσσωρευτικώς λόγω της καθημερινής χήσεως, προστίθενται διά του διαιτολογίου εις τον οργανισμόν με αγνώστους ειςέπει τας συνεπείας.

Πέραν όμως της διά των εξευγενισμών κακοποιήσεως της φυσικής ισορροπίας των συστατικών των τροφίμων και της απομακρύνσεως και' αυτάς πολυτίμων συστατικών και η διαιτολογία δεν είναι αμέτοχος εις πολλές περιπτώσεις των ζημιών».

Η ΠΕΡΙΠΕΤΕΙΑ ΤΗΣ ΦΛΩΡΕΝΤΙΑΣ

Την περιπέτεια της πυρκαγιάς ακολούθησε κι άλλη λαχτάρα. Η εταιρεία είχε πουλήσει μερικές χιλιάδες βαρέλια πυρηνέλαιο στη Φλωρεντία. Όμως υπήρξε ξαφνική πτώση της τιμής των λαδιών. Οι Ιταλοί τότε αρνήθηκαν την παραλαβή των λαδιών με πρόφαση ότι το εμπόρευμα περιείχε 25% υγρασία αντί 3% που είχε συμφωνηθεί.

Μου δηλώθηκε ότι ήταν ευθύνη μου να ξεμπλέξω την υπόθεση αυτή που σήμαινε ζημιά εκατομμυρίων.

Έφθασα στη Φλωρεντία. Τα λάδια βρίσκονταν φορτωμένα σ' ένα εμπορικό τρένο, στον περίβολο του εργοστασίου. Επειδή ήμουν βέβαιος ότι το ποσοστό υγρασίας που ανέφεραν ήταν πρόφαση μη παραλαβής, απαίτησα να γίνει δειγματισμός βαρέλι με βαρέλι. Αναγκάστηκαν να δεχτούν το αίτημα.

Ήταν καλοκαίρι, η υγρασία και η ζέση της Φλωρεντίας ήταν ανυπόφορη, ειδικά μέσα στα φορτηγά βαγόνια που τα έδερνε ο ήλιος.

Παρέα μου ήταν πέντε Ιταλοί εργάτες, που κράταγαν γκαζοτενεκές για τη συλλογή του δείγματος. Συγχρόνως κι όλοι τους είχαν στην κολότσεπη από ένα πλάκέ μπουκάλι με πόσιμο νερό. Έπρεπε να έχω τα μάτια μου δεκατέσσερα να μην χρησιμοποιηθούν τα νερά, εκτός από την ανακούφιση των διψασμένων λαρυγγιών και για τη νόθευση του δείγματος. Μια ατέλειωτη βδομάδα δειγματίζαμε μέσα στο συρμό με τα βρωμερά βαρέλια. Η απόληξη του εγχειρήματος ήταν ευνοϊκή. Το ποσοστό υγρασίας ήταν στα όρια του συμφωνηθέντος.

Ικανοποιημένος και δικαιωμένος επέστρεψα, αλλά τώρα είχα να αντιμετωπίσω ένα καινούργιο πρόβλημα, ένα πρόβλημα που μου φαινόταν άλυτο.

Ένα απόγευμα το 1961 προσκλήθηκα να παραστώ στο διοικητικό συμβούλιο της εταιρείας που απαρτιζόταν από διασημότητες της πολιτικής και των τραπεζών.

Μου ανακοίνωσαν ότι η Εταιρεία υπέγραψε μια πολύ σημαντική σύμβαση για πέντε χιλιάδες τόνους απομαργαρινομένο πυρηνέλαιο με προορισμό τη Νέα Υόρκη.

Ρώτησα τι προθεσμία για παράδοση είχαμε. Μου είπαν έξι μήνες. Λογάριασα γρήγορα στο μυαλό μου τη δυναμικότητα της εγκατάστασης που είχα μοντάρει προ ενός έτους στην Ελευσίνα και τους είπα ότι χρειάζεται τουλάχιστον ο διπλός χρόνος. Μου είπαν ότι πρέπει να κάνω τ' αδύνατα δυνατά, γιατί με τη σύμβαση αυτή πρόκειται να σωθεί η Εταιρεία. Εξήγησα στο Συμβούλιο ότι απομαργαρίνωση σημαίνει ψύξη του λαδιού και φιλτράρισμα για να συγκρατηθούν οι ουσίες που το κάνουν θολό τον χειμώνα. Οι ουσίες αυτές, που όπως αποδείχτηκε κάθε άλλο παρά μαργαρίνες –δηλαδή κορεσμένα γλυκερίδια– ήταν, επικάθονται πάνω στο φιλτρόπανο σαν γλίτσα και σε λίγο τα φίλτρα σταματούν να στάζουν. Χρειάζεται τότε να λυθούν οι τεράστιες φιλτροπρέσες, να καθαριστούν τα φιλτρόπανα για να ξαναρχίσει η διαδικασία. Επρόκειτο για εξαιρετικά χρονοβόρο διαδικασία.

Σ' αυτό το σημείο ο διευθύνων σύμβουλος μου είπε: «Και μία λεπτομέρεια (*Sic*) που ξέχασα να σου πω: Κατά την σύμβαση το “*poor point*”, δηλαδή η θερμοκρασία που ξεθολώνει το λάδι πρέπει να είναι κάτω από τους μείον πέντε βαθμούς και αν θολώσει να ξεθολώνει στους μηδέν βαθμούς».

Αυθόρμητα τινάχτηκα επάνω: «Τι είπατε»; ρώτησα. Μου επανέλαβε τον όρο της σύμβασης. «Υπογράψατε τέτοιον όρο, χωρίς να ρωτήσετε»; και πρόσθεσα: «Εγώ δεν ξέρω να φτιάξω τέτοιο λάδι. Η εγκατάσταση που έχουμε δίνει λάδι που θολώνει στους δεκαπέντε βαθμούς, κι αφού θολώσει, ξεθολώνει αφού ζεσταθεί στους πενήντα και παραπάνω βαθμούς».

Βαθιά σιωπή ακολούθησε. Κι ύστερα ο πρόεδρος και διοικητής της Εθνικής Τράπεζας είπε: «Κι όμως αυτή η σύμβαση σώζει την Εταιρεία», η οποία όπως γνωρίζετε δεν περνάει τις καλύτερες στιγμές της. «Μα δεν είναι δυνατόν» ψέλλισα. Αυτό που σφράγισε τη συζήτηση ήταν περίπου το κόψε το σβέρκο σου να βρεις λύση.

Άρχισα να προσπαθώ να λύσω το πρόβλημα με διαλύτες. Η ακετόνη έδειχνε να έχει κάποια πλεονεκτήματα. Ενώ διευκολυνόταν η διήθηση, το σημείο θόλωσης εξακολουθούσε να μένει πολύ μακριά από την απαίτηση της σύμβασης.

Απελπισμένος ύστερα από συνεχείς προσπάθειες ετοιμαζόμουν να υποβάλω την παραίτησή μου. Είχα ετοιμάσει ήδη την επιστολή.

Τότε, ένα απόγευμα κι ενώ ετοιμαζόμουν να φύγω έπεσε στα χέρια μου ένα βάζο με ουρία. Το είχε φέρει ένας υπάλληλος της εταιρείας, που δεν ήξερε τι είναι για να του πούμε αν κάνει για λίπασμα! Είχα πλέον απελπιστεί ότι θα έβρισκα λύση και μηχανικά, χωρίς να ξέρω τι έκανα, έριξα στο διάλυμα πυρηνέλαιου-ακετόνης που βρισκόταν πάνω στον πάγκο το περιεχόμενο του βάζου. Έκπληκτος παρατήρησα να μεταβάλλεται η κρυσταλλική μορφή της ουρίας. (Από βελόνες έγιναν σφαιρίδια). Κάτι γινόταν. Έτσι όπως ο ήλιος έγερνε ξανάβαλα τη μπλούζα μου.

Πέρασα όλη τη νύχτα δουλεύοντας. Το μείγμα αυτό πυρηνέλαιου-ακετόνης-ουρίας διηθήθηκε ακαριαία. Έπλυνα το στερεό που έμεινε πάνω στο φίλτρο (και δεν έμοιαζε καθόλου με ουρία) πολλές φορές με ακετόνη, η οποία διαλύει το λάδι, ώστε το στερεό ίζημα να απαλλαγεί τελείως από προσροφημένα ίχνη λαδιού. Το στερεό αυτό, πολύ ελαφρό σχετικά με την ουρία, αφού εξατμίστηκε η ακετόνη το έριξα σε κρύο νερό, όπου αντίθετα με την ουρία που διαλύεται αμέσως στο νερό, επέπλεε αδιάλυτο. Έκπληκτος άρχισα να θερμαίνω το νερό και όταν η θερμοκρασία του νερού έφθασε τους 80°C το στερεό εξαφανίστηκε και στη θέση του εμφανίστηκε μια ελαιώδης στιβάδα που έπηξε στους 82°C.

Επρόκειτο σίγουρα για κάτι τελείως καινούργιο. Κάτι είχε απομακρυνθεί εκλεκτικά από το λάδι.

Πήρα τότε το διήθημα ακετόνης-λαδιού και αφού απομάκρυνα με απόσταξη την ακετόνη, έσπευσα να προκαλέσω το σημείο θολώσεως του λαδιού.

Ω, του θαύματος! Το θερμόμετρο κατέβαινε στους μηδέν, στους μείον πέντε βαθμούς, στους μείον δέκα και το λάδι δεν θόλωνε. Θόλωνε στους μείον δεκαπέντε, αλλά μόλις η θερμοκρασία έφθανε στους μηδέν βαθμούς ξεθόλωνε αμέσως αντίθετα από το απομαργαρινωμένο λάδι που ξεθόλωνε πάνω από τους πενήντα πέντε βαθμούς.

Ήταν φανερό ότι βρισκόμουν σ' ένα τελείως καινούργιο δρόμο στην κατεργασία των λαδιών. Φυσικά επρόκειτο για Serendipity. Η υπερμοριακή χημεία, η χημεία των «clathrates» όπως θα ονομαζόταν πάρα πολλά χρόνια αργότερα, είχε γεννηθεί εκείνο τ' απόγευμα στο μικρό εργαστήριο πλάι στη θάλασσα, στην Ελευσίνα. (Η μέθοδος προστατεύ-

τηκε με διεθνές δίπλωμα ευρεσιτεχνίας και αργότερα έγινε η επίσημη μέθοδος του Γενικού Χημείου του Κράτους προσδιορισμού κηρωδών υλών στα λάδια).

Έτσι αποδείχτηκε ότι η λέξη «*απομαργαρίνωση*» που χρησιμοποιείτο διεθνώς, ήταν εσφαλμένη. Οι ουσίες που δημιουργούσαν το θόλωμα στο λάδι ήταν ένα πολύπλοκο μείγμα από παραφινικούς υδρογονάνθρακες, κεριά, στερεοειδή κ.λπ.. Πρόκειται για τις ουσίες που δίνουν την γυαλάδα στην ελιά και την προστατεύουν από το περιβάλλον. (Το δύστηκτο αυτό μείγμα φαίνεται ότι έχει πολύ ενδιαφέρουσες άλλες χρήσεις).

Ακολούθησε βιαστικά, αφού οι προθεσμίες της σύμβασης τρέχανε, το στήσιμο μιας πρόχειρης μονάδας για την εφαρμογή της μεθόδου.

Η καινούργια εγκατάσταση, υπό τις συνθήκες που επραγματοποιείτο, το μέγεθος των ευθυνών που μου στέρησαν τις τελευταίες βδομάδες ακόμα και τον ύπνο σε κρεβάτι (λαγοκοιμόμουν σε μια πολυθρόνα στο γραφείο μου) με λυγίσανε για πρώτη φορά στη ζωή μου, με αποτέλεσμα να πέσω κάτω από υπερκόπωση. Δεν πήγαινε άλλο, γι' αυτό κι αφού τελείωσε αυτή η ιστορία, υπέβαλα την παραίτησή μου. Είχαν περάσει οκτώ σκληρά χρόνια. Τα πιο δύσκολα της ζωής μου.

Τώρα θα αφιεωνόμουν ολοκληρωτικά στην Simans και τη Βιορύλ, έχοντας μαζί μου και την εμπειρία από τις σημαντικές εγκαταστάσεις που είχα κατασκευάσει. Υπήρχε πάντα όμως το προσωπικό μου οικονομικό πρόβλημα, αφού η Εταιρεία Χαρίλαος & Κανελλόπουλος, ύστερα από λίγο καιρό, αφού παραιτήθηκα και μετά από μία απεργία που κράτησε μήνες, υπό το βάρος των δανείων της και τις αντιξοότητες του κλάδου οδηγήθηκε στην πτώχευση. (Μια πτώχευση που είχε συνέπειες και στη Βιορύλ, αφού η ελαιοουργική εταιρεία ήταν ένας από τους τέσσερεις μετόχους της) και χρωστούσε χρήματα τόσο στη Βιορύλ όσο και σε μένα που δεν πληρώθηκα τους μισθούς του τελευταίου εξαμήνου.

Μόλις συνήλθα και επειδή δεν είχα άλλη λύση, ρίχτηκα με τα μούτρα στη δουλειά της Simans και της Βιορύλ μοιράζοντας τον χρόνο μου στις πωλήσεις και στη δημιουργία νέων προϊόντων.

Η τύχη τότε άρχισε να χαμογελάει. Η κατάκτηση μερικών νέων σπ-

μαντικών πελατών εδημιούργησε κέρδη που επέτρεψαν την επέκταση σ' έναν νέο κλάδο, τον κλάδο των καθαρών αντιδραστηρίων και διαλυτών για τα χημικά εργαστήρια. Δύο απ' τα κύρια προϊόντα ήταν ο απόλυτος αιθέρας, αιθέρας για νάρκωση και το απόλυτο οινόπνευμα. Μια νέα γυάλινη βιομηχανική στήλη ύψους δέκα περίπου μέτρων, που λειτουργεί ακόμα σήμερα, κι αρκετές νέες συσκευές προστέθηκαν τότε.

Συγχρόνως συνεχιζόταν η προσπάθεια επιβίωσης της Βιορύλ με την παραγωγή βιομηχανικής χρήσης απορρυπαντικών, αλλά και την αδυναμία και αδιαφορία των μετόχων της να την βοηθήσουν εμπορικά ή να πάρουν απόφαση για αύξηση του κεφαλαίου της και την αγορά νέων δαπανηρών μηχανημάτων, που επέβαλε ο διεθνής ανταγωνισμός, αλλά και ο εγχώριος, ο οποίος εν τω μεταξύ είχε εμφανιστεί. (Η οικονομική δυσπραγία της Χαρίλαος & Κανελλόπουλος απομάκρυνε τελείως τη δυνατότητα αυτή).

Η προσπάθεια συνεχιζόταν στις δύο συστεγαζόμενες εταιρείες στη Κολοκυνθού (Simans και Βιορύλ), όταν διαπιστώθηκαν οικονομικές ατασθαλίες στο λογιστήριο της Simans που ήταν εγκατεστημένο μακριά από το εργοστάσιο, στην Ομόνοια. Ο υπεύθυνος απομακρύνθηκε, αλλά η ιστορία αυτή μου έδωσε την αφορμή να αρχίσω να διερευνώ τη συνολική διαχείριση, κάτι που δεν είχα κάνει ποτέ στο παρελθόν. Αντελήφθην τελικά ότι η φαρμακευτική εταιρεία έβλεπε την δουλειά μόνον σαν μια αγελάδα γι' άρμεγμα. Άλλες όμως ήταν οι δικές μου φιλοδοξίες. Κατάλαβα ότι το να παριστάνω τον Δον-Κιχώτη υπό τις συνθήκες αυτές δεν οδηγούσε πουθενά. Αποφάσισα ότι έπρεπε να δοθεί μια ριζική λύση. Πρότεινα τότε: *«Είπε αγοράζετε το μερίδιό μου και αποχωρώ, είτε αγοράζω εγώ το δικό σας»*. Βέβαια όταν έκανα αυτή την πρόταση δεν ήξερα καθόλου πού θα έβρισκα τα χρήματα της εξαγοράς αν το δέχονταν.

Ύστερα από παρεκκλίσεις, χρονοτριβές κι αναβολές που κράτησαν σχεδόν δύο χρόνια, βρέθηκε τελικά μια φόρμουλα: Η ενοποίηση των εταιρειών Simans και Βιορύλ σε μια νέα εταιρεία υπό την επωνυμία της Βιορύλ Α.Ε.. Αποχώρηση των παλαιών μετόχων και ανάληψη από τη Simans των υποχρεώσεών της. Πώληση της κτηματικής της περιουσίας-του οικοπέδου και του κτηρίου που βρισκόταν πίσω από τη

Μινέρβα στην Κολοκυνθού. Ως αντάλλαγμα, πώληση του 100% των μετοχών της νέας εταιρείας σε εμένα.

Τώρα που σκέφτομαι τα γεγονότα της εποχής εκείνης, απορώ για το κουράγιο μου. Μόνος μου χωρίς κτήρια, με μόνο τα μηχανήματα και τις υποχρεώσεις των δύο εταιρειών, σίγουρα έκανα ένα πήδημα στο κενό.

Ευτυχώς η τύχη με βοήθησε. Πρότεινα στο πιο σημαντικό σαπωνοποιό της χώρας που μετείχε στην παλαιά Βιορύλ τη συγχώνευση με τη Simans—με εκχώρηση του 50% των μετοχών της ενοποιημένης εταιρείας, προκειμένου η εταιρεία του να καλύψει τα κεφάλαια που ήταν αναγκαία για να κτιστεί μια νέα Βιορύλ σ' ένα οικόπεδο που είχα βρει στην Κάτω Κηφισιά.

Ο Δημητρός που ήταν χημικός και ουσιαστικά ο άνθρωπος που με την εργατικότητα του και την επιμονή του ανέβασε ψηλά την εταιρεία του, αντελήφθη ότι η πρότασή μου ήταν συμφέρουσα και απεδέχθη. Ο γιος του όμως, αμερικανοσπουδασμένος, που δεν είχε δυστυχώς ούτε την εργατικότητα ούτε τις φιλοδοξίες του πατέρα του, παρενέβη στη συμφωνία που είχαμε κάνει θέτοντας ως όρο πραγματοποίησης την καταβολή κι από εμένα και χρημάτων, εκτός από την εκχώρηση του 50% των μετοχών.

Ως δικαιολογία για την απαίτηση αυτή, που ετέθη μετά την οικονομική συμφωνία που είχε επιτευχθεί, εφέρετο ότι έπρεπε να δεθώ οικονομικά για να είναι σίγουροι για την συνεχή παρουσία μου στη δουλειά.

Μπροστά στο δίλημμα να τιναχτεί στον αέρα η προσπάθειά μου τώσων ετών ή να υποκύψω στο αίτημα αυτό, διακινδύνευσα το δεύτερο. Πήγα στην Ελβετία που ήταν η έδρα του ξαδέρφου μου του Νίκου Βερνίκου-Ευγενίδη και δανείστηκα το ποσό που χρειαζόμουν (35.000 δολάρια).

Τα χρήματα αυτά ξεπλήρωνα μετά επί δεκαέξι συνεχή χρόνια σε μηνιαίες δόσεις, τις οποίες κατά εισήγηση του Νίκου κατέβαλα στην Ελλάδα, στην αδερφή του. Ο μεταφορέας των χρημάτων ήταν η μητέρα μου, η οποία είχε εξαιρετικά μεγάλη αδυναμία στην οικογένεια Βερνίκου και πήγαινε ανελλιπώς όλες τις Κυριακές στο σπίτι τους στη Φρεαττύδα.

Έτσι τα οικονομικά μου αφού πέρασαν από μία σχετική άνοδο την εποχή που έκανα μαθήματα οργανικής χημείας, τώρα πάλι καταβαράθρωνθήκανε πληρώνοντας τις δόσεις από το γλισchrό μισθό μου.

Για τη στέγαση της νέας εταιρείας είχα εντοπίσει ένα οικόπεδο στην Κάτω Κηφισιά, το οποίο και αγοράστηκε από την ενιαία πλέον Βιορύλ και χτίστηκε το πρώτο κομμάτι του εργοστασίου (εικόνα 4). Η παραγωγή τώρα περιλάμβανε αρώματα, απορρυπαντικά, χημικά αντιδραστήρια. Τότε προσελήφθη και η πρώτη συνάδελφος, η Σ. Καρβούνη.

Εικόνα 4

Πρώτο Εργοστάσιο της Βιορύλ στην Κηφισιά.

Το 1966 σ' ένα ταξίδι μου στη Γαλλία, ο πρόεδρος της Lautier Fils, μιας παλιάς γαλλικής αρωματοποιίας (1795), ο Eugene Morel, μου έκανε την πρόταση να παράγουμε στην Ελλάδα εκχύλισμα φυσικού γιασεμιού¹, μια πανάκριβη πρώτη ύλη της υψηλής αρωματοποιίας, γιατί η παραγωγή στην Grasse, που βρίσκεται κοντά στην Cote d'Azur

¹ Στην περίπτωση του γιασεμιού η μεγαλύτερη δαπάνη είναι η συλλογή των λουλουδιών που γίνεται με το χέρι και πρέπει να πραγματοποιηθεί ξημερώματα, γιατί μετά το σήκωμα του ήλιου το άρωμα χάνεται.

γινόταν ασύμφορη λόγω της αναπτύξεως του τουρισμού.

Η νέα Βιορύλ είχε ήδη ξεκινήσει μια φυτεία λεβάντας, sauge sclarée και φραγκοστάφυλου (framboise) στην Ασέα της Αρκαδίας (είχε ήδη κατασκευαστεί μια κινητή μονάδα απόσταξης και εκχύλισης αρωματικών φυτών) (εικόνα 5).

Εικόνα 5

Κινητή μονάδα απόσταξης και εκχύλισης αρωματικών φυτών.

Θα θυμάμαι πάντα τον καφενέ της Ασέας πνιγμένο στην ομίχλη με τους γκρίζους τοίχους και τον αχνό φωτισμό, πνιγμένο στον καπνό απ' τα τσιγάρα και τα κούτσουρα του τζακιού. Εκεί, ανάμεσα στους θαμνώνες που ήταν όλοι ηλικιωμένοι, γνώρισα και τον μπάρμπα Δήμο, έναν γενναίο, ντόμπρο βουνίσιο άνθρωπο (έμοιαζε φυσιογνωμικά με τον παππού μου). Αυτός σύνδεσε τις τύχες του με τις καλλιέργειες της Βιορύλ σε κάμπους και βουνά, με συνέπεια και εργατικότητα. Έμεινε κοντά μας όσο ζούσε.

Η γαλλική πρόταση για την εκμετάλλευση του γιασεμιού φάνηκε ενδιαφέρουσα σε μία εποχή που η οικονομία της χώρας μόλις είχε αρχίσει να συνέχεται από τη δεκαετία της κατοχής και του εμφύλιου. Προκρίθηκε η περιοχή της Μεσσηνίας λόγω κλίματος, νερού και πυκνότητας πληθυσμού. Γρήγορα αγοράστηκε στην παραλία της Βελίκας, ένα κομμάτι γης ανάμεσα σε δύο ποτάμια και την άνοιξη ήρθε ένας

γάλλος ειδικός και ξεκίνησε το πρώτο φύτεμα.

Όπως αποδείχτηκε, η στρατηγική της φύτευσης που προτάθηκε από τους Γάλλους ήταν λαθεμένη και πολυδάπανη για τις ήπιες κλιματικές συνθήκες της Μεσσηνίας. Δηλαδή: φύτεμα άγριου γιασεμιού και μπόλιασμα με ήμερο –ήταν η μέθοδος που ακολουθούσαν στην Grasse, όπου πολλές φορές το κρύο έκαιγε τα φυτά, ενώ το άγριο άντεχε.

Οι πρώτες εκυλίσσεις γιασεμιού έγιναν σ' ένα πρότυπο μοντέλο που κατασκεύασα στην Κηφισιά –υπάρχει ακόμα σήμερα– και φιλοξενήθηκε σ' ένα πυρηνελαιουργείο της Καλαμάτας. Η ποιότητα και η ποσότητα του προϊόντος κρίθηκε ικανοποιητική, αποφασίστηκε η συνέχιση των εργασιών με την συμμετοχή της Ιταλικής εταιρείας Carua –μιας πολύ παλιάς φίρμας που και σήμερα θεωρείται από τις πρώτες στη διακίνηση του Bergamotte.

Τις φυτείες ανέλαβε τότε ένας πανέξυπνος παμπόνηρος Ιταλός φυτωριούχος, ο Venuti. Θα τον θυμάμαι πάντα για την αγάπη του στα φυτά, την αποτελεσματικότητά του, αλλά και την ξεροκεφαλιά του. Με κανέναν τρόπο δεν ήθελε να πιστέψει ότι η Γη είναι στρογγυλή και ότι γυρνάει. Θυμάμαι ακόμα τ' ατέλειωτα βράδια στο «Ξενία» της Καλαμάτας, ύστερα από τις κοπιαστικές ώρες στις φυτείες, έχοντας εξαντλήσει όλα τα θέματα, που μιλάγαμε για τ' άστρα. Τότε έπαιρνε ένα πορτοκάλι και το γύρναγε λέγοντάς μου: “*Sinior Aleco la terra torna, ma come?*”. Αν γύρναγε κι ήταν σφαίρα οι άνθρωποι κάτω δεν θα μπορούσαν να σταθούν. Ποτέ δεν πείστηκε, ούτε καν από τις διαστημικές εμπειρίες, που την εποχή εκείνη είχαν αρχίσει, ότι η Γη είναι στρογγυλή και περιστρέφεται.

Στην εταιρεία Βελίκα (από το όνομα της περιοχής της Μεσσηνίας που εγκαταστάθηκε η εταιρεία) μετείχαν η Βιορύλ, η γαλλική και η ιταλική εταιρεία. Αγοράστηκαν κι άλλα κτήματα για επέκταση της καλλιέργειας και χτίστηκε και το εργοστάσιο στην εθνική οδό Μεσσηνίας-Πύλου (εικόνα 6). Πολλές οι δυσκολίες, πολλοί οι κόποι για να στηθεί μια βιομηχανική μονάδα σε μίαν αγροτική περιοχή, χωρίς υποδομή και ειδικευμένο προσωπικό. Θα θυμάμαι πάντα την διαδρομή Αθήνα-Βελίκα, που το πηγαινέλα της κράταγε μέσω Κωλοσοούρητ έξι με οκτώ ώρες, κι έπρεπε τότε να την κάνω αυθημερόν τρεις φορές την εβδομάδα επιστρέφοντας τη νύχτα.

Εικόνα 6
Εργοστάσιο της VELICA srl στην Καλαμάτα.

Τελικά η μονάδα λειτούργησε άψογα. Τα εκχυλίσματα γιασεμιών από τη Μεσσηνία, λεβάντας από την Ασέα, γερανιού –που είχε φυτευτεί– στις όχθες του Παμίσου ήταν εξαιρετικής ποιότητας. Φυτείες και εργοστάσιο δούλευαν άψογα, αλλά χρόνο με το χρόνο το πρόβλημα της συλλογής του φυτικού υλικού γινόταν όλο και πιο προβληματικό. Ήταν η εποχή της μεγάλης μετανάστευσης. Ο κόσμος έφευγε από την ύπαιθρο και μετανάστευε είτε στο εξωτερικό είτε τα αστικά κέντρα. Κάθε χρόνο το πρόβλημα γινόταν και οξύτερο. Έτσι αποφασίστηκε τελικά η ενσωμάτωση της Βελίκας στη Βιορύλ και η αποχώρηση Γάλλων και Ιταλών.

Η Βιορύλ ανέλαβε τα χρέη της Βελίκας, αλλά συγχρόνως βρέθηκε κάτοχος μιας σημαντικής κτηματικής περιουσίας, ενώ η παραγωγή του γιασεμιού εκ των πραγμάτων εγκαταλείφθηκε. Η προσπάθεια για την ανάπτυξη του κλάδου των αρωματικών φυτών δεν σταμάτησε, αλλά συνεχίστηκε με την καλλιέργεια δύο χιλιάδων στρεμμάτων λεβάντας στο Λεβίδι της Αρκαδίας, μέντας και αρμπαρόριζας στη Μεσσηνία, όμως και αυτών η συλλογή και η καλλιέργεια γινόταν όλο και πιο προβληματική. Σαν κίνητρο τότε προτείναμε στις κοινότητες να αγοράζου-

με την δική μας λεβάντα, αρκεί να τη συλλέγουν και να την φέρνουν σε κάποιο σημείο συγκέντρωσης, αλλά κι αυτό δεν προχώρησε. Η Αρκαδία είχε ερημώσει από εργατικά χέρια (τότε δεν υπήρχαν Αλβανοί και Πακιστανοί). Τελευταία ελπίδα η συλλογή από τσιγγάνους, ήταν όμως τόσο αναξιόπιστοι, ώστε να μην είναι δυνατόν να βασιστεί κανείς. Έτσι, σιγά-σιγά και παρότι είχαν επενδυθεί αρκετά χρήματα, κόποι και προσπάθειες, διαπιστώναμε ότι η Ελλάδα πλέον ήταν μια πολύ ακριβή χώρα, για ν' ανταγωνιστεί την Τουρκία, την Αίγυπτο, την Ινδία και άλλες χώρες όπου πλεόναζε το εργατικό προσωπικό και οι αμοιβές ήταν το υποδεκακάπλαιο των Ελληνικών.

Ευτυχώς οι άλλες δραστηριότητες της Βιορύλ πήγαιναν καλά, κι αυτό μας επέτρεπε να επενδύουμε τα κέρδη σε αναπτυξιακούς στόχους. Οι εμπειρίες μου από τη Γαλλία και την πρωτεύουσα των αρωμάτων ήταν πολύτιμες και καθοριστικές. Όπως ανέφερα, διαισθανόμουν ότι το μέλλον στην αρωματοποιία βασιζόταν στην εφαρμογή των μεθόδων της ενόργανης ηλεκτρονικής ανάλυσης και λιγότερο στις μύτες των εμπειρικών της αρωματοποιίας, των *parfumeurs*. Παρακολουθώντας τις εξελίξεις ήμουν βέβαιος ότι η μόλις αναπτυχθείσα από τον J. Martin τεχνική της αεριοχρωματογραφίας είχε μέλλον ευρύ στη δουλειά μας. Ένας από τους πρώτους αεριοχρωματογράφους στον κόσμο εγκαταστάθηκε στην Βιορύλ και πέσαμε με τα μούτρα στη δουλειά. Η σύγκριση βέβαια των δυνατοτήτων των αεριοχρωματογράφων της εποχής εκείνης με τους σημερινούς είναι συντριπτική. Το αποτέλεσμα των προσπαθειών αυτών ήταν ένα άλμα, οικονομικό και επιστημονικό για την εποχή. Μόλις είχε γίνει γνωστός ο συνδυασμός της χρωματογραφίας με τον φασματογράφο μάζας. Ήταν φανερό ότι ένας τέτοιος συνδυασμός μπορούσε να σπρώξει πολύ μπροστά την προσπάθεια. Ένα απ' τα πρώτα συστήματα στον κόσμο, παρά το δυσανάλογο για τα οικονομικά μας κόστος, εγκαταστάθηκε τότε στην Βιορύλ. Μια νέα συνάδελφος ήρθε να πλαισιώσει την προσπάθεια, και πέσαμε μαζί στη δουλειά να φτιάξουμε την πρώτη βιβλιοθήκη φασμάτων οργανικών ουσιών. (Το πρώτο σύστημα αεριοχρωματογράφος-φασματογράφος μάζας λειτουργούσε με κασέτες. Πόση απόσταση από τα σημερινά συστήματα με τους ηλεκτρονικούς υπολογιστές και τις τεράστιες βιβλιοθήκες οργανικών ουσιών!).

Όπως αποδείχτηκε, η απόφαση, παρότι υψηλού κόστους, άξιζε τον κόπο. Η Βιορύλ από τότε άρχισε να προχωράει πιο γρήγορα. Για ν' ανταγωνιστούμε τις πολυεθνικές ένας τρόπος υπήρχε: περισσότερος εξοπλισμός, όσο δαπανηρό κι αν ήταν το εγχείρημα. Οι δυνατότητες των εργαστηρίων της Βιορύλ άρχισαν να γίνονται γνωστές και στο εξωτερικό. Έτσι το σύνθημα ήταν: *«Όλα τα έσοδα για τον εργαστηριακό εξοπλισμό»*.

Παράλληλα με την ανάπτυξη του αναλυτικού τμήματος επιδιώχθηκε και η επέκταση των εργαστηρίων οργανικής σύνθεσης. Τώρα στο επιτελείο προστέθηκαν και νέοι συνάδελφοι με αντικειμενικό σκοπό τη σύνθεση πρώτων υλών της αρωματοποιίας και την παραγωγή νέων προϊόντων, κυρίως αυτών που απαντούν στα φυσικά προϊόντα.

Το όνομα της Βιορύλ άρχισε να γίνεται ευρύτερα γνωστό διεθνώς. Με τη μεταπολίτευση (1974) υπεγράφη συμφωνία συνεργασίας με τη Γιουγκοσλαβία (με την εταιρεία Alkaloid) και την Αίγυπτο με την εταιρεία Kamel. Στα εργαστήρια της Βιορύλ, που σφύζουν τώρα από ζωή είχαν φιλοξενηθεί Γιουγκοσλάβοι και Αιγύπτιοι συνάδελφοι, που θα στήριζαν αντίστοιχες προσπάθειες στις χώρες τους, ενώ ένα κλιμάκιο από τεχνικούς της Βιορύλ ανελάμβανε την εγκατάσταση μονάδας στη χώρα του Νείλου.

Δυστυχώς οι προσπάθειες αυτές έφεραν ίσως αίγλη, αλλά όχι και πόρους στην εταιρεία. Η Γιουγκοσλαβική οικονομία πήγαινε από το κακό στο χειρότερο, με αποτέλεσμα να μην έχει συνάλλαγμα, αλλά μόνο εθνικό νόμισμα για να πληρώνει τις υποχρεώσεις της, η δε Αίγυπτος όπου οι συνεργάτες μας ανήκαν στην ιδιωτική οικονομία, φαντάστηκαν ότι με την επιμόρφωση στην Αθήνα και το στήσιμο της μονάδας στην Αίγυπτο θα μπορούσαν να συνεχίσουν μόνοι τους.

Γενικά πάντως, τα οικονομικά της Βιορύλ πήγαιναν καλά. Το γεγονός ότι η εταιρεία δεν μοίρασε ποτέ στους μετόχους της μέρισμα ή δεν έστερξε ανατιολόγητες δαπάνες και ακολουθώντας πάντα μια συντηρητική διαχείριση επέτρεπε κάθε χρόνο τη διάθεση των όποιων κερδών για την επέκταση σε νέες εγκαταστάσεις και την επένδυση σε νέους συνεργάτες. Έτσι σύντομα έγινε πλήρης κτιριακή αναμόρφωση και το εμβαδόν της τριπλασιάστηκε.

Η δεκαετία του '80-'90 έμπαινε αισιόδοξα. Η κυβερνητική αλλαγή του '81, η αλλαγή σκυτάλης από την κυβέρνηση της «δεξιάς» στη «σοσιαλιστική» δημιούργησε αρκετές αντιξοότητες στην πορεία της εταιρείας. Ήταν η εποχή που όλοι ήθελαν ν' αλλάξουν τα πάντα. Η βιομηχανία και οι βιομήχανοι ήταν οι αποδιοπομπαίοι τράγοι. Αυτοί έφταιγαν για όλα. Η μπάλα άρχισε να παίρνει και τη Βιορύλ, την οποία προσωπικά δεν τη θεώρησα ποτέ «βιομηχανία» και μάλιστα κερδοσκοπική, αλλά φυτώριο για ανάπτυξη της εφαρμοσμένης έρευνας στον τόπο.

Την εποχή εκείνη οι μυρωδιές που επί είκοσι χρόνια δεν ενοχλούσαν κανέναν άρχισαν τώρα σε απόσταση ενός χιλιομέτρου να είναι ενοχλητικές. Οι διαμαρτυρίες ήταν συνεχείς από τους γείτονες και το χειρότερο η πλειοψηφία του προσωπικού αποφάσισε να προσχωρήσει στο «Σωματείο Ελαιουργοσαπωνοποιών», που έδρευε στο παρακείμενο και συγγενικό σαπωνοποιείο.

Στάθηκα εκ διαμέτρου αντίθετος με τις εξελίξεις αυτές, γιατί πίστευα ότι είμαστε μια επιστημονική ομάδα που προσπαθούσε να φέρει την εφαρμοσμένη τεχνολογία στον τόπο, αλλά και να βάλει έστω κι ένα μικρό λιθαράκι στη βελτίωση της ποιότητας ζωής.

Τα ιδεώδη αυτά τα είχαμε υπηρετήσει με διαφάνεια και συνέπεια τριάντα χρόνια. Ό,τι κέρδιζε η εταιρεία, παρά την προσωπική μου οικονομική δυσπραγία, είχαν χρησιμοποιηθεί για να εκσυγχρονίζεται και να προχωράει. Όλα για την έρευνα εκτός από το 10% των κερδών της, που μοιράζονταν αξιοκρατικά στους συνεργάτες της. Η αυτόματη τμηματική αναπροσαρμογή, η περίφημη μετέπειτα ΑΤΑ, είχε εφαρμοστεί στη Βιορύλ πολύ πριν ανακαλυφθεί από τους σοσιαλιστές και η εταιρεία είχε συμπαρασταθεί σ' οποιονδήποτε από τους συνεργάτες της, που είχε ιδιαίτερες ανάγκες. Έτσι δεν έβλεπα το λόγο να συνδικαλιστούμε και μάλιστα με ελαιοσαπωνοποιούς που καμιά σχέση με τη Βιορύλ δεν είχαν. Κλείστηκα τότε στο γραφείο μου και δεν είχα καμιά επικοινωνία παρά με τους λίγους συνεργάτες που δεν θέλησαν να γραφτούν στο «σωματείο».

Την εποχή εκείνη ως καθηγητής της Τεχνολογίας στο Πανεπιστήμιο του Πειραιώς είχα οριστεί εκπρόσωπος της χώρας στις Βρυξέλλες για τεχνολογίες αιχμής, συγχρόνως ήμουν μέλος του εθνικού συμβουλίου έρευνας και τεχνολογίας, που τότε είχε ιδρυθεί, και εμπειρογνώμων

στον οργανισμό οικονομικής συνεργασίας και αναπτύξεως (OECD). Έτσι, είχα την ευκαιρία να παρακολουθώ από κοντά όλες τις τάσεις και τις επιστημονικές εξελίξεις στον διεθνή χώρο. Έβλεπα καθαρά ότι τον καθοριστικό ρόλο που είχε παίξει η μικροηλεκτρονική στο τέλος του εικοστού αιώνα, θα τον υπερακόντιζε η βιοτεχνολογία στις αρχές του εικοστού πρώτου.

Ήμουν βέβαιος ότι η Βιορύλ έπρεπε ν' ανοίξει καινούργιους δρόμους. Η βιοχημεία των φυτών, η βιοτεχνολογία στον γεωργικό τομέα, έπρεπε να έχουν ευρύ μέλλον. Πολύ περισσότερο που οι γεωπόνοι εργάζονταν εμπειρικά και οι γνώσεις χημείας που αποκτούσαν ήταν υποτυπώδεις. Σίγουρα ο συνδυασμός βιοχημείας και γεωργίας θα είχε να δώσει πάρα πολλά.

Όπως ήταν το κλίμα τότε στη Βιορύλ δεν ήταν δυνατόν να συζητήσω με κανέναν για τη δημιουργία νέου κλάδου. Αποφάσισα τότε να πειραματίζομαι μόνος μου μέσα στο γραφείο μου.

Το έναυσμα μου το έδωσε μια αφελής ερώτηση που υπέβαλα σε συναδέλφους του Γεωπονικού Πανεπιστημίου, όσο και σε μια αντίστοιχη επιστημονική ομάδα στις Βρυξέλλες. Το ερώτημα ήταν γιατί στην γεωργία χρησιμοποιούνται παράλληλα με τα κύρια λιπάσματα δηλαδή άζωτο, φώσφορο, κάλιο, μόνον οκτώ ιχνοστοιχεία, και όχι δεκαέξι ή τριάντα δύο, αφού στη γη και στη θάλασσα υπάρχουν περισσότερα από ενενήντα. Δεν πήρα ικανοποιητική εξήγηση.

Βάλθηκα τότε να βρω μιαν απάντηση. Δούλευα μέσα στο γραφείο μου με τον πιο απλό τρόπο. Σε πλαστικούς σωλήνες διαμέτρου είκοσι εκατοστών και ύψους ενάμιση μέτρου που ήταν τοποθετημένοι κατακόρυφα μέσα σε λεκάνες, άνοιξα τρύπες στο πλάι, τους γέμισα μ' ένα ελαφρό αδρανές υλικό, τον περλίτη (δεν χρησιμοποίησα χώμα γιατί είναι ένα εξαιρετικά ανομοιογενές και αγνώστου συστάσεως υλικό). Ο περλίτης είναι απόλυτα ουδέτερος και ελεύθερος από μικροοργανισμούς, (ψήνεται –διογκώνεται– σε πολύ υψηλή θερμοκρασία). Χρησιμεύει για την ομαλή κατανομή του θρεπτικού υλικού που θα χρησιμοποιούσα αλλά και για τη στήριξη των φυτών που φυτεύτηκαν στις τρύπες. Έτσι είχα ένα ελεγχόμενο περιβάλλον.

Το πρώτο φυτό που φύτεψα ήταν κισσός, που υπήρχε στον περίγυρο της Βιορύλ.

Το πρώτο δίλημμα που τέθηκε ήταν η σύσταση του βασικού θρεπτικού διαλύματος. Στη σύσταση των εμπορικών λιπασμάτων π.χ. 10-16-10 δεν μπορούσα να βρω καμιά λογική, οι συστάσεις δε που έδιναν τα γεωπονικά βιβλία, δεν είχαν ουδεμία σχέση με τη βιοχημεία.

Ξεκίνησα λοιπόν με τη βασική βιοχημική σκέψη: Την σύσταση των φυτικών κυττάρων και κυρίως του χλωροπλάστη, του πιο βασικού και πιο θαυμαστού εργαστηρίου στον κόσμο, που με ήλιο και λίγα θρεπτικά υλικά πραγματοποιεί την οργανική σύνθεση εκατομμυρίων πολύπλοκων ουσιών.

Οι πρωταγωνιστές σ' αυτήν την αριστουργηματική σύνθεση είναι DNA, πρωτεΐνες (ένζυμα) και το παγκόσμιο ενεργειακό νόμισμα το Αδενοσινικό Τριφωσφορικό οξύ (ATP). Έτσι έφτιαξα ένα διάλυμα όπου το άζωτο, ο φώσφορος και το κάλιο δεν ήταν σε τυχαίες αναλογίες, αλλά κατά προσέγγιση αυτές του φυτικού κυττάρου. Το διάλυμα συμπληρώθηκε με τα οκτώ κλασικά ιχνοστοιχεία που χρησιμοποιούνται στη κλασική λίπανση. Στη συνέχεια άρχισα να προσθέτω νέα ιχνοστοιχεία στις συνηθισμένες ποσότητες όπως βρίσκονται στο παρθένο έδαφος στη ζούγκλα της Νιγηρίας και στον Ειρηνικό Ωκεανό, εκεί που τα πλατυφύκη μεγαλώνουν θεαματικά. Το διάλυμα αυτό συμπληρώθηκε με διάφορες οργανικές ιχνοουσίες που εμπλέκονται στις διαδικασίες της φωτοσύνθεσης (όπως η ινοσιτάλη, η κοβαλαμίνη, η βιταμίνη B₁₂), τις οποίες συνέθετε μεν το φυτό, αλλά με δυσανάλογη καταβολή ενέργειας. Τελικά ο αριθμός των ουσιών που συνιστούσαν το νέο θρεπτικό διάλυμα έφθασε τις 80. (Πρόκειται για το προϊόν AUXENOL, που και σήμερα είκοσι χρόνια μετά συνεχίζει, χωρίς διαφήμιση, την ανοδική του πορεία).

Έχοντας γνωστό το διάλυμα που χρησιμοποιούσα και κάνοντας ανάλυση στο υγρό που συλλέγονταν στην λεκάνη στη βάση των σωλήνων, αφού πέρναγε ανάμεσα από τις ρίζες των φυτών, έβλεπα ότι τα ιχνοστοιχεία είχαν απορροφηθεί από το φυτό. Σχεδόν όλα τα ιχνοστοιχεία ήταν χρήσιμα για το φυτό εκτός από τρία: τον υδράργυρο, το κάδμιο και τον μόλυβδο.

Όταν τα αποτελέσματα αυτά τα συζήτησα με ειδικούς, μου είπαν ότι πιθανόν να είναι έτσι, αλλά αυτά αφορούσαν μόνο στον κισσό. Η

εξήγηση μου φάνηκε παράδοση αφού ο χλωροπλάστης, το φωτοσυνθετικό εργοστάσιο, είναι κοινός για όλα τα φυτά. Γι' αυτό τώρα στις τρύπες των κατακόρυφων σωλήνων οι κισσοί αντικαταστάθηκαν από δεκάδες διάφορα φυτικά είδη συγχρόνως. Τα αποτελέσματα ήταν ίδια (εκτός από τις περιπτώσεις που υπάρχει καρποφορία) και ο καρπός απομυζούσε τα θρεπτικά υλικά που έπρεπε να αντικατασταθούν.

Έτσι ξεκίνησε η κατακόρυφη μέθοδος καλλιέργειας που η μελέτη της συνεχίζεται μέχρι σήμερα. Η σημασία της είναι αυτονόητη (πολλαπλασιασμός του χώρου των θερμοκηπίων, εξοικονόμηση λιπασμάτων, και νερού, ανακύκλωση των θρεπτικών διαλυμάτων και ευκολότερη συλλογή της σοδειάς).

Κλεισμένος μέσα στο γραφείο μου την εποχή εκείνη, άκουγα με πολλή θλίψη τον πρόεδρο του σωματείου να με αποκαλεί με στεντόρεια τη φωνή «ανώριμο εργοδότη», τους συνεργάτες μου να χειροκροτούν, αλλά και κάποιους ν' αρθρογραφούν στις εφημερίδες με τίτλους: «Έρευνα με μισθούς πείνας δεν γίνεται» και πολλά άλλα.

Συχνά άκουγα κατά τύχη να αναρωτιούνται κάποιοι γιατί ενώ δουλεύω σκληρά, αμείβομαι ελάχιστα γιατί δεν μοίρασα ποτέ μέρισμα. Η απάντηση που συνήθως δινόταν από τους συνεργάτες μου, ήταν: «*Μα η δουλειά είναι δική του*». Κάτι που η βιολογική μου παιδεία καθιστούσε ακατανόητο. Δεν ξέρω τι μου είχε υπαγορεύσει την έννοια του αδήριτου θανάτου από παιδί. Είχα πάντα την αίσθηση ότι το ταξίδι είναι σύντομο και ότι τίποτα σ' αυτό τον κόσμο δεν είναι δικό μας. Ποτέ δεν ένιωσα το αίσθημα της ιδιοκτησίας. Κι απάνω στον καμβά αυτό κέντησα όλη μου τη ζωή. Αγαπούσα με πάθος και τη ζωή κι αυτό που έκανα, γι' αυτό και προσπάθησα μ' όσες γνώσεις είχα να μείνω όρθιος, ήξερα όμως ότι το ταξίδι έχει τέλος, όπως κάθε τι βιολογικό, αφού ακόμα και τα άστρα είναι γνωστό ότι γεννιούνται, ζουν και πεθαίνουν. Η διαφορά από μία εφήμερη πεταλούδα που η ζωή της διαρκεί κάποια εικοσιπεντάωρα κι ενός γαλαξία είναι σχετική χρονικά. Γι' αυτό όταν μου έλεγαν ότι είμαι εργοδότης, μου φαινόταν παράξενο κι άδικο. Απλά μου άρεσε να θέτω απλοϊκά ερωτήματα και να προσπαθώ ν' απαντήσω. Διέθετα ακατάσχετη περιέργεια, δεν θεωρούσα ποτέ και τίποτα αυτονόητο, γι' αυτό αφιερώθηκα στην έρευνα. Ξέροντας όμως τις άθλιες συνθήκες έρευνας στα

πανεπιστήμια, όπου υπηρέτησα πολλές δεκαετίες, αποφάσισα με κάθε θυσία να ελέγχω και να πραγματοποιήσω αυτό που ήθελα να κάνω, κάτι που η γραφειοκρατία και οι συναδελφικές ίντριγκες αναστέλλουν. Η επιλογή όμως αυτή απαιτεί ιδρώτα, θυσίες, υπομονή και επιμονή. Γι' αυτό η θλίψη μου ήταν απεριόριστη όταν δεν κατάφερα το πάθος αυτό να το μεταβιβάσω στους ευσυνείδητους και άξιους συνεργάτες μου, και το χειρότερο δεν ήξερα τι έφταιξε και δεν το κατάφερα ή δεν το κατάφερα όσο επιθυμούσα. Πιστεύω ότι ζητούσα πολύ περισσότερα απ' όσα ήταν δυνατόν. Κρίνοντας από τα δικά μου ενδιαφέροντα νόμιζα ότι και άλλοι όφειλαν να κάνουν το ίδιο. Ήταν μάλλον υπερβολικό να ζητάω να αφοσιωθούν ψυχή τε και σώματι, νέοι άνθρωποι με οικογενειακές υποχρεώσεις αποκλειστικά στην έρευνα.

Όλο το κλίμα, όπως προείπα, την εποχή εκείνη της δεκαετίας του '80 ήταν έντονα αντιβιομηχανικό και η μπάλα έπαιρνε και τη Βιορύλ. Ενώ τίποτα δεν είχε αλλάξει στις παραγωγικές διαδικασίες, είχαμε καθημερινές ενοχλήσεις από τους γείτονες. Έτσι έπρεπε να κλείσουμε κάποια τμήματα, που αιφνιδίως άρχισαν να ενοχλούν την περιοχή. Η ευκαιρία δόθηκε με την Ινδία, όπου υπήρχαν τα κίνητρα για μετεγκατάσταση της μονάδας παραγωγής πρώτων υλών της αρωματοποιίας (aromatic chemicals). Δυστυχώς οι συνεργάτες μας που ανέλαβαν το έργο, αλλά και όλη η υποδομή της Ινδίας την εποχή εκείνη δεν βοήθησαν για την ευόδωση του έργου, που είχε όλες τις προϋποθέσεις της επιτυχίας, μιας και η μονάδα δούλευε ήδη παραγωγικά στην Κηφισιά και απλώς μεταφέρθηκε. Ύστερα από διάφορες αντιξοότητες και κυρίως την πολύ κακή παροχή ηλεκτρικής ενέργειας. Οι διακοπές της Ινδικής ΔΕΗ ήταν συνεχείς, η δε εγκατάστασή μας πολύ ηλεκτροβόρος (παραγωγή όζοντος). Η πλειοψηφία της ινδικής εταιρείας, πέρασε αναγκαστικά σε μια μεγάλη ομάδα Ινδών, που για λόγους που ποτέ δεν κατάλαβα, θέλησε να την κλείσει, αφού εν τω μεταξύ κατά την επίσκεψη των Ινδών στην Αθήνα, τους επεδείχθη νέα μέθοδος παραγωγής που δεν είχε τόσο μεγάλη ανάγκη από ηλεκτρική ενέργεια και τα προϊόντα που παρήγαγτο σαφώς είχαν ανταγωνιστικό κόστος. Για την αποτυχία της Βιορύλ-Ινδίας έχω κι εγώ μεγάλο μερίδιο ευθύνης και για τις επιλογές των συνεργατών και γιατί δεν βρήκα τον χρόνο να εγκατασταθώ εκεί ένα

διάστημα ώστε να παρακολουθώ από κοντά. Έτσι χάθηκε μια μεγάλη ευκαιρία.

Όσο ο καιρός στην Αθήνα περνούσε, οι συνεργάτες μου είτε γιατί με τα σωματεία δεν έλυναν τα προβλήματά τους είτε γιατί βαρέθηκαν, αδιαφορούσαν και ενάμιση χρόνο αργότερα το «σωματείο» αυτοδιαλύθηκε.

Η «σοσιαλιστική» κυβέρνηση ύστερα από διάφορες παλινωδίες αντιευρωπαϊκές που είχε εξαγγείλει: «ΕΟΚ και ΝΑΤΟ το ίδιο συνδικάτο», ήταν το σύνθημα της εποχής, έγινε σαφές ότι θ' ακολουθούσε πλέον σαφή φιλοευρωπαϊκή τακτική. Αυτό σήμαινε ενοποίηση των οικονομιών, απελευθέρωση της αγοράς και ελεύθερη κυκλοφορία των προϊόντων στις χώρες της Ευρώπης, αλλά και απορρόφηση εθνικών μονάδων από πολυεθνικές. Αυτό σίγουρα θ' άλλαζε το σκηνικό και τις προϋποθέσεις επιβίωσης και της Βιορύλ.

Έτσι χαράχτηκαν νέες προοπτικές δουλειάς κι έγινε ένας μακρόχρονος προγραμματισμός για προσαρμογή στις νέες σκληρές συνθήκες ανταγωνισμού:

α) Ενίσχυση της οργανικής σύνθεσης για την παραγωγή προϊόντων υψηλής προστιθέμενης αξίας, με στόχο τις αγορές των ανεπτυγμένων χωρών.

β) Δραστηριοποίηση για την πώληση ετοιμών προϊόντων στις υπό ανάπτυξη αγορές.

γ) Διαφοροποίηση σ' έναν νέο κλάδο βιοτεχνολογίας και αγροδραστικών ουσιών (agroactives).

Η νέα αυτή προσπάθεια ξεκίνησε με βοήθεια μιας μικρής Ιταλίδου-βιολόγου, της Daniela. Το πείσμα και η επιμονή της βοήθησαν να στηθεί το πρώτο εργαστήριο κυτταροκαλλιέργειας, εμβρυογένεσης και μερισματικού πολλαπλασιασμού. Ήταν εξ όσων γνωρίζω, πρώτο εκείνο τον καιρό στην Ελλάδα. Ο πυρήνας αυτός δεν άργησε να επεκταθεί σε βιολογικές, βιοχημικές, μικροβιολογικές δραστηριότητες και σε λίγο καιρό δημιουργήθηκε ένα εργαστήριο που έσφυζε από ζωή. Μια σειρά από ερευνητικά προγράμματα της ευρωπαϊκής κοινότητας και του Υπουργείου Έρευνας και Τεχνολογίας έδωσαν νέα φτερά και δυνατότητες. Η φήμη της εταιρείας τώρα είχε αρχίσει να επεκτείνεται

διεθνώς και φοιτητές και απόφοιτοι απ' την ευρωπαϊκή ένωση άρχισαν να φιλοξενούνται στη Βιορύλ.

Πλάι στην παλιά κατεύθυνση «*Δημιουργία εφαρμοσμένης έρευνας και υψηλής τεχνολογίας στον τόπο*» προσετέθη τώρα «*Βελτίωση της ποιότητας ζωής*». Και το τελευταίο αυτό στόχευε στην παραγωγή γεωργικών προϊόντων με συστατικά της παρθένου γης, την κατακόρυφη καλλιέργεια, την υποκατάσταση εντομοκτόνων, μυκητοκτόνων, με φυσικά-βιολογικά προϊόντα, φερομόνες, εντομοαπωθητικά και εντομοελκυστικά γενικά βιοκτόνα προϊόντα.

Τώρα η Βιορύλ μετά τη «σωματειακή» της περιπέτεια, ξανασυσπειρώθηκε, η στενή συνεργασία ανάμεσα σ' όλους τους συνεργάτες αποκαταστάθηκε και οι καρποί της προσπάθειας άρχισαν να γίνονται πιο εμφανείς.

Μεγάλες πολυεθνικές εταιρείες με τεράστια ερευνητικά εργαστήρια ανέθεταν στη Βιορύλ δύσκολα ερευνητικά τους προβλήματα, des cadeaux empoisonnés όπως τα χαρακτήριζαν, κι αυτό αύξανε τους πόρους για επέκταση των ερευνητικών μας εργαστηρίων.

Αυτό που βοήθησε την όλη προσπάθεια στη Βιορύλ ήταν πέρα από τις ικανότητες των συνεργατών μας και η έλλειψη φανερών ή κρυφών ανταγωνισμών. Είμαστε όλοι σαν μια σφιγμένη γροθιά κι όλοι προσπαθούσαν να πετύχουν κάτι περισσότερο. Τα αποτελέσματα ήταν φανερά. Το χαρακτηριστικό στη Βιορύλ ήταν, κι ευτυχώς εξακολουθεί να είναι, τώρα που έχουμε υπερβεί τους εκατό ανθρώπους, ότι οι συνεργάτες μας είτε αποχωρούν το πρώτο εξάμηνο, είτε παραμένουν στη Βιορύλ για μία ολόκληρη ζωή.

Από το 1983, παράλληλα με τις κλασικές δραστηριότητες της Βιορύλ στους τομείς της αρωματοποιίας, άρχισε και η επέκταση στον νέο κλάδο της γεωργικής βιοτεχνολογίας.

Υπήρξε καθοριστική για τη νέα δραστηριότητα η βοήθεια που μας έδωσε η γνώση μας των φυσικών προϊόντων και κυρίως των αιθέριων ελαίων και των εκχυλισμάτων. Το αναλυτικό τμήμα στάθηκε ένας πολύτιμος συνεργάτης στην προσπάθεια αυτή. Οι εργασίες αυτές ήταν συμπληρωματικές. Ήταν η πρώτη φορά που τόσο χημεία εισέβαλε στην κλασική γεωπονία. Τα αποτελέσματα δεν άργησαν να φανούν. Από

την μελέτη των αιθέριων ελαίων, αλλά και τη διεθνή βιβλιογραφία γνωρίζαμε πόσο πολύπλοκο είναι το μείγμα ενός αιθέριου ελαίου. Η μυρωδιά των λουλουδιών, για παράδειγμα της λεβάντας, του δεντρολίβανου, δημιουργούνται από τη συνύπαρξη 200–300 συστατικών. Μερικά απ' αυτά είναι σε σημαντικά ποσοστά, άλλα σε ίχνη. Το σύνολο είναι αυτό που δημιουργεί την ιδιοσμία του κάθε είδους που αναγνωρίζει η όσφρησή μας.

Η μύτη μας φαίνεται να λειτουργεί σαν τηλεφωνικό κέντρο. Όταν επιλεγεί ο κατάλληλος συνδυασμός αριθμών, βγαίνει ο συνδρομητής του αριθμού. Τον ρόλο του αριθμού φαίνεται να παίζει η ποιότητα και η ποσότητα των συστατικών του αρώματος.

Η διαπίστωση του εξαιρετικά μεγάλου αριθμού συστατικών των αρωμάτων των φυτών έφερνε στο τραπέζι των συζητήσεων συνεχώς το ερώτημα, γιατί; Γιατί τα φυτά συνθέτουν τόσα πολλά συστατικά; Κάποιος λόγος πρέπει να υπάρχει. Δεν είναι δυνατόν να κινητοποιείται από το φυτικό κύτταρο, το απίστευτο αυτό εργαστήριο σύνθεσης οργανικών ουσιών, τόσοι μηχανισμοί, να καταναλίσκεται τόση ηλιακή ενέργεια άσκοπα. Η φύση με τις εξελικτικές της διαδικασίες καταδικάζει όποιον κάνει λάθη ή άσκοπες διεργασίες κι επικρατεί πάντα ο πιο αποτελεσματικός.

Η πιο λογική εξήγηση ήταν ότι το πλήθος αυτών των ουσιών είχε δημιουργηθεί από κάποια σκοπιμότητα κι αυτή κατά πάσα πιθανότητα ήταν η αυτοάμυνα του φυτού εναντίον των εχθρών του ή η προσέλκυση συνεργατών του φυτού, η απώθηση εχθρών του και ακόμα οι βιοχημικές λειτουργίες του, όπως η άνθηση, η γήρανση, η βλάστηση κ.λπ..

Σ' αυτήν την εξήγηση θα πρέπει να λάβουμε υπόψη το άπειρο του βιολογικού χρόνου που μετριέται σε δισεκατομμύρια χρόνια σε σχέση με το εξαιρετικά σύντομο του ανθρώπινου βίου. Για παράδειγμα ας φανταστούμε το γιασεμί το οποίο πριν ένα εκατομμύριο χρόνια προσεβλήθη από ένα μύκητα ή ένα έντομο. Μετά χίλια χρόνια, προκειμένου ν' αμυνθεί κατά του εισβολέα, συνέθεσε μία ουσία που τον εξουδετέρωνε ή τον απωθούσε. Ο μύκητας με τη σειρά του ή κάποιος άλλος μύκητας ή έντομο ανέπτυξε ανθεκτικότητα στην αντίδοτη ουσία που συνέθεσε το φυτό, που κι αυτό με τη σειρά του με μετάλλαξη έφτιαξε δεύτερη ουσία

αντίδοτο κ.ο.κ.. Φυσικά όλη αυτή η ιστορία έμεινε γραμμένη στο γενετικό υλικό του φυτού, στο DNA του, έτσι σήμερα αυτό που διαβάζουμε στο αιθέριο λάδι ενός φυτού δεν είναι παρά η ιστορία του να επιβιώσει, να επικρατήσει, να εξελιχθεί σ' έναν κόσμο ανταγωνισμού, δεν είναι παρά η ιστορία των κινδύνων που βιώνει και αντιμετωπίζει. Αν ήταν έτσι οι συστατικές ουσίες των φυτών θα ήταν πολύτιμες για διάφορες εφαρμογές όπως ως βιοκτόνα, ελκυστικά ή απωθητικά εντόμων, ρυθμιστικές ουσίες των φυτικών βιοχημικών λειτουργιών.

Σήμερα πλέον γνωρίζουμε τις «σημειοχημικές ουσίες», τις φερομόνες, τις φερομόνες σεξουαλικής προσέγγισης ή συναγερμού για κάποιο κίνδυνο ή για συνάθροιση του πληθυσμού κ.λπ.. Καθημερινά αποκαλύπτονται οι μυστικές γλώσσες, με τις οποίες συνομιλούν ημέρα και νύχτα τα έντομα μεταξύ τους, έντομα με φυτά, φυτά με φυτά. Η διεύρυνση αυτή αποτελεί μια γοητευτική ενασχόληση, μια εξαιρετικά ενδιαφέρουσα διερεύνηση. Στην κατεύθυνση αυτή συνεχίζεται εδώ και είκοσι χρόνια η προσπάθεια της Βιορύλ. Αποτέλεσμα των προσπαθειών αυτών ήταν η σειρά από νέα βιολογικά προϊόντα.

Το 1983 στο Δημόκριτο εργαζόταν μια πειραματική ομάδα εντομολόγων. Ο τότε πρόεδρος του Δημοκρίτου μας πρότεινε συνεργασία για την αποκρυπτογράφηση της δομής της φερομόνης του δάκου (είναι το έντομο που καταστρέφει τις ελιές). Χάρη στις σημαντικές αναλυτικές δυνατότητες της Βιορύλ γρήγορα αποκρυπτογραφήθηκε η ουσία, η φερομόνη ελκυστικό της αναπαραγωγής του εντόμου, η ενεργός ουσία επιβεβαιώθηκε και με οργανική σύνθεση. Το συνθετικό προϊόν ήταν εξαιρετικά δραστικό και άρχισαν δοκιμές στην πράξη με την συνεργασία του Υπουργείου Γεωργίας.

Κατ' αρχήν η Βιορύλ εγκλώβισε την ενεργό ουσία, μερικά χιλιοστά του γραμμαρίου, σ' ένα υλικό που απεδείχθη πολύ βολικό γιατί επέτρεπε την βραδεία διάχυση της φερομόνης στο περιβάλλον. Γι' άλλη μια φορά η Serendibity με βοήθησε. Ο φορέας αυτός, όπως αποδείχθηκε αργότερα, δρούσε με τις αρχές της υπερμοριακής χημείας δεσμεύοντας στους μοριακούς νανοδιαύλους μόρια της φερομόνης, υποβοηθώντας έτσι τη βραδεία απελευθέρωσή τους στο περιβάλλον. Η παρατήρηση αυτή κατοχυρώθηκε με δίπλωμα ευρεσιτεχνίας. Φορέας και φερομόνη

συσκευάζονται μέσα σε υπόθετο (suppositoire), από αυτά που χρησιμοποιούνται στη φαρμακευτική και η ενεργότητα του σκευάσματος διαρκεί τουλάχιστον έξι μήνες.

Στις πρώτες εφαρμογές το Υπουργείο Γεωργίας συνδύαζε το υπόθετο με ένα τετράγωνο ξυλάκι εμποτισμένο μ' εντομοκτόνο και τα δύο ανηρτώντο στο ελαιόδεντρο, αφού το υπόθετο είχε τρυπηθεί με μία καρφίτσα ώστε η φερομόνη να διαχέεται βραδέως στην ατμόσφαιρα.

Η παραγωγή της φερομόνης που άρχισε στη Βιορύλ με μερικά χιλιοστά του γραμμαρίου, τώρα πλέον παρασκευάζεται βιομηχανικά σε ποσότητες εκατοντάδων κιλών και η συσκευασία της σε υπόθετα –μια συνηθισμένη φαρμακευτική τεχνική– ήταν δυνατόν να πραγματοποιηθεί σε εκατομμύρια υπόθετα.

Το πρόβλημα ήταν τα ξυλάκια που είχε χρησιμοποιήσει κατά τις αρχικές πειραματικές εφαρμογές του το Υπουργείο Γεωργίας, των οποίων η κατασκευή ήταν και δυσχερής και αντιοικονομική και ανομοιογενής ως προς την κατανομή του εντομοκτόνου. Έτσι, στη Βιορύλ επινοήθηκε μια αυτοματοποιημένη μέθοδος, όπου το ξύλο αντικαταστάθηκε από μια χάρτινη παγίδα από ειδικό χαρτί εμποτισμένο με διάλυμα εντομοκτόνου. Το ειδικό αυτό χαρτί, σχηματοποιείται αυτόματα σε σακουλάκι μέσα στο οποίο προστίθεται και ελκυστικό τροφής υλικό. Το σκεύασμα πλέον ήταν πλήρες, ομοιογενές και παραγόταν κατά ελεγχόμενο τρόπο σε εκατομμύρια παγίδες, ήταν η τελική μορφή της ECO-TRAP που ήταν έτοιμη ν' αναρτηθεί στο ελαιόδεντρο. Το σκεύασμα κατετάγη από την αρμόδια επιτροπή στις Βρυξέλλες στα βιολογικά προϊόντα και η εφαρμογή του άρχισε να επεκτείνεται επιτυχώς σ' όλη τη Μεσογειακή λεκάνη, τις ΗΠΑ και πολλές άλλες χώρες. Επρόκειτο για μια διεθνή επιτυχία της Βιορύλ, όπου η φημισμένη Ελληνική παγίδα (η Famosa Trapola Greca) είχε γίνει περιζήτητη για την παραγωγή βιολογικού ελαιόλαδου. Έτσι, βαθμυδόν οι ελαιοπαραγωγοί είχαν απαλλαγεί από τον εφιάλτη των αεροψεκασμών με χημικά εντομοκτόνα με άγνωστες επιπτώσεις στο περιβάλλον, στο οικοσύστημα και στην υγεία των καταναλωτών.

Τώρα ανοίγει ένας νέος δρόμος στη Βιορύλ σύμφωνα με το αξίωμα «Βελίωση της ποιότητας ζωής». Φερομόνες, διάφορα βιολογικά ελκυστικά και απωθητικά των εντόμων, φυσικοί αυξητικοί παράγοντες

(Plant Growth Factors) και νέα βιολογικά ακαριοκτόνα, μυκητοκτόνα, αντιβακτηριακές ουσίες. Έτσι, συν τω χρόνω εδημιούργηθη ένας μεγάλος κατάλογος βιολογικών προϊόντων, των οποίων η παραγωγή και η κατανάλωση αυξάνεται συνεχώς σε παγκόσμια κλίμακα. Μια συναρπαστική ερευνητική προσπάθεια για την αποκρυπτογράφηση της μυστικής γλώσσας που χρησιμοποιούν τα φυτά να συνεννοούνται με άλλα φυτά ή έντομα ή μικροοργανισμούς, παίζοντας το αέριο παιχνίδι της εξέλιξης, της αυτοπροστασίας και της επιβίωσης.

Απ' τη δεκαετία του '80 είχε αρχίσει να γίνεται εμφανής η σημασία που θα διαδραμάτιζε η Βιοτεχνολογία –παιδί της Μοριακής Βιολογίας και της Τεχνολογίας– στην παγκόσμια οικονομία και στη βελτίωση της ζωής των ανθρώπων τα επόμενα χρόνια.

Οι τομείς της Υγείας, της Γεωργίας, της Παραγωγής καταναλωτικών αγαθών, της Προστασίας του περιβάλλοντος και της Ενέργειας (από ανανεώσιμες πηγές) ήταν οι δραστηριότητες, όπου αναμένονταν τα πιο σημαντικά οφέλη. Σήμερα, 25 χρόνια μετά οι προσπάθειες αυτές όχι μόνο επαληθεύτηκαν, αλλά υπερέβησαν τις προσδοκίες.

Η Ελληνική Κυβέρνηση εκτιμώντας τη σημασία της νέας τεχνολογίας θέλησε να παρακολουθήσει τις εξελίξεις και ανέθεσε στον Φ. Καφάτο, καθηγητή της Βιολογίας στο Harvard, στο Πανεπιστήμιο Κρήτης και σε μένα τη διοργάνωση ενός πρώτου πυρήνα για την ανάπτυξη της Βιοτεχνολογίας στον τόπο.

Έτσι δημιουργήθηκε η Α.Ε. ΒΙΟΕΛΛΑΣ με κυρίους μετόχους τον Εθνικό Οργανισμό Φαρμάκων (ΕΟΦ), την Αγροτική Τράπεζα και την ΕΤΒΑ.

Στο Δ.Σ. μετείχαν ο Πρόεδρος του ΕΟΦ, ο Πρόεδρος του ΣΕΒ και εκπρόσωποι των Τραπεζών, Διευθύνων Σύμβουλος ορίσθη ο Χημικός Π. Μιχαηλίδης, έμπειρος στη διοίκηση και στις πωλήσεις από τη μακρά προϋπηρεσία του στη Bayer.

Στο επιστημονικό Συμβούλιο μετείχαν οι πιο καταξιωμένοι διεθνώς Έλληνες επιστήμονες.

Ως προϋπόθεση για τη δική μου συμμετοχή στο Δ.Σ. είχα θέσει την παρουσία στις συνεδριάσεις του Δ.Σ των επί κεφαλής των οργανισμών που συμμετείχαν στην εταιρεία, ώστε να είναι δυνατή η άμεση,

χωρίς αναβολές λήψη αποφάσεων. (Αν στη Βιορύλ, προχωράμε ήταν ακριβώς γιατί δεν αναβάλαμε ποτέ γι' αύριο τις αποφάσεις που παίρναμε).

Η Βιορύλ ανέλαβε τότε να φιλοξενήσει, με δαπάνες της, στα εργαστήριά της τις πρώτες επιστημονικές ομάδες της ΒΙΟΕΛΛΑΣ, μέχρι να αποκτήσει δική της στέγη και εργαστήρια. Φιλοξενία που παρατάθηκε σχεδόν δύο χρόνια.

Δυστυχώς οι προϋποθέσεις για ταχεία λήψη αποφάσεων δεν τηρήθηκαν και αυτό οδήγησε στην παραίτησή μου από το Δ.Σ., παραίτηση που ακολουθήθηκε και από αυτή του Τάκη Μιχαηλίδη.

Ευχήθηκα στη νέα Διοίκηση καλή επιτυχία και επειδή αντιλήφθηκα αθρόες προσλήψεις προσωπικού, τους σύστησα να τρώνε τ' αυγά, αλλά όχι και την κότα γιατί είναι σαφές τι θα συνέβαινε. Τότε διέθεταν ένα σημαντικό κεφάλαιο στις Τράπεζες από τις καταβολές των μετόχων, κεφάλαιο που ο τοκισμός του επέτρεπε την επιβίωση της εταιρείας, μέχρις ότου αρχίσουν ν' αποδίδουν έσοδα οι ερευνητικές προσπάθειες.

Δυστυχώς ύστερα από λίγα χρόνια, τα οικονομικά της ΒΙΟΕΛΛΑΣ είχαν φθάσει σε αδιέξοδο και η εταιρεία διελύθη. Μας επροτάθη τότε να αγοράσουμε τα μηχανήματα, κάτι που δεν συζήτησα καθόλου, για ευνόητους λόγους.

Έτσι άδοξα ετέλειωσε μια σημαντική προσπάθεια, θύμα της έλλειψης management και γραφειοκρατικών διαδικασιών, παρότι διέθετε ένα σημαντικό επιστημονικό συμβούλιο, σύμφωνα με τα διεθνή πρότυπα. Κρίμα!!

Γι' άλλη μια φορά αποδεικνύετο ότι η έλλειψη ενός προσωπικά ενδιαφερομένου, κάποιου που θα το έκανε έργο ζωής, δεν έχει ελπίδες επιτυχίας. Οι ομαδικές ευθύνες δεν τελεσφορούν.

Η συμμετοχή μου την εποχή εκείνη στις δραστηριότητες της Ευρωπαϊκής Ένωσης, ως εκπροσώπου στις επιτροπές για τη Βιοτεχνολογία και ως κριτή Ευρωπαϊκών Ερευνητικών Προγραμμάτων, διέυρνε σημαντικά τους ορίζοντες, στους οποίους η Βιορύλ θα ήταν δυνατόν να κινηθεί.

Η ΜΕΓΑΛΗ ΑΛΛΑΓΗ ΣΤΗ ΜΕΤΟΧΙΚΗ ΣΥΝΘΕΣΗ ΤΗΣ ΒΙΟΡΥΛ

Το 1989 ο γιος και κύριος κληρονόμος του 50% των μετοχών της Βιορύλ που ανήκε στη σαπωνοποιία δυστυχώς δεν ήταν ιδιαίτερα εργασιομανής, και οδηγούσε τη δουλειά του από το κακό στο χειρότερο: έτσι τελικά αναγκάστηκε να ξεπουλήσει τις μετοχές του σε μία μεγάλη εταιρεία εμφιαλώσεως αναψυκτικών.

Μαζί με τις μετοχές της εταιρείας αυτόματα πουλήθηκε και το 50% των μετοχών της Βιορύλ που ανήκε στη σαπωνοποιία.

Έτσι ξαφνικά βρέθηκα με νέους συνεταιίρους που τα ενδιαφέροντά τους, καθαρά εμπορικά ήταν διαμετρικά αντίθετα από τα δικά μου και τη φιλοσοφία της Βιορύλ. (Μία φιλοσοφία η οποία όπως απεδείχθη περαιτέρω δεν μπόρεσαν ποτέ να κατανοήσουν).

Την εποχή εκείνη η προσπάθεια στην Βιορύλ συμπλήρωνε σαραντα πέντε χρόνια από την ίδρυσή της. Πολλοί άξιοι συνεργάτες είχαν συνταυτίσει τη ζωή και το μέλλον τους μ' αυτό της εταιρείας. Εκατό οικογένειες ήταν συνδεδεμένες με την πορεία της. Όπως ήταν φυσικό αισθανόμουν βαριά την ευθύνη και την υποχρέωση και για το έργο που είχε συντελεστεί όλ' αυτά τα δύσκολα χρόνια, αλλά και για τους συνεργάτες μου.

Η μετοχική σύνθεση, 50/50 ήταν επικίνδυνη για τη λήψη κρίσιμων αποφάσεων της εταιρείας. Έχοντας αίσθηση της βιολογικής μου μοίρας και των απροόπτων της, έπρεπε να συντρέξω σε μια λύση για τυχόν αδιέξοδα που ήταν δυνατόν να προκύψουν. Έπρεπε να βρεθεί κάποια λύση, κάποιος αξιόπιστος συνεργάτης, ο οποίος σε περίπτωση διχογνωμιών μεταξύ των εταίρων θα ήταν δυνατόν να διαδραματίσει τον ρόλο διαιτητή προς το συμφέρον της εταιρείας.

Η λύση βρέθηκε με την εκχώρηση του 10% των μετοχών της Βιορύλ στην Thermoelectron, έναν όμιλο αμερικάνικων εταιρειών, υψηλής τεχνολογίας που είχε ιδρύσει από το μηδέν ένας άξιος Έλληνας, ο Γιώργος ο Χατσόπουλος. Οι πορείες των δύο εταιρειών, παρ' ότι σε

διαφορετικά μεγέθη σε συνάρτηση με τα μεγέθη των οικονομιών που εξασκούσαν τις δραστηριότητές τους, είχαν αρκετές αναλογίες. Και ο Γιώργος Χατοσόπουλος είχε ξεκινήσει από το μηδέν μέσα σ' ένα γκαράζ της Βοστώνης.

Τώρα ήμουν πιο αισιόδοξος, όταν κάθε τόσο ετίθετο διακριτικά το ερώτημα από φίλους και συνεργάτες: Τι θα γίνει με τη δουλειά, όταν κάποιο πρωί εσύ δεν έρθεις; Ένα ερώτημα που, όπως ανέφερα, με απασχολούσε κι εμένα συνεχώς.

Μια πρώτη ενέργεια ήταν να ιδρύσω ένα όργανο στην εταιρεία: Το Advisory Board. Μέλη του ήταν τα πολύ παλιά και καταξιωμένα επιστημονικά στελέχη της εταιρείας και διευθυντές των πιο βασικών δραστηριοτήτων της εταιρείας. Το μέλλον της Βιορύλ απαιτούσε πάντα ισχυρή επιστημονική εκπροσώπηση στις αποφάσεις της εταιρείας και κυρίως πρόβλεψη του μέλλοντος βραχυπρόθεσμα, αλλά και μακροπρόθεσμα. Το τελευταίο ήταν και το δυσχερέστερο. Η συμμετοχή στο συμβουλευτικό αυτό σώμα ήταν ένα καλό σχολείο, μια καλή ευκαιρία για να συνεχίζεται το έργο απρόσκοπτα, όταν ο ιδρυτής της δεν θα ήταν εκεί.

Στη Βιορύλ τα διοικητικά και οικονομικά προβλήματα, αφού ξεπεράστηκαν τα πρώτα δύσκολα χρόνια, ήταν απλά. Από το 1965 τα καθήκοντα αυτά εξασκούσε ένας έντιμος και ευσυνείδητος άνθρωπος, που είχε μετατεθεί στη θέση αυτή από την εποχή της συγχώνευσης Simans – Βιορύλ. Τώρα όμως (1992) είχε φθάσει η εποχή της συνταξιοδότησής του.

Προσπαθήσαμε τότε να βρούμε τον αντικαταστάτη του με μίαν αγγελία στις εφημερίδες. Στην πρώτη επιλογή αποτύχαμε. Ο αντικαταστάτης του απεμακρύνθη μερικούς μήνες από την πρόσληψή του.

Το 1991 ήταν η χρονιά που συμπλήρωνα το πανεπιστημιακό μου όριο ηλικίας. Έφευγα με ήσυχη τη συνείδησή μου, αφού έβγαλα γενιές Χημικών και Φαρμακοποιών, αλλά και στελεχών βιομηχανικών επιχειρήσεων δυναμένων να κατανοούν τα πρακτικά προβλήματα της βιομηχανικής παραγωγής. Τα βιβλία μου: *Βιομηχανικοί κλάδοι*, *Εισαγωγή στους βιομηχανικούς κλάδους*, *Βασικές βιομηχανικές λειτουργίες*, *Το ενεργειακό πρόβλημα* και *Εισαγωγή στις Φυσικές Επιστήμες*, υπήρξαν βοηθήματα για όσους επιθυμούσαν και αποτελεί ικανοποίηση ότι

χρησιμοποιούνται ακόμη σήμερα, δέκα επτά χρόνια μετά τη συνταξιοδότησή μου.

Ως ομότιμος πλέον καθηγητής ήταν δυνατόν να αναλάβω και τυπικά ως πρόεδρος του Δ.Σ. της Βιορύλ.

Έτσι η δουλειά συνεχιζόταν ομαλά μέχρι το 1993. Οι νέοι εταίροι της Βιορύλ μαζεύονταν μια-δύο φορές το χρόνο, ενημερώνονταν και αποχωρούσαν.

Το 1993 όμως διάφορες ίντριγκες που παίζονταν στο παρασκήνιο πίσω από την πλάτη μου, αλλά και η κακή πληροφόρηση των νέων εταίρων άλλαξε το σκηνικό. Ευτελή κίνητρα (μερικές πενταροδεκάρες υπό μορφή μισθού που εισέπραττε ως «τεχνικός σύμβουλος» της πάλαι ποτέ δικής του εταιρείας) ο κληρονόμος της σαπωνοβιομηχανίας και οι αμοιβές που κινδύνευε να χάσει, αφού πρακτικά δεν προσέφερε καμιά υπηρεσία στο νέο εταιρικό σχήμα του σαπωνοποιείου, τον οδήγησε στην εξύφανση συνωμοσίας εναντίον μου με το αιτιολογικό ότι στη Βιορύλ επικρατούσε το one man show και η κατάσταση αυτή ήταν απαράδεκτη.

Γι' ακόμα μία φορά στη ζωή μου αντιμετώπιζα την αχαριστία και την αγνωμοσύνη στην ευτελέστερη μορφή της (ο κινών τα νήματα είχε άπειρες φορές βοηθηθεί παντοιοτρόπως, αλλά και η περιουσία του είχε πολλαπλασιαστεί χάρη στη Βιορύλ). Κατάφερε τότε να πείσει τους πολυεθνικούς εταίρους μας ότι η αδρανοποίησή μου ήταν αναγκαία και πρότεινε κάποιον που υπηρετούσε ως τεχνικός διευθυντής στο σαπωνοποιείο, ως γενικό διευθυντή της Βιορύλ, ώστε η παρουσία του ίδιου στο σαπωνοποιείο να καταστεί απαραίτητη και να μην εκδιωχθεί από τα νέα αφεντικά του, που είχαν εξαγοράσει την εταιρεία του.

Έχοντας υπόψη μου τα προσόντα του προτεινόμενου προσώπου, θεώρησα την πρόταση εξαιρετικά επιβλαβή για το μέλλον της εταιρείας. Τα τυπικά προσόντα του προτεινόμενου ήταν ένα πτυχίο χημικού-μηχανικού που είχε αποκτηθεί την εποχή της παρακμής του Πολυτεχνείου και η απόκτηση μέσω Κύπρου δι' αλληλογραφίας (!!) κάποιου «χαρτιού» Διοίκησης Επιχειρήσεων (MBA). Επειδή η Βιορύλ και το σαπωνοποιείο βρίσκονταν στον ίδιο χώρο επί πολλά χρόνια, ήταν γνωστά σε όλους τα «προσόντα» του υποψήφιου Γενικού Διευθυντή της Βιορύλ.

Αλλά και από προσωπική αντίληψη είχα σχηματίσει γνώμη, τόσο

για τα τεχνικά, όσο και τα ανύπαρκτα μέχρι τη στιγμή εκείνη διοικητικά του προσόντα. Ήταν πολύ λίγος για τη θέση αυτή.

Στις προτάσεις αυτές η αντίδρασή μου υπήρξε άμεση. Πέρα από την ακαταλληλότητα του προσώπου αυτού γι' αυτήν τη θέση, υπήρχε και γενικότερα ουσιαστικό και τυπικό θέμα. Πώς είναι δυνατόν κάποιος με αυτά τα προσόντα, χωρίς καμιά επιστημονική περγαμνή στο ενεργητικό του, να βρεθεί σε μια εταιρεία, στην οποία υπηρετεί από μακρού, καταξιωμένο, επιστημονικού κύρους, και με σημαντική προσφορά στην εταιρεία, προσωπικό; Πώς είναι δυνατόν ένας αλεξιπτωτιστής αυτής της στάθμης να παριστάνει τον γενικό διευθυντή όλων;

Εξήγησα τότε στο Δ.Σ. τα ιδιότυπα προβλήματα της εταιρείας και τους εξήγησα με δύο λόγια τις δύο ευκαταίε λύσεις (δεδομένης και της ηλικίας μου): Την εξεύρεση καταξιωμένου διεθνώς προσώπου με επιστημονικό κύρος και διοικητικές εμπειρίες ή προσωρινά τον διαχωρισμό (τυπικά όχι ουσιαστικά) του επιστημονικού από το εμπορικό προσωπικό της εταιρείας.

Δυστυχώς επείσθη και ο Γιώργος ο Χατσόπουλος, της Thermoelectron. Ο Χατσόπουλος είχε έλθει ως επισκέπτης μία ή δύο φορές στη Βιορύλ κι όπως ήταν φυσικό αγνοούσε παντελώς και πρόσωπα και πράγματα. Έτσι, το τελείως ακατάλληλο για τη Βιορύλ αυτό πρόσωπο επεβλήθη υπό της πλειοψηφίας των μετόχων κατά τον απρεπέστερο για μένα μάλιστα τρόπο.

Δεν μου έμενε πλέον άλλη λύση, παρά να παραιτηθώ ή ν' αγωνιστώ παραμένοντας και υφιστάμενος τους εξευτελισμούς, ώστε να μειωθούν τα δεινά που αναμένοντο.

Σεβόμενος την ιστορία της εταιρείας και τους κόπους μου, απήλυθα μια επιστολή προς το Δ.Σ. η οποία και ανεγνώσθη παρουσία και των μελών του Advisory Board και απαίτησα να καταχωρηθεί στο επίσημο βιβλίο πρακτικών της εταιρείας, πράγμα που έγινε.

Επιστολή προς το Δ.Σ.

Λάβαμε γνώση της παρακάτω δηλώσεως του μετόχου κ. Σιαυρόπουλου που έγινε γνωστή στους υπεύθυνους μετόχους στη Γενική Συνέλευση της 30.06.1993, σχετικά με την πρόσληψη του κ. Ι. Κουτσοουρίδη, ως Γενικού Διευθυντή της Βιορύλ.

ΔΗΛΩΣΗ

Επειδή η πλειοψηφία των μελών του Δ.Σ. της εταιρείας είναι αποφασισμένη να προσλάβει εντός των ημερών σαν γενικό διευθυντή ή απλώς διευθυντή της ΒΙΟΡΥΛ τον κ. Ι. Κουτσοιρίδη, μέχρι σήμερα υπάλληλο της εκ των μετόχων της εταιρείας μας Π. Δ. ΠΑΠΟΥΤΣΑΝΗΣ Α.Ε. μετέχοντα επίσης σε επιχείρηση ανταγωνίστρια (κατά τη γνώμη μου) της ΒΙΟΡΥΛ, με πρόθεση να καταβάλουν σε αυτόν αποδοχές πολύ υψηλότερες από εκείνες που παίρνουν τα παλαιότερα στελέχη της εταιρείας, που έχουν ανώτερα απ' αυτόν ειδικά προσόντα και να αναγνωρίσουν σε αυτόν προϋπηρεσία και άλλες εύνοιες, που δημιουργούν άνευ λόγου βάρη στην εταιρεία, δηλώνω, σαν κύριος του 40,67% των μετοχών της εταιρείας, ότι θεωρώ την πρόσληψη αυτή και τους όρους της συμβάσεώς σας ενέργεια καταχρηστική της πλειοψηφίας της εταιρείας σε βάρος της μειοψηφίας, ότι ψηφίζω εναντίον της προσλήψεως αυτής και των όρων της συμβάσεως θεωρώντας τόσο τη σύμβαση προσλήψεως όσο και τους όρους της συμβάσεως άκυρες, σύμφωνα με τις διατάξεις των άρθρων 23 και 23^α του Ν.2190/1920 «Περί Ανωνύμων Εταιρειών» και επιφυλάσσομαι των δικαιωμάτων μου.

Το παρόν γράφεται και επιδίδεται κατά τη διάρκεια της τακτικής Γενικής Συνέλευσης των μετόχων της ΒΙΟΡΥΛ Α.Ε., ήτοι την 30.06.1993.

Οι υπόλοιποι μέτοχοι της ΒΙΟΡΥΛ Α.Ε. έλαβαν γνώση της παραπάνω δηλώσεως του κ. Α. Σταυρόπουλου και εκφράζουν την άποψη ότι οι παραπάνω ισχυρισμοί του κ. Σταυρόπουλου τόσον οι νομικοί όσον και οι πραγματικοί δεν ευσισταθούν.

Τώρα δεν είχα παρά μια επιλογή: Σκληρή δουλειά για να περισωθεί ό,τι ήταν δυνατόν να περισωθεί σ' ένα περιβάλλον εξαιρετικά δυσάρεστο. Ορισμένοι από τους παλιούς συνεργάτες μου προσπαθούσαν να είναι ευχάριστοι στα νέα αφεντικά. Ήταν πολλές οι πικρίες, πολλές οι απογοητεύσεις, αλλά και η κατανόηση των ανθρώπινων αδυναμιών και αναγκών για επιβίωση.

Για άλλη μια φορά ένιωθα την πικρή γεύση της αχαριστίας. Δεν είχα άλλη λύση παρά να δημιουργήσω μέσα σ' αυτό το περιβάλλον κάποιες καινούργιες δραστηριότητες, που θα αύξαναν σημαντικά τον

τζίρο, ώστε να βγούμε από το αδιέξοδο που ήταν βέβαιο ότι αργά ή γρήγορα περίμενε την εταιρεία, αφού όλοι νοχολούντο με όλα και όλοι επεδίωκαν κάποιο θώκο «διευθυντή». Το ρητό «*ή παπάς παπάς ή ζευγάς ζευγάς*», αγνοήθηκε και ο αποδιοπομπαίος τράγος μέσα σ' αυτό το τραγελαφικό καθεστώς ήταν η έρευνα.

Τα εργαστήρια έρευνας, το ένα μετά το άλλο διαλύονταν και τα στελέχη ετύρβαζαν περί όλα. Ήταν φανερό ότι αυτό θα ήταν δυνατόν να έχει βραχυπρόθεσμα κάποιο οικονομικό αποτέλεσμα, αλλά μακροπρόθεσμα η εταιρεία με την απεμπόληση του ερευνητικού της έργου, ήταν καταδικασμένη. Ήταν μια εύκολη λύση να φαγωθούν τα έτοιμα, χωρίς φροντίδα για το μέλλον. Φιλοδοξίες και μωροδοξίες εκαλλιεργούντο συστηματικά και η ατμόσφαιρα που μια ζωή προσπαθήσαμε να δημιουργήσουμε άρχισε να αλλάζει ριζικά. Όλοι οι ερευνητές έγιναν έμποροι και «διευθυντές», ενώ για πρώτη φορά στην ιστορία της εταιρείας άρχισε το διαίρει και βασίλευε. Η παλιά στενή συνεργασία και συνεννόηση μεταξύ όλων μας είχε διαλυθεί. Ήταν σαφής η επιθυμία να μεταμορφωθώ σε ένα διακοσμητικό και άβουλο πρόεδρο, κατάσταση που θα μπορούσε ο καθένας να κάνει ό,τι νομίζει.

Υπό ορισμένες προϋποθέσεις και ο ίδιος δεν επιθυμούσα να συμμετέχω στις καθημερινές ασχολίες και τα προβλήματα Day by Day. Είχα βαρεθεί ύστερα από μισόν σχεδόν αιώνα ευθύνης και εξάσκησης των υπηρεσιών που επιτάσσει η καθημερινότητα και ήθελα να αφοσιωθώ απερίσπαστος στο ερευνητικό μου έργο. Δυστυχώς, η κατάσταση αυτή δεν μου το επέτρεπε ακόμα. Ακόμα μια φορά, έπρεπε ν' αμυνθώ της σωτηρίας αυτού που με τόσο κόπο είχε επιτευχθεί.

Επέλεξα τότε την αναζωπύρωση ενός κλάδου που συνεχώς ατονούσε στην εταιρεία. Τον κλάδο των πρώτων υλών αρωματοποιίας. Τα Fine Chemicals. Επέλεξα το Fraision, ένα από τα βασικά συστατικά της φράουλας, του ανανά, του κρέατος και πλήθους άλλων προϊόντων. Ένα προϊόν που η κατανάλωσή του παγκοσμίως αύξανε συνεχώς. Η Βι-ορύλ είχε μακρά ιστορία και φήμη με το προϊόν. Η πρώτη μονάδα είχε στηθεί πριν σχεδόν είκοσι χρόνια. Η μέθοδος παραγωγής βασιζόταν σε μια πρώτη ύλη που παρήγαγε αποκλειστικά μία από τις μεγαλύτερες εταιρείες του κλάδου, η οποία αρχικά μας επετέθη, με τον ισχυρισμό ότι

το προϊόν αποτελούσε αποκλειστικότητά της, γεγονός που ανατρέψαμε επιστημονικά και έτσι μείναμε δύο παραγωγοί σε παγκόσμια κλίμακα, μέχρις ότου ο μοναδικός προμηθευτής της πρώτης ύλης μας ειδοποίησε ότι δεν θα εφοδίαζε πλέον τη Βιορύλ με την πρώτη ύλη.

Επειδή η εγκατάσταση και η μονάδα οζονισμού, η οποία χρησιμοποιείτο στην παραγωγή (μία από τις ελάχιστες στον κόσμο σε βιομηχανική κλίμακα), έπρεπε να ακινητοποιηθεί, ήταν ανάγκη να βρεθεί κάποια άλλη απασχόληση. Η παρασκευή της Ηλιοτροπίνης, μιας άλλης πρώτης ύλης της αρωματοποιίας έδωσε τη λύση τότε. Η μέθοδος που επινοήθηκε στη Βιορύλ επέτρεπε την παραγωγή της κατά οικονομικό και διεθνώς ανταγωνιστικό τρόπο. Η ανάγκη αυτή αξιοποίησης της εγκατάστασης μαζί και με την αναστάτωση που είχε φέρει η εισβολή του άσχετου σωματείου στην εταιρεία, με οδήγησαν τότε στην μεταφορά της μονάδας οζονισμού στην Ινδία, με τα γνωστά επακόλουθα.

Ο επιβληθείς «Γενικός Διευθυντής», αφού αναστάτωση την εταιρεία για ένα περίπου χρόνο, τα μισοπαράτησε. Ευτυχώς η απουσία του ήταν προτιμότερη από την παρουσία του. Πράγματι, εμφανιζόταν δέκα-δεκαπέντε λεπτά την ημέρα στη Βιορύλ για να δικαιολογήσει τις αμοιβές του. Ο χρόνος όμως αυτός και πάλιν ήταν αρκετός για να δημιουργήσει φασαρίες κι ανωμαλίες στο προσωπικό και τη δουλειά.

Την εποχή εκείνη είχα τελειώσει επιτυχώς τη νέα μέθοδο παραγωγής του Fraision, τώρα όμως με πρώτες ύλες που διетίθεντο πολύ εύκολα και άφθονα σε πολλά μέρη του κόσμου. Αυτό ήταν απαραίτητο ύστερα από τη νίλα που πάθαμε από την μονοπωλιακή πρώτη ύλη, που χρησιμοποιούσαμε τα περασμένα χρόνια.

Τότε άρχισε ένας αδυσώπητος πόλεμος στο Δ.Σ. από τον «Γενικό Διευθυντή», συνεπικουρούμενο και από κάποια στελέχη, τα οποία προφανώς δεν ήθελαν ν' αναλάβουν τις ευθύνες μιας νέας παραγωγής.

Αγανακτισμένος, έφερα το θέμα ευθέως στο Δ.Σ. και έθεσα τα μέλη του προ των ευθυνών τους για όσες θετικές και αποθετικές ζημιές ήθελαν να συμβούν από την επίδειξη αδράνειας και συστηματικής αναβλητικότητας στις προτάσεις μου παραγωγής Frasion. Συγχρόνως πρότεινα την απομάκρυνση του παρείσακτου.

Η παρουσία εκπροσώπου της Thermoelectron στο Δ.Σ., ο οποίος

φαίνεται ότι είχε αντιληφθεί το σφάλμα για την υιοθέτηση της πρότασης επιβολής του προσώπου αυτού ως Γενικού Διευθυντή, βοήθησε στην εξεύρεση λύσης. Τώρα μαζί με τις μετοχές της Thermoelectron διαθέταμε την πλειοψηφία της Βιορύλ. Έτσι, δόθηκε η έγκριση για την δημιουργία της νέας μονάδας, αφού υποχρεώθηκα να αναλάβω πάσαν ευθύνη για τυχόν ατυχήματα πυρκαγιάς, δηλητηρίαση των εργαζομένων (!! sic) κ.λπ..

Είχαν χαθεί όμως δύο πολύτιμα χρόνια. Δύο χρόνια που είχαν μεγάλη σημασία, γιατί εν τω μεταξύ ο μοναδικός ανταγωνιστής, η ελβετική εταιρεία, απεφάσισε την ίδρυση μιας νέας μεγάλης μονάδας που θα πολλαπλασίαζε την παραγωγή της στη Lande στη Γαλλία. Αν δεν είχε χαθεί η διετία ίσως είχαν δημιουργηθεί άλλες μεγάλες ευκαιρίες, όπως απεδείχθη αργότερα.

Παρέστη τότε ανάγκη να γίνει αύξηση κεφαλαίου. Αν δεν ακολουθούσα καταβάλλοντας το χρηματικό ποσό που μου αναλογούσε, υπήρχε κίνδυνος να δημιουργηθεί πλειοψηφία, οπότε ο «εξισορροπητικός» ρόλος της Thermoelectron θα ήταν άνευ σημασίας.

Υπό τις συνθήκες αυτές έπρεπε να συμμετάσχω οπωσδήποτε στην αύξηση κεφαλαίου. Έτσι, αναγκάστηκα να πουλήσω το πατρικό μου σπίτι στις Καμάρες της Σίφνου.

Η μονάδα στήθηκε σε χρόνο ρεκόρ και όλα πήγαν κατ' ευχήν. Ήταν μια πολύ δύσκολη, τεχνικά, τεχνολογικά, χημικά δουλειά, γι' αυτό πολλοί στον κόσμο είχαν προσπαθήσει, χωρίς αποτέλεσμα.

Με την επιτυχία αυτή και εμπορικά, η διεθνής προβολή της εταιρείας άρχισε να αποκαθίσταται και πολλές ήταν οι προτάσεις συνεργασίας απ' όλον τον κόσμο.

Η πρώτη αυτή μονάδα παρήγαγε 1.000 κιλά το χρόνο. Πρότεινα τότε τον δεκαπλασιασμό της μονάδας, παρά τις αντιρρήσεις όλων που έβλεπαν ρίσκο στην τόσο σημαντική επαύξηση της μονάδας. Τελικά επωμίστηκα και αυτή την ευθύνη και η νέα μονάδα παράγει έκτοτε δεκαοκτώ φορές μεγαλύτερη ποσότητα από την αρχική. Οι ποσότητες αυτές και λόγω ποιότητας διατίθενται με ευχέρεια στις διεθνείς αγορές. Συγχρόνως, λόγω πολλαπλασιασμού του τζίρου, τα κέρδη της εταιρεί-

ας αυξήθηκαν σημαντικά. Μετά από τόσο αγώνα ήρθε γι' ακόμα μια φορά η δικαίωση.

Ο επιβληθείς «Γενικός Διευθυντής», αφού απεμακρύνθη από τη Βιορύλ, εξεδιώχθη και από τον όμιλο της εταιρείας αναψυκτικών που τον είχε προτείνει.

Είχαν αρχίσει εν τω μεταξύ οι διαδικασίες για εξεύρεση νέου Γενικού Διευθυντή. Το Δ.Σ. μου είχε αναθέσει να προβώ στις διαδικασίες επιλογής νέου προσώπου. Βρισκόμουν συνεχώς στο δίλημμα της ύπαρξης «Γενικού Διευθυντή», ο οποίος από την μια μεριά με απήλλαξε από πολλές σκοτούρες για την καθημερινή παρακολούθηση της δουλειάς, από την άλλη όμως δημιουργούσε προβλήματα, τόσον πραγματικά λόγω της ιδιομορφίας της Βιορύλ, άλλα και ψυχολογικά λόγω της μη αποδοχής του από το καταξιωμένο επιστημονικά προσωπικό της εταιρείας. Οι περισσότεροι συνήθως από τους επίδοξους Γενικούς Διευθυντές είναι πρόσωπα με κάποιο τεχνικό υπόβαθρο, που ποτέ συνήθως μετά τις σπουδές τους δεν καλλιέργησαν, με εξειδίκευση κυρίως σε οικονομικά και διοικητικά καθήκοντα. Πρόσωπα αυτών των προδιαγραφών συνήθως για να σταθούν σ' ένα τόσο υψηλής στάθμης επιστημονικό περιβάλλον κατέχονται από συμπλέγματα κατωτερότητας, αρχίζουν ίντριγκες προσπαθώντας να δημιουργήσουν κόμματα και περιβάλλον στα μέτρα τους.

Η πρότασή μου, είτε για την ονομασία του νέου προσώπου ως Διευθυντού Οικονομικών και Διοικητικών Υπηρεσιών ή ο χαλαρός διαχωρισμός του επιστημονικού από τις εμπορικές και διοικητικές υπηρεσίες, δεν έγινε δεκτή από το Δ.Σ. με διάφορες αιτιολογίες και κυρίως από τον φόβο «επανενατικοποίησης» των ερευνητικών προσπαθειών που σ' αυτές όφειλε την ύπαρξή της η εταιρεία επί μισόν αιώνα.

Ποτέ δεν σκέφτηκα να απαξιώσω κάποιο από τα επιστημονικά στελέχη μου αναθέτοντάς του διοικητικά καθήκοντα. Το ειδικευμένο επιστημονικό προσωπικό είναι δυσαναπλήρωτο και η εξεύρεσή του γίνεται σήμερα και δυσχερέστερη, λόγω τάσεως των περισσότερων νέων επιστημόνων προς τα computers, τις πωλήσεις και την αποφυγή του εργαστηριακού πάγκου. Από την άλλη μεριά πλεονάζει η προσφορά στελεχών θεωρητικών κατευθύνσεων με διοικητικά προσόντα.

Η Βιορύλ αυτό που είχε πραγματικά ανάγκη ήταν ένας ταλαντού-

χος προσανατολισμένος στις πωλήσεις ανθρώπος, για ν' αξιοποιήσει το «Mine of Gold» όπως έλεγε ο Γ. Χατσόπουλος που τα προηγούμενα χρόνια είχαν συσσωρευτεί από τις εμπειρίες της Βιορύλ. Ένας άνθρωπος προσανατολισμένος στις πωλήσεις, που θα είχε τη σοφία να σέβεται το επιστημονικό προσωπικό και να μην επεμβαίνει στις αρμοδιότητές του.

Τελικά, παρά τις παραπάνω αντιρρήσεις μου ως προς τις αρμοδιότητες του εν λόγω προσώπου, υποχρεώθηκα να προβώ στη δημοσίευση στον τύπο, ότι ζητείται Γενικός Διευθυντής. Στην πρόσκληση απάντησαν 109!!! Στην Ελλάδα πλεονάζουν οι ματαιόσπουδοι που πιστεύουν ότι μπορούν να διευθύνουν αυτούς που παράγουν. Ύστερα από κοσκίνισμα των πολλών αιτήσεων φθάσαμε για τελική επιλογή σε πέντε πρόσωπα, από τα οποία επελέγη ένας με Ιταλικό δίπλωμα χημικού-μηχανικού (Στην Ιταλία καταφεύγουν συνήθως για σπουδές όσοι αποτυγχάνουν στην Ελλάδα) και MBA στην Αγγλία. Η τελική απόφαση ελήφθη με βάση τους έγγραφους ισχυρισμούς του υποψηφίου, ότι υπηρετούσε στην Ιταλία, σε μια μεγάλη εταιρεία τσιμέντων, της οποίας αύξησε τις εξαγωγές σημαντικά (κάτι που δυστυχώς δεν απεδείχθη ποτέ ως ακριβές).

Δυστυχώς, γι' ακόμα μια φορά δεν βρέθηκε ο κατάλληλος άνθρωπος. Πέραν όμως από την ακαταλληλότητά του για τη δουλειά, είχε αποφασίσει να είναι όχι Διευθυντής της Βιορύλ, αλλά άνθρωπος των μισών μετόχων, και φυσικά οι μισοί μέτοχοι ήταν η ισχυρή πλευρά. Άρχισε αμέσως μια πολιτική δημιουργίας φατριών.

Την εποχή εκείνη οι μέτοχοι της εταιρείας αναψυκτικών είχαν πεισθεί (ίσως γιατί απέναντι από το εργοστάσιο της Βιορύλ είχε εγκατασταθεί και είχε αρχίσει να κτίζει γραφεία μια μεγάλη εταιρεία εκμετάλλευσης αυτοκινήτων) ότι τα οικόπεδα της Βιορύλ ήταν ένας πακτωλός χρημάτων. Άρχισε τότε ένας αγώνας σε διάφορα μέτωπα τόσο από τους εταίρους μας αλλά και διοικητικά όργανά τους να πουληθούν ή να εκχωρηθούν τα κτήματα της Βιορύλ. Δηλαδή, να στηθεί μια επιχείρηση Real-Estate. Συνετάχθη και μια μελέτη των κερδών που έμελλε να προκύψουν από τις τυχόν δραστηριότητες αυτές. Η όλη μελέτη είχε βασισθεί σε φανταστικές εκδοχές, ότι τα κτήρια που θα κτιστούν στη

θέση των βιομηχανικών μονάδων θα ενοικιαστούν σε τιμές έξι φορές υψηλότερες από τις τιμές που ίσχυαν τότε στην περιοχή. Το τι επρόκειτο να συμβεί ήταν σαφές και ενδιέφερε μόνον εμένα, διότι για τους υπόλοιπους η Βιορύλ, η οποία ποτέ δεν είχε μοιράσει κέρδη στους μετόχους της, ήταν άνευ σημασίας.

Η Βιορύλ θα εδανείζετο περίπου δέκα δισεκατομμύρια για να γκρεμίσει τα κτήριά της και να κατασκευάσει τα επιδιωκόμενα πολυτελή γραφεία. Αν αυτό επραγματοποιείτο θα σήμαινε βέβαια καταστροφή, διότι η Βιορύλ θα κατέληγε σε πλειστηριασμό των δανειστών της.

Η αντίδρασή μου ήταν άμεση και η άρνησή μου κατηγορηματική. Δεν είχα καμμία πρόθεση η προσπάθεια μισού και πλέον αιώνα να ταφεί από τα ίδια μου τα χέρια, ξεστρατίζοντας από τους σκοπούς που η Βιορύλ είχε τάξει.

Επειδή η λύση αυτή δεν ήταν δυνατόν να επιβληθεί, χωρίς την αλλαγή των καταστατικών σκοπών της εταιρείας, δηλαδή για δραστηριότητες Real-Estate απαιτείται πλειοψηφία των δύο τρίτων των μετόχων (66,7%), ποσοστό το οποίο δεν διέθεταν οι άλλοι μέτοχοι, ούτε εξαγοράζοντας το ποσοστό της Thermoelectron.

Το 1999 στο μεγάλο σεισμό της Αττικής, είχε καταρρεύσει το γειτονικό στη Βιορύλ κτήριο του σαπωνοποιείου, καταπλακώνοντας έναν άνθρωπο. Ευτυχώς η Βιορύλ ελάχιστες επιφανειακές ζημιές είχε, τις οποίες και επανόρθωσε αμέσως.

Μέλη του Δ.Σ. της σαπωνοποιίας, τα οποία είχαν κατηγορηθεί ως υπεύθυνα για τον θάνατο του καταπλακωθέντος από τον σεισμό και μετείχαν και στο Δ.Σ. της Βιορύλ, ανέλαβαν μια νέα επίθεση αλλοτρίωσης των κτισμάτων της Βιορύλ με το επιχείρημα, ότι αν γινόταν ένας νέος σεισμός και υπήρχαν θύματα, θα είχαν νέες μεγαλύτερες ευθύνες. Το επιχείρημα βεβαίως δεν είχε καμμία νομική υπόσταση, εφ' όσον η διεξαχθείσα από ειδικευμένα εργαστήρια του Πολυτεχνείου μελέτη των κτηρίων της Βιορύλ, αποφαίνονταν ότι οι κατασκευές είχαν πραγματοποιηθεί σύμφωνα με τον ισχύοντα την εποχή της κατασκευής αντισεισμικό κανονισμό και οι μικροζημιές ήταν επανορθώσιμες. Αλλά ούτε καν ουσιαστική σημασία είχε, αφού οι εταίροι μας έμεναν σε πολυτελή κτήρια, ηλικίας πολύ μεγαλύτερης από της Βιορύλ. Αν ίσχυαν

τα επιχειρήματα που επικαλούντο, θα έπρεπε να έχουν εγκαταλείψει τις εστίες τους, αλλά και να γκρεμιστεί η μισή και πλέον Αθήνα που είχε κτιστεί με τον παλιό κανονισμό. Ήταν φανερό ότι επιθυμούσαν με κάθε τρόπο να εκπαραθυρωθούμε και να εκπονηθούν τα κτήρια. Ο τότε γενικός διευθυντής ετάχθη, χωρίς καν να τηρεί στοιχειώδη προσχήματα, με τα όσα οι εταίροι μας επιθυμούσαν.

Εν τω μεταξύ το πνεύμα αντιδικιών των μελών του Δ.Σ. είχε γίνει αντιληπτό και στους εργαζόμενους, κάτι που άρχισε να έχει συνέπειες στην εύρυθμη λειτουργία της εταιρείας. Ήταν σαφές ότι η δουλειά με τόσες ριζικές διαφωνίες δεν ήταν δυνατόν να προχωρήσει άλλο. Η πρώτη πρόταση που έγινε εκ μέρους των μετόχων της εταιρείας ανασυγκλητικών ήταν η εκδίωξή μου από το Δ.Σ. ο δε Γενικός Διευθυντής διέδιδε ότι θα μου απαγορευόταν και η είσοδος στο κτήριο.

Επειδή δεν ήμουν διατεθειμένος να ξεπουλήσω αυτό που ίδρυσα με τόσες θυσίες και μόχθους, η αντιπρότασή μου ήταν: *«Είπε αγοράζετε τις μετοχές μου, είτε εγώ τις δικές σας»*.

Για δεύτερη φορά στη ζωή μου μετά το 1963 οι περιστάσεις μου επιφύλασσαν την ίδια μοίρα με την εποχή εκείνη, όταν χωρίς πεντάρα στην τσέπη μου αποτολμούσα την πρόταση· το ίδιο αποτολμούσα και τώρα, αλλά με περισσότερες ελπίδες λόγω των επιτυχιών της εταιρείας.

Τον Νοέμβριο του 2000 είχε αιφνιδίως πεθάνει στην Ελβετία από καρδιακή προσβολή, ο ξάδερφός μου ο Νίκος ο Βερνίκος-Ευγενίδης, ο οποίος μαζί με τον Λεωνίδα Δημητριάδη-Ευγενίδη, τον ανιψιό μας, μετείχαν κατά παράκλησή μου στο Δ.Σ. της Βιορύλ.

Ο Λεωνίδας, ο οποίος είχε παρακολουθήσει μετέχοντας στο Δ.Σ. όλες τις αντιδικίες σχετικά με τα κτήρια της Βιορύλ, υπήρξε τότε ο από μηχανής θεός για τη διάσωση της Βιορύλ.

Οι μετοχές της 3Ε αγοράστηκαν από μια εταιρεία που διπύθνη ο Λεωνίδας κι έτσι η Βιορύλ τώρα ομοιογενοποιημένη, αφού η οικογένειά μας ελέγχει το 89% των μετοχών της, ήταν έτοιμη να προχωρήσει απρόσκοπτα στους στόχους της.

Επειδή ούτως ή άλλως οι προγραμματισμένες επεκτάσεις δεν ήταν δυνατόν να γίνουν στην Κηφισιά, ελλείψει χώρων, απεφασίσθη η μετεγκατάσταση της εταιρείας σε μια πολύ μεγαλύτερη έκταση.

Έτσι, τα κτήρια των εργαστηρίων και διοίκησης εγκαταστάθηκαν σε

μία έκταση 8.500 τ.μ. σε μία θαυμάσια τοποθεσία στις Αφίδνες Αττικής (εικόνα 7) οι δε μονάδες παραγωγής στον Ελεώνα Βοιωτίας σε μία έκταση 20.000 τ.μ. (εικόνα 8).

Εικόνα 7

Γραφεία και ερευνητικά εργαστήρια της Βιορύλ στις Αφίδνες.

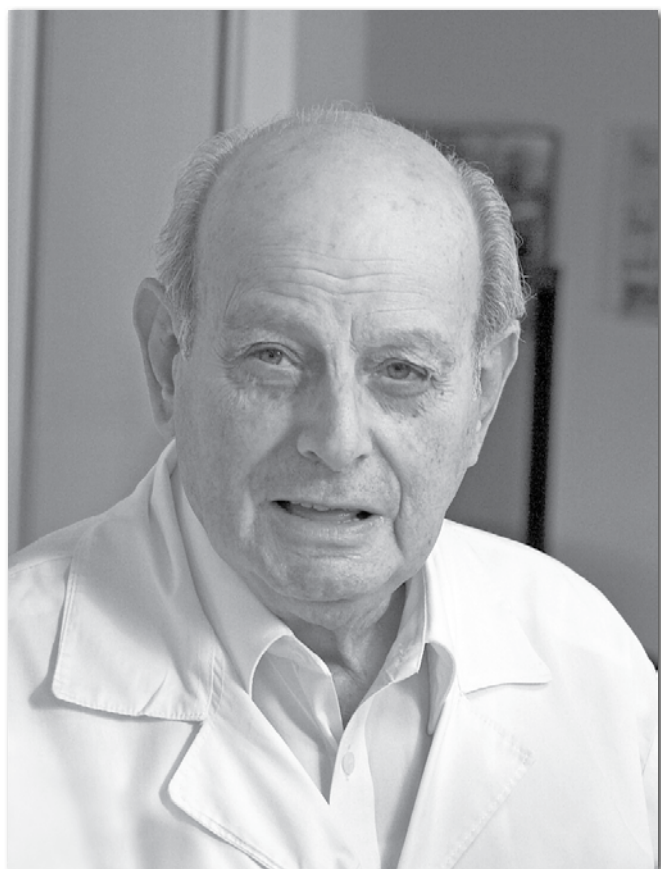
Εικόνα 8

Παραγωγικές Μονάδες της Βιορύλ στον Ελεώνα Βοιωτίας.

Ήταν η τέταρτη μετεγκατάσταση της Βιορύλ. Πολύγωνο στο ρέμα της Κυψέλης, Κηφισός πίσω από τη Μινέρβα, Κηφισιά και τώρα Αφίδνες και Ελεώνας. Τώρα όμως πλησίαζα τα 78 και έπρεπε να κινητοποιήσω

όλο το κουράγιο μου. Νέα σύγχρονα εργαστήρια και μια επιβλητική βιομηχανική μονάδα παραγωγής στήθηκαν σε χρόνο ρεκόρ κι ήταν μια δικαίωση του σκληρού αγώνα μιας ζωής.

Η πολυκύματη ιστορία της Βιορύλ γι' άλλη μια φορά συνεχιζόταν. Τώρα το πρόβλημα μας το δημιουργούσαν οι Κινέζοι. Ένα κύριο προϊόν της βιομηχανικής μονάδας του Ελεώνα ήταν το Fraision. Η τιμή πώλησης του ολιγοπωλιακού αυτού προϊόντος ήταν 130-140 €. Το κινεζικό dimpling το έφθασε στα 50\$ (120-130% κάτω από τη διεθνή τιμή). Έπρεπε γι' άλλη μια φορά να πάρουμε δύσκολες αποφάσεις. Ευτυχώς η μονάδα του Ελεώνα παρήγε και τα αγροενεργά προϊόντα, τα οποία είχαν συνεχώς ανοδική κι επεισοδιακή πορεία, αλλά και ο κύκλος εργασίας της Βιορύλ γενικότερα είχε αυξηθεί από το 2000 κατά 65,30%. Έτσι αποφασίσαμε να ανασκουμπωθούμε άλλη μια φορά και να παλαίψουμε με την Κινεζική εισβολή. Έπρεπε τώρα να βρεθεί μια νέα μέθοδος παραγωγής Fraision, της οποίας το κόστος θα επέτρεπε τον ανταγωνισμό. Ξαναβρεθήκαμε στον εργαστηριακό πάγκο, στον οποίο οφειλόταν η επιτυχία της Βιορύλ. Κι ο αγώνας συνεχίζεται.

ΑΛΕΞΑΝΔΡΟΣ Θ. ΣΤΑΥΡΟΠΟΥΛΟΣ (1924-2008)

Ο Αλέξανδρος Σταυρόπουλος γεννήθηκε το 1924 στη Χίο. Σπούδασε Χημεία στη Φυσικομαθηματική Σχολή του Πανεπιστημίου Αθηνών. Συνέχισε μεταπτυχιακές σπουδές στην Οργανική Χημεία ως μαθητής του Λεωνίδα Ζέρβα και αργότερα ανακηρύχθηκε Διδάκτωρ Χημείας στο ίδιο Πανεπιστήμιο.

Το 1969 εκλέχθηκε Τακτικός Καθηγητής στην τότε Ανωτάτη Βιομηχανική Σχολή Πειραιά (σήμερα Πανεπιστήμιο Πειραιά). Παρέμεινε στην έδρα της Βιομηχανικής Τεχνολογίας μέχρι τη συνταξιοδότησή του και το 1992 ανακηρύχθηκε Ομότιμος Καθηγητής με απόφαση της Συγκλήτου του Πανεπιστημίου Πειραιά.

Παράλληλα, ίδρυσε το 1946 την εταιρεία Βιορύλ Α.Ε. ως ένα ερευνητικό εργαστήριο με σκοπό τη μελέτη φυσικών προϊόντων και την εφαρμογή τους στην αρωματοποιία. Με βαθιά πίστη στην επιστημονική έρευνα δημιούργησε στη Βιορύλ ένα από τα πρώτα εργαστήρια Βιοτεχνολογίας στην Ελλάδα, τη δεκαετία του '80 και επίσης δημιούργησε ένα πρότυπο κέντρο Ερευνών στην Οργανική Σύνθεση. Πολύ σύντομα η Βιορύλ Α.Ε. εξελίχθηκε σε σύγχρονη χημική βιομηχανία που με βάση την έρευνα, δραστηριοποιείται στην ανάπτυξη και παραγωγή βιομηχανικών αρωμάτων, αρωμάτων τροφίμων, χημικών ουσιών υψηλής προστιθέμενης αξίας, καθώς επίσης στην ανάπτυξη και παραγωγή προϊόντων μοντέρνας γεωργίας, όπως προϊόντων θρέψης φυτών και προϊόντων φυτοπροστασίας. Παρέμεινε πρόεδρος της εταιρείας Βιορύλ μέχρι το θάνατό του (2008).

Ο Αλέξανδρος Σταυρόπουλος υπήρξε επίσης βασικό στέλεχος του «Ιδρύματος Ευγενίδου» και διετέλεσε επί πολλά χρόνια πρόεδρος της Επιτροπής Εκδόσεων του Ιδρύματος.

Συμμετείχε σε πλήθος επιστημονικών συνεδρίων και είχε συγγράψει πολλά επιστημονικά άρθρα, όπως επίσης και συγγράμματα που διακρίνονται τόσο για το επιστημονικό τους περιεχόμενο, όσο και για τη διδακτική τους χροιά, όπως «Εισαγωγή στους Βιομηχανικούς Κλάδους – Βασικές Βιομηχανικές Διεργασίες», «Βιομηχανικοί Κλάδοι – Ανάλυση», «Φυσικές Επιστήμες – Εισαγωγή στη Φυσική, Χημεία, Βιολογία», «Το ενεργειακό Πρόβλημα – Το Παρόν Και το Μέλλον», «Η Ζωή σε Επίπεδο Μορίων» κ.λπ..

Ο Αλέξανδρος Σταυρόπουλος διακρινόταν για τον πειθαρχημένο χαρακτήρα του, το λεπτό του χιούμορ, την εξαιρετη παιδεία του (μιλούσε άπταιστα τρεις ξένες γλώσσες αγγλικά, γαλλικά, γερμανικά) και την αγάπη του για τη μουσική. Γεννημένος ερευνητής, υπήρξε εμπνευσμένος δάσκαλος και διορατικός επιχειρηματίας.

ΤΟ ΣΥΜΒΟΥΛΕΥΤΙΚΟ ΣΩΜΑ (ADVISORY BOARD) ΑΠΟ ΠΑΛΙΑ ΚΑΤΑΞΙΩΜΕΝΑ ΕΠΙΣΤΗΜΟΝΙΚΑ ΣΤΕΛΕΧΗ ΤΗΣ ΒΙΟΥΛΑ

1. Σ. ΚΑΡΒΟΥΝΗ (πρόσληψη 1966), Δ/ση Αρωματοποιίας
και ενόργανης ανάλυσης
2. Ν. ΓΙΑΝΝΟΒΙΤΣ (πρόσληψη 1973), Δ/ση Flavors
και Φασματογραφίας μάζης
3. Ν. ΡΑΓΚΟΥΣΗΣ, Οργανική Σύνθεση και τομέας Σημειοχημικών
4. Β. ΝΤΟΥΡΤΟΓΛΟΥ, Δ/ση Αγροτικού τομέα
5. Β. ΧΩΜΑΤΙΔΟΥ, Δ/ση Εφαρμογών
6. Β. ΨΑΘΑ, Δ/ση αρωματοποιίας και ενόργανης ανάλυσης
7. Γ. ΤΕΤΡΑΔΗΣ, Δ/ση πωλήσεων

ΕΛΛΗΝΙΚΗ ΕΤΑΙΡΕΙΑ ΒΙΟΤΕΧΝΟΛΟΓΙΑΣ «ΒΙΟΕΛΛΑΣ» Α.Ε. ΕΠΙΣΤΗΜΟΝΙΚΟ ΣΥΜΒΟΥΛΙΟ (Ε.Σ.)

1. Καθ. Φ. ΚΑΦΑΤΟΣ, Πανεπιστήμιο Harvard και Κρήτης
2. Καθ. ΣΤΡ. ΑΒΡΑΜΕΑΣ, Ινστιτούτο Παστέρ Παρίσι
3. Καθ. Ι. ΒΟΥΡΝΑΚΗΣ, Παν. Συρακουσών Ν.Υ. USA, Εργ. Μοριακής
Βιολογίας
4. Δρ. ΧΡ. ΖΙΟΥΔΡΟΥ, «Δημόκριτος» ΚΕΠΕ
5. Δρ. ΓΡ. ΚΑΛΟΠΙΣΗΣ, Δ/ντής Ερευνητικών Εργαστηρίων L' Oréal
Παρίσι, Αντιπρόεδρος Δ.Σ. Oréal
6. Καθ. Κ. ΚΡΙΜΠΑΣ, Ανωτάτη Γεωπονική Σχολή Αθηνών
7. Καθ. Κ. ΜΠΑΛΗΣ, Ανωτάτη Γεωπονική Σχολή Αθηνών
8. Καθ. Ν. ΠΑΝΟΠΟΥΛΟΣ, Παν. Bekley Καλιφόρνια USA, Εργ.
Φυτολογίας
9. Καθ. Π. ΚΑΤΣΟΓΙΑΝΝΗΣ, Ν.Υ.
10. Καθ. Α. ΣΤΑΥΡΟΠΟΥΛΟΣ
11. Καθ. Φ. ΦΕΣΣΑΣ, Καθηγητής αιματολογίας

ΔΙΟΙΚΗΤΙΚΟ ΣΥΜΒΟΥΛΙΟ (Δ.Σ.)

1. Δρ. Π. Γ. ΚΑΒΒΑΔΙΑΣ, Πρόεδρος ΕΟΦ
2. Δρ. Σ. ΑΡΓΥΡΟΣ, Πρόεδρος ΣΕΒ
3. Δρ. Ι. ΔΑΛΕΖΙΟΣ
4. Δρ. Α. ΚΑΛΛΙΠΟΛΙΤΗΣ
5. Δρ. Μ. ΚΟΥΡΗΣ
6. Π. ΜΙΧΑΗΛΙΔΗΣ, Διευθύνων Σύμβουλος
7. Δρ. Π. ΣΕΡΜΠΙΝΗΣ
8. Δρ. Κ. ΣΤΑΥΡΙΔΗΣ, ΕΤΕΒΑ
9. Καθ. Α. ΣΤΑΥΡΟΠΟΥΛΟΣ, Πρόεδρος ΒΙΟΥΛΑ Α.Ε.

ΠΕΡΙΕΧΟΜΕΝΑ

Πρόλογος.....	5
Ψιλόβρεχε εκείνο το χειμωνιάτικο δειλινό	7
Μαθαίνοντας μουσική.....	11
Ο πόλεμος και η κατοχή.....	13
Οι πρώτες βιομηχανικές δραστηριότητες.....	33
Η μετατροπή της KLS σε SIMANS.....	38
Στην GRASSE.....	43
Η περιπέτεια της Φλωρεντίας.....	54
Η μεγάλη αλλαγή στη μετοχική σύνθεση της ΒΙΟΡΥΛ.....	78
Αλέξανδρος Θ. Σταυρόπουλος (1924-2008).....	93

